

51.74
L. K. V. b. »Skola Mājā« № 2

Latviešu valoda

V. Ramāns. Līgotņu Jēkabs

Gramatika

V. Ramāns

Izdevēja: Latvijas Kulturas Veicinasanas biedrība
Rīgā, Suvorova ielā № 36

517699

4
1237
m/f
27008
L. K. V. b. »Skola Mājā № 2

Latviešu valoda

V. Ramāns. Līgotņu Jēkabs

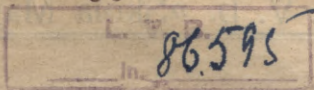
Gramatika

V. Ramāns

Izdevēja: Latvijas Kulturas Veicināšanas biedrība
Rīgā, Suvorova ielā № 36

0310093866

28

Print. 1961.

Pašmācības vēstulju „Skola Mājā” mācības priekšmetu vadītāji:

Galvenais redaktors Landavu Ziedonis. Redaktori: Latv. gramatika — Skol. Instituta lektors V. Ramāns; Latv. lit. vēst. un rakstniecības teorija — skol.-rakstnieks Līgotpu Jēkabs; Rēķināšana, algebra, ģeometrija, trigonometrija, kosmografija — Valsts Augstskolas fiz.-mat. zin. docents L. Ausejs; Fizika — Neģimnāzijas direktors cand. math. et phys. A. Ciris; Ķīmija — Valsts Augstsk. ķīm. zin. inženiers G. Vanags; Jaunās val. — vidussk. skolotājs J. Jūrgens; Vecās val. vidussk. skolotājs A. Ģiezens; Vēsture — Valsts Technikuma lektors P. Dreijmans; Ģeografija — Real-ģimnāzijas direktors J. Lapiņš; Kara mācības iestādes — Kara mācības iestāžu lektors F. Milbergs; Tirdzn. koresp. un grāmatv. L. K. V. b. priekšnieks O. Krolls.

Ievads.

1. Latviešu valodas radniecība.

Latviešu valoda stāv radniecībā ar daudzām citām valodām. Viņa ir zars pie indo-eiropiešu valodu cilts koka. Indo-eiropiešu valodu cilts sadalās šādos astoņos zaros: 1) indoīraņiešu jeb ariēšu valodas (indiešu jeb sanskrita val., persu val.), 2) armēņu val., 3) grieķu val., 4) albaņu val., 5) itaļu val. (seno samnitu, umbru, latiņu valodas; no latiņu valodas cēlušās tagadējās romaņu valodas: rumēņu, italiešu, franču, spāņu, portugāļu valodas), 6) keltu valodas (īru, bretoņu, seno galiešu), 7) ģermaņu valodas (zviedru, norveģu, daņu, gotu, vācu, holandiešu, angļu), 8) slavu-baltu valodas. Pie slavu valodām pieder: krievu, poļu, čehu, sorbu, slovaku, slovēņu, serbu, bulgāru; pie baltu val.: latviešu, leišu, 17. gadu simtenī pārvācoto prūšu val.

Visas šīs valodas cēlušās un izaugušās no vienas kopējas pirmvalodas. Indoeiropiešu pirmtautai izplatoties un ar svešām tautām jaucoties ir visas šīs tagadējās dažādas valodu grupas radušās un izveidojušās.

Latviešu valoda pieder pie slavu-baltu valodu zara. Ta tad baltu valodas (latviešu un leišu valodas) stāv tuvākā radniecībā ar slavu valodām nekā ar citām indoeiropiešu valodām (piem.: ģermaņu, romaņu, keltu u. c.).

Ar leišu valodu latviešu valoda stāv tuvākā radniecībā nekā ar vecprūšu valodu. Leišu un prūšu valodās uzglabājušās vecākas formas nekā latviešu valodā, un salīdzinot latviešu valodu ar šīm radniecīgām, mēs varam noprast mūsu valodas agrāko veidu. Latviešu valoda ar leišu valodu atrodas tik tuvā radniecībā, ka latviešiem leišu valoda, pa ļaui daļai, saprotama.

Jautājumi:

- 1) Kuņas valodas sauc par baltu valodām?
- 2) Pie kādas valodu cilts pieder baltu valodas?
- 3) Kādas valodu grupas vēl pieder pie šīs cilts?
- 4) Kuņai valodu grupai stāv baltu valodas vistuvāk?

2. Latviešu valodas dialekti.

Latvijas valsts iedzīvotāju lielākais daudzums ir latvieši, skaitā ap pusotra miljona. Ja pieskaitām vēl klāt tos latviešus, kas dzīvo ārpus Latvijas robežām, tad viņu skaits sniegties pat pāri diviem miljoniem.

Visur latviešu valodu nerunā vienādi. Gandrīz katrā novadā novērojama kāda valodas savādība jeb izloksne. Atsevišķas izloksnes var apvienot grupās, un šādas izloksņu grupas tad sauc par dialektiem. Latviešu valodā mēdz izšķirt trīs dialektus: 1) vidus, 2) tāmnieku un 3) augšzemnieku dialektus.

Vidus dialekts. Šo dialektu runā Latvijas vidienā, sākot no Maz-Salaces un Ērgemes uz dienvidiem pār Valmieru, Cēsim, Dobeli, Jelgavu līdz pat leīšu robežai. Šis dialekts ir par pamatu latviešu rakstu valodai, kuŗai vistuvāki stāv Jelgavas un Dobeles apvidu izloksnes.

Tāmnieku dialekts. Tāmnieku dialektu runā Latvijas rietumos: Kurzemē starp Kuldīgu, Talsiem, Dundagu, Ventspili (šo apgabalu iedzīvotājus mēdz saukt par tāmniekiem) un Vidzemē starp Skulti, Limbažiem, Liel-Salaci. Ši dialekta galvenās īpatnības ir šādas: 1) īsie patskaņi vārdu galotnēs izzūd, piem.: māt bār mās = māte bāra māsu; 2) garie galotņu patskaņi top saīsināti un tā zūd izšķirība starp dažādiem locījumiem un personām, piem.: māt ar savam meitam dzīvoj kāda liela māja = māte ar savām meitām dzīvoja kādā lielā mājā; 3) vīriešu kārtā izskauž sieviešu kārtu, piem.: vecais pirtņš ir nodedzis, tie cūk ir dārg, 4) darbības vārdu trešās personas galotnes tiek lietotas abos skaitļos pie visām trim personām, piem.: es ies, tu ies, viņš, viņa ies, mēs, jūs, viņi, viņas ies. Valodnieki domā, ka latviešu valoda tāmnieku dialektā šādu attīstības gaitu ņēmusi zem lībiešu valodas iespaida, jo šos apgabalus senāk apdzīvojuši lībieši, kas tagad visi, ar mazu izņēmumu, pārlatvietojušies. Vidus un tāmnieku dialektus, salīdzinot ar augšzemnieku dialektu, var saukt par lejzemnieku dialektu.

Augšzemnieku dialekts. Augšzemnieku dialektu runā Latvijas austrumos: Augš-Kurzemē, Latgalē, un Austrum-Vidzemē. Svarīgākās augšzemnieku dialekta īpatnības ir šādas: 1) lejzemnieku „a“ zināmos gadījumos pārvēršas par ūru „o“, kā to dzirdam krievu vai vācu valodās, piem.: dorbs = darbs, gols = gals, molka = malka u. t. t.; 2) tāpat arī garais „ā“ pārvēršas par ūru „o“ (piem.: broļi = brāļi un dažās isloksnēs tājāk par divskani „oa“, piem.: broaļi = brāļi, voards = vārds u. t. t.); 3) platais „e“ pārvēršas par „a“, piem.: dāls = dēls, tāvs = tēvs, taku = teku, nasam = nesam u. t. t.; 4) garais „ī“ pārveidojas par „ei“, piem.: veirs = vīrs, dzeive = dzīve; 5) „ie“ pārvēršas par gaŗo „ī“, piem.: tīsa = tiesa, sīva = sieva, tīvs = tievs, gords mīgs = gards miegs; 6) „o“ (uo) pārvēršas par „u“, piem.: lūgs = logs, zūbs = zobs, līls kūks = liels koks; 7) „šķ“ un „žģ“ izrunā kā „šk“ un „žg“, piem.: šķūnis = šķūnis, šķovas = šķavas, režģis = režģis; 8) vietām „ķ“ pārvērtees par „č“, piem.: čēve = ķēve; 9) stieptā akcenta vietā iestājies kritošais, piem.: klēts, šūt, manta u. t. t. (skat. „Akcents“.)

Jautājumi:

- 1) Kādus dialektus izšķir latviešu valodā?
- 2) Kuŗš ir mūsu rakstu valodas dialekts un kur to runā?
- 3) Svarīgākās īpatnības tāmnieku dialektā?
- 4) Svarīgākās īpatnības augšzemnieku dialektā?

3. Sveŗu valodu iespaidi latvieŗu valodā.

Latvieŗu valodā sastopami arī daudz no citām valodām patapinātu vārdu. Seviŗki daudz vārdu patapinājuŗi latvieŗi no vācu valodas, (ap 1700 vārdu). Lielākā daļa no tiem ieviesuŗies latvieŗu valodā pēc vācu ienākŗanas Baltijā, jo līdz ar vācu kulturu latvieŗi piesavinājās arī vācu vārdus, tādēļ vēl tagad atrodam latvieŗu valodā daudz tehnisku un zinātnisku vācu nosaukumu, piem.: glāze, telēķis, kanna, vanna, mūris, tornis, zāģis, ēvele u. t. t. Daudzuŗ no ŗiem vārdiem jaunākā laikā mūsu valodnieki atmetuŗi un to vietā istus latviskus vārdus darinājuŗi. No vācu valodas patapinātie vārdi ir pa ļabai tiesai no lejasvācu izlokŗnes, jo vācieŗi pirmajos laikos Baltijā ieplūduŗi pa lielakai daļai no Lejas-Vācijas.

Arī daudz krievu vārdu atrodam latvieŗu valodā. Līdzīgi vārdi ŗinīs valodās sastopami jau arī tāpēc, ka latvieŗu valoda stāv tuvā radniecībā ar krievu valodu. Bet ir leļa daļa tādu vārdu, kas patapināti tieŗi no krievu (slavu) valodas. Krievi sludināja kristīgo ticību latvieŗiem jau pirms vācieŗu ieceļojuma, kā to rāda kristīgās ticības pamatjēdzienu nosaukumi, kas aizņemti no krievu valodas, piem.: baznīca, krusts, kriŗlīt, grēķs, gavēt, zvanlt, zvans, svece, kľms. Bez tam no krievu valodas latvieŗi aizņēmuŗies arī vēl citus vārdus, kā: zābaks, istaba, pagrabs, palags, pakavs, krēŗls, bajars u. c. Augŗzemneeku dialektā (Latgalē) sastopami arī daŗi poļu vārdi.

No lībieŗiem latvieŗi patapinājuŗi tāduŗ vārdus, kas zīmējas uz jūŗu, no kam noprotams, ka latvieŗi nākuŗi sakarā ar jūŗu tikai vēlākā laikā, piem.: paisums, boja (dibens), kāŗls, vabas (tklu mietīpi), selga u. t. t. No igauņu-lībieŗu valodas latvieŗi pārņēmuŗi ŗādus vārdus: puika, launags, pestīt, sulainis, kukainis, laulāt u. c.

Vairāk latvieŗu vārdu, kas zīmējas uz kulturas panākumiem, pārņājuŗi arī somu valodās (igauņu, lībieŗu, somu val.).

Valodas mācības iedalījums.

Valodas mācība jeb gramatika iedalās trīs daļās: 1) skaņu mācībā (fonetika), 2) vārdu mācībā (etimoloģija) un 3) teikumu mācībā (sintakse).

I. Skaņu mācība.

1. Teikumi un vārdi.

Mūsu valoda sastāv no atsevišķiem teikumiem. Teikumi mēdz būt īsāki un garāki. Katra teikuma beigās liek punkti. Jauno teikumu iesāk ar lielo burtu. Teikumi sadalās vārdos. Dažā teikumā ietilpst ļoti daudz vārdu; cits teikums turpretim sastāv tikai no viena paša vārda. Piem.: Vakars. Saule nogājusi. Gani lopiņus sadzinuši. Strādnieki visi jau pārnākuši mājās no darba.

2. Balsieni (zilbes).

Dažu vārdu varam izrunāt ar vienu mutes atvērīenu, vienu dvašas izgrūdienu, piem.: dēls, gods, nest, bet, mēs; citu vārdu izrunājot, mums mute vairāk reizes jāatver, dvaša vairāk reizes jāizlaiž, piem.: mā-te, tī-rī-ba, la-sī-ša-na, pār-ci-lā-ša-na, uz-mo-di-nā-ša-na. Veselu vārdu vai vārda daļu, ko izrunā vienā mutes vērīenā, ar vienu dvašas izlaidienu, sauc par balsienu (zilbi). Tā tad vārdus var sadalīt balsienos. Pēc balsienu skaita vārdi iedalās: vienbalsienīgos (galds, viens, rakt), divbalsienīgos (mā-sa, sau-le, pie-ci), trīsbalsienīgos (u-pī-te, Jā-ni-tis), četrbalsienīgos (uz-cī-ū-ba, pil-sēt-nie-ki). Latviešu valodā arī sastopami vārdi, kas sastāv no vēl vairāk balsieniem, piem.: sa-auk-stē-ša-nās, at-vē-si-nā-ša-nās.

Ja rakstot vārds nesaiet iesāktajā rindā, tad vārdu daļa balsienos un tikai veselus balsienus pārnes jaunā rindā, piem.: rak-stī-ša-na. Vārdu dalot balsienos, vienu balsienu no otra atšķir ar svītriņu (-).

Sadalot balsienos vārdus sekošās tautas dziesmiņās:

1) Gana man greznu dziesmu	2) Dziedi, dziedi, māmullīte,
Tai mazā galviņā;	Tev dziesmiņu kamolīņš,
Nav vēl viena izdziedāta,	Ik vakaru ritināji
Jau devīpas sacerētas.	Pa vienam celiņam.

Paraugš:

Ga-na man grez-nu dzies-mu.

3. Valodas skaņas un burti.

Vārdu balsieni sastāv no skaņām; piem., vārds „galds“ sastāv no piecām skaņām: g, a, l, d, s. Tā tad valodas vismazākās sastāvdaļas ir skaņas. Katrai valodas skaņai ir īpaša

rakstu zīme; šis skaņu zīmes sauc par burtiem. Mēdz būt lieli un mazie burti. Sakopotus zināmā kārtībā, burtus sauc ābeci jeb alfabētu.

Latviešu valodas alfabets sastāv no sekošiem 34 burtiem: A-a, B-b, C-c, Č-č, Ch-ch, D-d, Dz-dz, Dž-dž, E-e, F-f, G-g, Ģ-ģ, H-h, I-i, Ie-ie, J-j, K-k, Ķ-ķ, L-l, Ļ-ļ, M-m, N-n, Ņ-ņ, O-o, P-p, R-r, Ķ-ŗ, S-s, Š-š, T-t, U-u, V-v, Z-z, Ž-ž.

Dažus no šiem burtiem lieto tikai svešvārdos, t. i. patapinātos no svešām valodām, kā: Ch-ch, F-f, H-h; piem.: Čaņkova, chaoss, februaris, Hamburga, alkohols u. c.

Skaņu iedalījums.

Valodas skaņas iedalās divās grupās: patskaņos un līdzskaņos.

4. Patskaņi.

Vairākskaņu balsienos dažas skaņas izrunājam skaļāk un gaišāk, citas ne tik skaļi un gaiši. Tās skaņas, ko izrunā skaļāk un gaišāk par citām, tāpēc ka tās izrunājot balss straume mutes dobumā nesastop nekādus šķēršļus, sauc par patskaņiem.

Patskaņi iedalās vienkāršos: *a, e, i, u*, (svešvārdos un izloksnēs arī „o”: ortografija, dorbs, pots) un saliktos jeb divskaņos: *au, ai, ei*, retumis: *ui, iu*. Pie divskaņiem pieder arī *ie* (biezs, iet) un latviešu vārdos *o*, ko izrunā kā „uo” (luogs, kuoks). Svešvārdos sastopams arī divskanis „oi” (boikots).

Vienkāršos patskaņus dažos balsienos izrunā īsi, dažos — garī. Virs garīem patskaņiem vienmēr jāliek garuma zīme — svītriņa (ˉ).

Divskaņi paši par sevi garī izrunājami, tādēļ virs tiem garuma zīme nekad nav jāliek. Tā kā latviešu vārdos „o” ir divskanis, tad arī virs tā garumzīme nekad nav jāliek.

Divskaņi un arī vienkāršie patskaņi dažos vārdos vieni paši sastāda balsienus, piem.: *au-ka, ai-ris, ie-kri ta, u-pe, a-ka*.

Ja utājumi:

- 1) Kā iedalās valodas skaņas?
- 2) Kā izrunā patskaņus?
- 3) Kā iedalās patskaņi?
- 4) Nosaucat vienkāršos patskaņus un divskaņus?
- 5) Ko sauc par balsieni?
- 6) Kādi balsieni mēdz būt?

5. Patskaņa „e” izruna.

Patskani „e”, tiklab garo kā arī īso, izrunā citreiz šauri un citreiz plati.

1) Šauri viņu izrunā tādos balsienos, kas vienmēr stāvējuši vārdu beigās, piem.: es, mēs, te, māte, priedes, vēl, bet u. c.

2) Šauri to izrunā, ja tam seko vai senāk ir sekojis: i, šaurais e, ei, j, vai cits kāds jotēts līdzskanis (bj, *pj, mj, ņ, l, r, ž, š, dž, č, k, ģ), piem.: spēcīgs, nesi, leja, vējš, meita, mežs u. d. c.

3) Šauri izrunā to arī pagātnes formās: vedu, veda, vedām, vedāt, jo senāk šīs formas skanēja: vežu, vede, vedēm, vedēt. Tāpat tas ir šaurš pagātnes formās: nesu, nesa, nesām, nesāt.

Plati ir „e“ izrunājams, ja nākošā balsienā atrodas vai agrāk ir atradušās šādas skaņas: a, platais e, u, o, ai, au. Vārdos: tēvs, dēls, rets jāizrunā „e“ plati, jo te galotnes „s“ priekšā izkritis patskanis „a“; agrāk bijis: tēvas, dēlas u. t. t. Pēc šo locījumu parauga „e“ plati jāizrunā arī: dēli, tēvi, reti; dēliem, tēviem, retiem. Plati jāizrunā „e“ arī daudzskaitļa ģenitīvā: Cēsu, debesu, dzelzu un tagadnes formās: vedu, redzu, viņš ved, redz (te atkritis patskanis „a“), vedam, redzam, vedat, redzat u. t. t.

6. Patskaņi vārda gala balsienos.

Tādos balsienos, kas no laika gala stāvējuši vairakbalsienīgā vārda beigās, pirmatnējie īsie patskaņi, izņemot „u“, latviešu valodā ir zuduši, piem.: tēvs, vīrs (agrak tēvas, vīras). Vienbalsienīgos vietnieka vārdos „tas“, „kas“ šis „a“ ir paglābies.

Turpretim gaŗie patskaņi un divskaņi ir saīsināti tādos balsienos, kas ir no laika gala stāvējuši vairakbalsienīga vārda beigās, piem.: sieva, sievas (senāk: sievā, sievās). Vienbalsienīgos vietnieka vārdos „tā“, „tās“ gaŗums ir paglābies. „Ie“ saīsināts vīriešu kārtas daudzskaitļa nominatīvā, piem.: labi tēvi; gaŗums paglābies vienbalsienīgos vietnieka vārdos „tie“, „šie“.

Tajos vārdu gala balsienos, kur tagad atrodas gaŗš patskanis vai divskanis, ir kāds balsiens atkritis, piem.: „zemē“ (lok.) būs kāds balsiens no gala atkritis, jo liešu valodā vēl tagad lokatīvā ir „zemeje.“
Jautājumi:

- 1) Kādos gadījumos patskaņi „e“ izrunā šauri?
- 2) Kad to izrunā plati?
- 3) Kas noticis ar īsiem patskaņiem vārdu beigās?
- 4) Kas noticis ar gaŗiem patskaņiem vārdu beigās?

7. Patskaņu mijas vārdu saknēs.

Liel-s, liel-īgs, liel-lba, liel-it, nz-liel-it, pa-liel-lt, liel-lšanās.

Darb-s, darb-īpš, pie-darb-s, darb-īgs, darb-oties, no-darb-ošanās, darb-inieks.

Pirmajos rada vārdos kopīga daļa ir „liel“ un otrajos „darb“. Vārda daļu, kas rada vārdu saimei kopīga, sauc par

vārda sakni. Augšējos piemēros sakne visos rada vārdos paliek nepārgrozīta; tomēr nereti vienas saknes vārdu grupās saknes patskanis mainās. Tā saknes patskanis „e” šad tad mijas ar: *a, ē, o, a*, un ja pēc „e” seko *r, l, n, m*, tad arī ar „i”. Piemēri:

<i>e</i>	<i>ē</i>	<i>a</i>	<i>o</i>	<i>a</i>	<i>i</i>
mest	mētāt	pamats			
	sēsties		sodrēji		
nest	nēsāt	nasta			
velt	vēlu	valstīt		vājāties	viļāt
sveņu	svēru	svars		svārstīties	svīra

2) Divskanis „ei” jeb „ie” saknē mijas ar: *ai, i, ī*. Piemēri:

<i>ie, ei</i>	<i>ai</i>	<i>i</i>	<i>ī</i>
biedēt	baidīt		bities
liet	laistīt		līt
steigt	staigāt	stiga	
lieku		likt	

3) Divskanis „au” saknē mijas ar: *u, ū*

<i>au</i>	<i>u</i>	<i>ū</i>
kausēt	kust	kūsāt
jaukt	ukt	
lauzt		lūzt
žaut		žūt

Bez tam arī saknes pēdējais līdzskanis bieži vien pārvēršas zināmu valodas skaņu priekšā, piem.: *draug-s, draudz-e, draudz-ība; lok-s, loc-īnš, zut-is, zuš-i*. (Par to skat. §§ 10, 11).

8. Uzsvars jeb akcents.

Teikumā visus vārdus neizrunā vienādā stiprumā: kāds vārds vienmēr tiek vairāk uzsvērts. Tā arī katrā vārdā vienu balsienu izrunājam stiprāk kā citus. Latviešu valodā ar uzvaru izrunā katra vārda pirmo balsienu, piem.: *pagalde, vecēvs, saimniecība, brālītis, jāstaigā* u. t. t. Ir arī daži reti izņēmumi; tā otro balsienu uzsvē šādos vārdos: *turpreīm, vienādi (vienmēr), nekad, nemaz, neviens, arvienu, gandrīz, pusotra, vislielākais, klustūnām, lēntūnām* u. v. c.; trešo balsienu uzsvē vārdā „pamaztūnām”.

Ģarņ balsienos šis uzsvērums (akcents) nav visos vārdos vienāds. Par ģarņ balsieniem sauc tādus, kuļos atrodas ģarņš patskanis, divskanis vai arī īsa patskaņa savienojums ar: *r, l, m, n*, piem.: *brālis, mīkla, saule, meīta, malķa, celt* u. t. t. Valmieras un Cēsu apģabalos izšķir treģādu akcentu: *stiepto, lauzto, krītoģo*. Balsienus ar stiepto akcentu izrunā ģarņ un līdzeni līdz pat

vārda beigām vienādā stiprumā, piem.: brālis, klēts, līdz, šeit, laiks, manta, kalps, tilts u. t. t.

Balsienus ar laužto akcentu izrunā laužti; balsiena vidū balss apraujas, itkā lūzt, pie kam balsiena pārējo daļu izrunā čukstoši, piem.: dēls, kāts, art, celt, zirgs, liet u. t. t.

Balsienus ar krītošo akcentu izrunā ar sākumā stiprāku, bet tad pamazam krītošu jeb dilstošu balsi, piem.: kāzas, mēle, brīdis lūgt, zaļš, kungs, pelni, silts u. c.

Citās vidus izloksnēs (Kurzemē) un tāmnieku dialektā balsienus ar laužto un krītošo akcentu tagad izrunā gluži vienādi. Rietum-Vidzemē šie abi akcenti tiek izrunāti krītoši un Rietum-Kurzemē — laužti. Turpretim augšzemnieku dialektā balsienus ar stiepto un krītošo akcentu tagad izrunā vienādi krītoši; balsienus ar laužto akcentu viena augšzemnieku daļa izrunā ar stieptu, pamazam kāpjošu akcentu.

Skaņu savienojumos „ar“, „er“ ar stiepto un krītošo akcentu vidus izloksnēs un rakstu valodā patskanis „a“ vienmēr gaŗš (piem.: kārts, tārps, bērzs, mērt u. t. t.), bet ar laužto akcentu — Iss (piem.: darbs, varde, bargs, gards, vergs, ķert, dzert u. t. t. Rakstu valodā nākās bieži sastapt vārdus: bārgs, gārds, vērgs; šī nepareiza rakstība ieviesusies no Kurzemes rietumu izloksnēm, kur šos savienojumus izrunā gaŗi arī citos vārdos, piem.: dārbs, vārde, kārstis, dzērt, ķērt u. c.

Jautājumi:

- 1) Kuŗus balsienus sauc par gaŗiem balsieniem?
- 2) Kādus uzsvērumus (akcentus) izšķir vidus dialektā Valmieras un Cēsu apgabalos?
- 3) Kā izrunā gaŗos balsienus ar stiepto, laužto un krītošu uzsvērumu?
- 4) Kādi uzsvērumi ir tāmnieku dialektā?
- 5) Kādi uzsvērumi sastopami augšzemnieku dialektā?

9. Līdzskaņi un viņu iedalījums.

Skaņas, kas nav tik skaļi un gaiši izrunājamas kā patskaņi, sauc par līdzskaņiem. Šis skaņas izrunājot, balss straume mutes dobumā sastop dažādus šķēršļus.

Līdzskaņi iedalās vienkāršos, saliktos un mikstinātos.

Vienkārši līdzskaņi ir šādi: *b, d, g, j, k, l, m, n, p, r, s, š, z, ž, t, v.*

Saliktie līdzskaņi: *c (ts), dz, č, dž.*

Mikstinātie līdzskaņi ir: *ģ, ķ, ļ, ņ, ŀ.*

Līdzskaņus mēdz sadalīt arī pēc viņu izrunas vietas. Dažu līdzskaņu izrunā liela loma piekrīt lūpām, piem.: *b, p, m, v, f.* Šos līdzskaņus tad arī sauc par lūpeņiem jeb lūpu līdzskaņiem.

Zobiem liels svars ir sekošu līdzskaņu izrunā: *d, t, n, ņ, s, š, z, ž, r, ʀ, l, l̥*: šos sauc par zobējiem jeb zobu līdzskaņiem.

Svarīgākā loma piekrīt aukslējām šādu līdzskaņu izrunā: *g, k, j, k, g, ch* un arī: *n, ņ*, kad tie stāv *k, g, k, g, priekšā*, piem.: kungs, kuņģis, runga, reņģe. Šos līdzskaņus sauc par aukslējiem jeb aukslēju līdzskaņiem.

Skaņu *h* sauc par gāmureni, jo viņa izrunā liels svars ir gāmuram

Par nāsejiem jeb deguna skaņām sauc līdzskaņus: *m, n, ņ*.

Par plūdeņiem jeb plūstošām skaņām sauc: *l, l̥, r, ʀ*.

Bez tam līdzskaņus iedala pēc izrunas veida berzeņos: *j, v, s, z, š, ž* (šos izrunājot, mutes dobums sašaurinās) un slēdzeņos: *b, p, d, t, g, k, g, k* (šos izrunājot, mutes un deguna telpas pilnīgi noslēdzas). Šīs abas līdzskaņu grupas — berzeņus un slēdzeņus — kopā sauc par trokšņa skaņām.

Trokšņa skaņas eedalās balsīgās: *b, v, d, z, ž, g, g, j*, un nebalsīgās: *p, f, t, s, š, k, k, ch*.

Vieglākam pārskatam par līdzskaņu sadalīšanos derēs sekoša tabele.

			Lūpeņi	Zobēņi	Aukslējeņi	Gāmureņi
Trokšņa skaņas	Berzeņi	Nebalsīgie	f	s, š	ch	h
		Balsīgie	v	z, ž	j	
	Slēdzeņi	Nebalsīgie	p	t	k, k	
		Balsīgie	b	d	g, g	
		Plūdeņi		l, l̥, r, ʀ		
		Nāseņi	m	n, ņ		

10. Skaņu savienojumi un maiņa.

Ja nebalsīgie līdzskaņi: *p, t, s, š, k, k* stāv balsīgo *b, d, z, ž, g, g* priekšā, tad tie izrunā pārvēršas par balsīgiem, piem.: apzaga (izrunā: abzaga), pusdiens (izrunā: puzdiens), svētdiens (izrunā: svēddiens), atbilde (izrunā: adbilde). Rakstot uz izrunu šos gadījumos negriež vērības un raksta nebalsīgo skaņu zīmes.

Ja balsīgie līdzskaņi: *b, d, z, ž, g, g* atrodas nebalsīgo *p, t, s, š, k, k* priekšā, tad tos izrunā kā nebalsīgos, piem.: labprāt

(izrunā: lapprāt), godkārīgs (izruuā: gotkārīgs), izkalt (izrunā: iskalt). Jāraksta šādos gadījumos tomēr balsīgo skaņu zīmes.

Līdzskaņi *d* un *t* pārvēršas „*d*“ priekšā par *z*, ved-dams — vezdams, met-dams — mezdams, sit-dams — sizdams. Šinīs vārdos saknēm: ved-, met-, sit- pienāk galotne — *dams* klāt, un skaņu beigu skaņas: *d*, *t* pārvēršas *d* priekšā par *z*.

Šie paši *d* un *t* līdzskaņi: *t*, *s*, *š* priekšā pārvēršas par *s*, piem.: ved-t (nenoteic. izt.) — vest, met-t — mest, sit-t — sist; sit-šana = sišana = sišana. Saknes beigu līdzskanis *t* pārvēršas *š* priekšā par *s*, bet šis *s* tiek atņemts un paliek tik: sišana; tāpat: ved-šana = vesšana = vešana, met-šana = mesšana = mešana.

Pēc līdzskaņiem: *j*, *l*, *Ņ*, *r* pārvēršas *s* par *š*, piem.: kašš, vašš, kumejš, vējš, viņš, jo vīriešu kārtas viensk. nominatīva galotne jau īstenībā ir tikai *s*. Galotnēs *-ājs*, *-ējs* rakstu valodā pēc *j* nepārvēršas *s* par *š*, piem.: mācītājs, arājs, nesējs.

Mikstināto līdzskaņu *k*, *g*, *Ņ*, *l* priekšā *s*, *z*, *l*, *n* pārvēršanas par: *š*, *ž*, *l*, *Ņ*, piem.: šķerslis — šķēršļi, zvaigzne — zvaigžņu, salasnis — salašņi, troksnis — trokšņa, melnis — melņi, runga — ruņģe u. c.

Vārdos: pilns, melns, velns, vilna savienojums *ln* dažās izloksnēs pārvēršas par *ll*, piem.: pills, mells, vells, villa.

Vārdos: cirvis, burvis, purvs daudz izloksnēs izkritis līdzskanis *v* pēc *r* un tad runā: ciris, buris, pūrs. Rakstu valodā abi šie skaņu savienojumi (*ln*, *rv*) paglabājušies.

Skaņu savienojums — *an* — latviešu valodā tagad pārvērties par *o*, piem.: roka, leišu valodā *rankā*, logs, leišu valodā *langas*.

Savienojums — *en* — pārvērties par *ie*, piem.: liekt, leišu val. *lenkti*; *ie* cēlies arī no *ei*, piem.: dievs, prūšu val. *deivs*.

Savienojums — *in* — pārvērties par *i*, piem.: līkt, leišu val. *linkti*, krītu — *krintu*.

Savienojums — *un* — pārvērties par *ū*, piem.: sūkt, leišu val. *sunkti*, brūku — *brunku*.

Vārdos: ir, ar, par, kur, šur runājot bieži vien atmet beigu līdzskani *r*. Rakstu valodā *r* tomēr nekad nav jāatmet.

Ja pēc *k* nāk patskaņi *i*, *e* vai *ie*, tad tas pārvēršas par *c*, piem.: aka — aciņa, teku — tecēt — teciet u. t. t., un *g* to pašu skaņu priekšā pārvēršas par *dz*, piem.: draugs — draudze — draudzība, augu — audzēt — audziet u. t. t. Tomēr ir gadījumi, kur *k* un *g* skaņu *i*, *ie* priekšā paliek nemikstināti, piem.: trauks — trauki — traukiem, draugs — draugi — draugiem, smalks — smalki — smalkiem u. c. Tas noticis tāpēc, ka blakus stāv radniecīgas formas ar likumīgi paturētu *k* vai *g* (piem.: trauks, trauka, traukam, trauku; draugs, drauga, draugam, draugu u. t. t.).

11. Līdzskaņu mīkstinājumi.

Līdzskanis ar *j* savienodamies, pārvēršas par

<i>s</i>	<i>š</i>	piem.:	vērsis — vērsja — vērša;
<i>t</i>	<i>š</i>	"	zutis — zutja — zuša;
<i>z</i>	<i>ž</i>	"	āzis — āzja — āža;
<i>d</i>	<i>ž</i>	"	briedis — briedja — brieža;
<i>c</i>	<i>č</i>	"	lācis — lācja — lāča;
<i>l</i>	<i>ļ</i>	"	zaglis — zaglja — zagļa;
<i>n</i>	<i>ņ</i>	"	sainis — sainja — saiņa;
<i>r</i>	<i>ŗ</i>	"	bāris — bārja — bārja;
<i>dz</i>	<i>dž</i>	"	vadzis — vadzja — vadža;
<i>st</i>	<i>št</i>	"	pākstis — pākstju — pākštju;
<i>g</i>	<i>dž</i>	"	jūgt — jūgtju — jūdztju;
<i>h</i>	<i>c</i>	"	braukt — braukju — braucju;

Pievienodamies jau mīkstinātiem līdzskaņiem *k* vai *g*, šis *j* pavisam pazūd, piem.: zaķis — zaķja — zaķa, deģis — deģja — deģa.

Līdzskanis *j*, savienodamies ar lūpeņiem (lūpu līdzskaņiem): *b*, *p*, *m*, *v*, nesakūst vienā skaņā un to raksta blakus viņiem, piem: gulbis — gulbja, klēpis — klēpja, kurmis — kurmjja, burvis — burvja.

Jautājumi:

- 1) Kādas skaņas sauc par līdzskaņiem?
- 2) Kā līdzskaņi iedalās pēc viņu sastāva?
- 3) Nosaucat saliktos un mīkstinātos līdzskaņus!
- 4) Kā līdzskaņi iedalās pēc viņu izrunas vietas?
- 5) Nosaucat zobeņus, lūpeņus un aukslējeņus!
- 6) Kuņus līdzskaņus sauc par plūdeņiem un nāseņiem?
- 7) Kā iedala līdzskaņus pēc izrunas veida?
- 8) Nosaucat balsīgos un nebalsīgos līdzskaņus!
- 9) Uzrakstiet piemērus, kuņos zobu nn lūpu līdzskaņi, savienojoties ar *j*, būtu mīkstināti! (Ik ar katru līdzskani pa trīs vārdi.)

Turpinās parakstišanās uz
Kulturas Vēstnesi
= 1923. g. =

Iznāks katru mēnesi līdzšīnejā formatā, ar ilustrācijām,
un maksās 30 rbļ. burtnīca bez peesūtišanas. Ar peesūtišanu 35 rbļ.

Izdeveja: **Latv. Kulturas Veicinašanas beedriba.**

Redaktors: O. Krolls.

Pasūtījumus peeņem ekspedīcijā: **Rīgā, Suvorova eelā 36.**

Turpat arī nauda sūtama.

Peņem sludinājumus.

Tālrunis 19-23.

Saisinata telegramu adrese: „Latkult“.

L. K. V. b. Tautas bibliotekā

iznākušas:

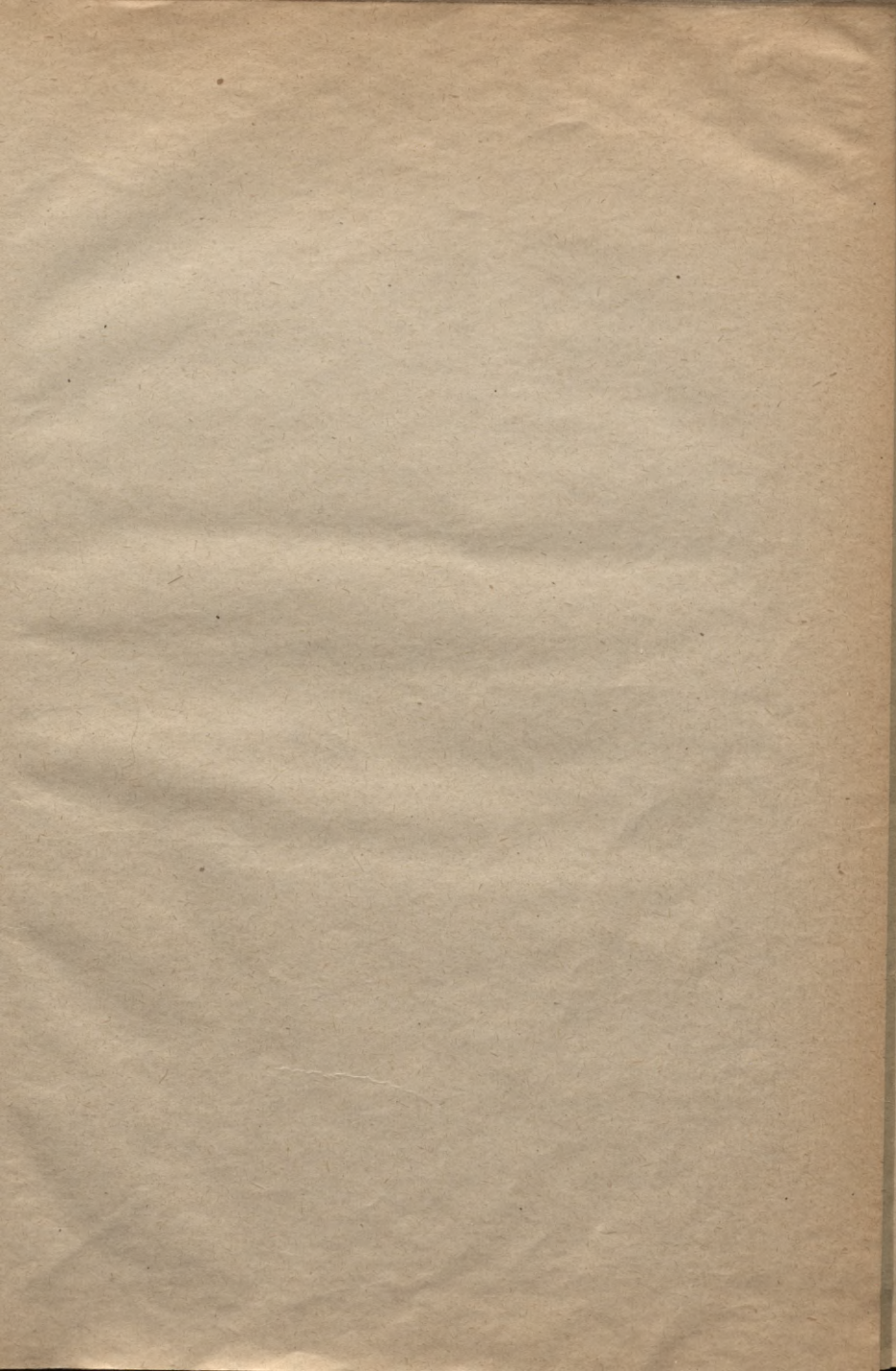
- Nē 1. **Kad būs pastara deena?** Landavu Zeedona.
- Nē 2. **Mātes gudriba.** Bērnu luga 1 cēl. Rute M. Fletcher.
No angļu valodas tulc. Lukin.
- Nē 3. **Sejas kopšanas.** M. Ferlin.
- Nē 4. **Vilcenu bari.** K. Vanaga.
- Nē 5. **Frīzijaslauksaimnecībasražojumi.** Kupli ilustrēta
Tulkojis J. V-rs.
- Nē 6. **Padomi kopneekēm.** Nelķe.

Atrodas drukā:

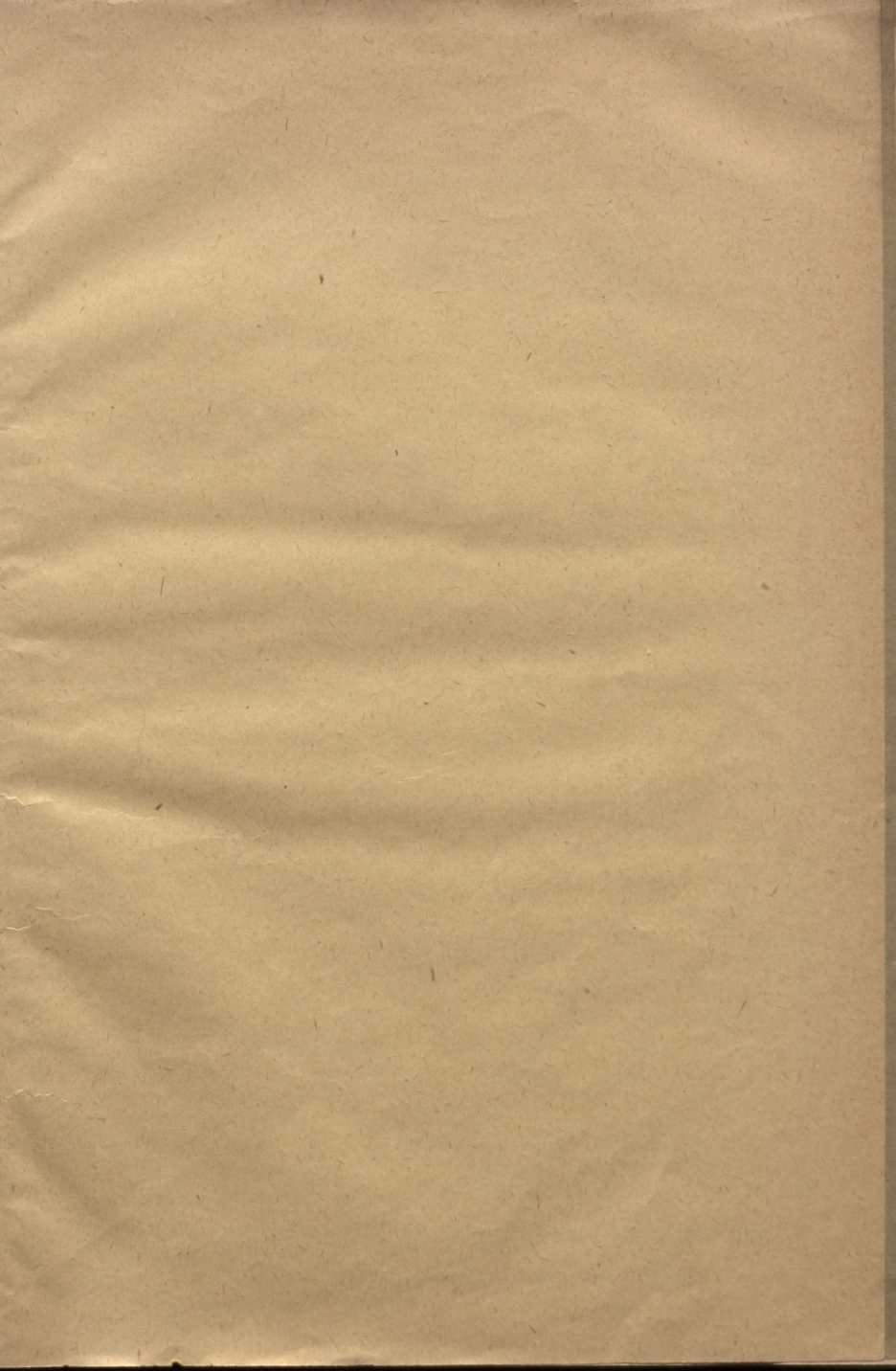
- Nē 7. **Latvju vanagi.** Sneedziņa.
- Nē 8. **Mazā būvskola.** Ar zimejumeem. O. Krolla.

==== Katrs Nē maksā 5 rbļ. bez peesūtišanas. ====

Vairumā un mazumā RIGĀ, Suvorova eelā Nr. 36, veikalā.

26th 23

L. K. V. b., „Skola mājā“ № 11

Latviešu valoda

V. Ramāns. Līgotņu Jēkabs

Gramatika

2. burtnīca

V. Ramāns

Izdevēja: Latvijas Kulturas Veicinašanas biedrība
Rīgā, Suvorova ielā № 36

L. K. V. b. „Skola mājā“ № 11

Latviešu valoda

V. Ramāns. Līgotņu Jēkabs

Gramatika

2. burtnīca

V. Ramāns

Izdevēja: Latvijas Kulturas Veicinašanas biedrība
Rīgā, Suvorova ielā № 36

Pašmācības vēstulu „Skola Mājā“ mācības priekšmetu vadītāji:

Galvenais redaktors Landavu Ziedonis. Redaktori: Latv. gramatika — Skol. Instituta skolotājs V. Ramāns; Latv. lit. vēst. un rakstniecības teorija — skol.-rakstnieks Ligoṭņu Jēkabs; Rēķināšana, algebra, ģeometrija, trigonometrija, kosmogrāfija — Valsts Augstskolas fiz.-mat. zin. docents L. Ausejs; Fizika — Neoģimnāzijas direktors cand. math. et phys. A. Cīris; Ķīmija — Valsts Augstskolas ķīm. zin. inženiers G. Vanags; Jaunās val. — vidussk. skolotājs J. Jūrgens; Vecās val. — vidussk. skolotājs A. Ģiesens; Vēsture — Valsts Technikuma lektors P. Dreimans; Ģeogrāfija — Realģimnāzijas direktors J. Lapiņš; Kara mācības iestādes — Kara mācības iestāžu lektors F. Mīlbergs; Tirdzniecības koresp. un grāmatvešana — L. K. V. b. priekšnieks O. Krolls.

II. Vārdu mācība.

12. Vārdu atvasināšana un viņu sastāvs.

1. *Gald-s, gald-iņ-š, pa-gald-e, gald-niek-s, gald-nie(k)c-iņ-š, gald-nie(k)-ib-a.*

2. *Steig-t, steig-ties, steig-a, pas-steig-ties, steig-šan-a, pār-steig-um-s, stei(g)dzīg-s, staig-ā-t, staig-ā-tāj-s, pa-staig-ā-šan-a, staig-ā-jam-s, stig-a, sti(g)dz-iņ-a, stig-o-t, iz-stig-o-šan-a.*

Pirmās grupas vārdiem sakne ir *gald-*, kas paliek nepārgrozīta visos rada vārdos. Otrās grupas vārdiem sakne ir *steig-*, kur saknes patskaņi dažos vārdos pārmainās, piem.: *steig-t, staig-āt, stig-ot.*

Nesim vārdu „pārsteigums” un apskatīsim viņa daļas. Sakne šinī vārdā, kā jau sacīts, ir *steig-*, jo tā ir kopīga visam rada vārdu pulciņam. Vārda daļu, kas stāv saknei priekšā, sauc priedēkli jeb prefiksu; minētā vārda priedēklis ir *pār-*. Vārda daļu, kas stāv aiz saknes sauc par galotni; *-ums* ir minētā vārda galotne.

Galotnes pēdējo daļiņu, kas, vārdu lokot, dažādi pārmainās, sauc par lokāmo galotni (fleksiju), bet to galotnes daļu, kas stāv saknes un lokāmās galotnes starpā, sauc par priedēkli jeb atvasināmo galotni (sufiksu). Vārdā „pārsteigums” ir priedēklis *-um* un lokāmā galotne jeb fleksija *-s*. Dažiem vārdiem ir vairak priedēkļu; tā piemēram, vārdam „galdniecīš” ir divi priedēkļi: *nie(k)c-* un *iņ-s*.

Jaunus vārdus atvasina, saknei pievienojot dažādus priedēklus, piemēram: *gans, ganiņš, ganības, ganišana, ganijums*, vaj arī savienojot gatavus vārdus, piemēram: *laukmala, lielceļš, pārkāpt, bezgodis* u. t. t.

Uzdevums: Sadaliet šādus vārdus viņu sastāvdaļās: *gudrs, pārgudrs, gudrinieks, gudrot, pagudrot, izgudrotājs, sagudrojums, gudriba, gudribiņa.*

13. Celma vārdi un atvasināti vārdi.

Vārdu bez lokāmās galotnes sauc par vārda celmu. Viriešu kārtas vārdi pirmā locījumā sastāv no celma un lokāmās galotnes: *s, š*, piemēram: *ūden-s, medu-s, tēv(ā)-s*; bet sieviešu kārtas vārdi ar beigu skaņām *a-* vai *e-* sastāv tikai no celma, piemēram: *roka, māsa, upe, saule.*

Tādus vārdus, kas sastāv tikai no pirmatnīga celma, vai arī no tāda paša celma un lokāmās galotnes, sauc par

celma vārdiem, piemēram: aka, lapa, priede, saule, akmen-s, ledu-s, vir(a)-s, sird(i)-s, nakt(i)-s.

Vārdus, kam saknes un lokāmās galotnes starpā ir viens vai vairāk piedēkļu, vai arī saknes priekšā stāv piedēklis, sauc par atvasinātiem vārdiem, piemēram: nam-iņ-š, nam-niek-s, rad-niek-s, rad-nie(k)c-ib-a, žēl-iģ-s, žēl-ast-ib-a, ap-dom-iģ-s pār-galv-ib-a.

14. Vienkāršie vārdi un salikteņi (saliktie vārdi).

Mežs, sargs, priekš, zobs, aiz, galds, trīs, stūris, gaišs, zils, puse, diena, karalis, meita, pie, rakstīt.

Visi šie augšējie vārdi ir vienkārši vārdi, jo tie sastāv no viena vārda, tiem visiem ir tik viena sakne.

Diviem vai vairākiem vienkāršiem vārdiem savienojoties, izceļas salikti vārdi jeb salikteņi. Tā tad par salikteņiem sauc vārdus, kas sastāv no diviem vai vairākiem vienkāršiem vārdiem. Piemēri: mežs un sargs = mežsargs, priekš un zobs = priekšzobs, trīs un stūris = trīsstūris, gaišs un pelēks = gaišpelēks; priekš + pils + sēta = priekšpilsēta, pēc + puse + diena = pēcpusdiena, liels + ceļš + mala = lielceļmala.

Daži vārdi, kas parādās salikteņu otrā daļā, kā patstāvīgi vārdi nemaz nav lietojami; piemēram: zeltkalis, labdaris, zemturis, liekēdis. Šo salikteņu otrie vārdi (kalis, daris, turis, ēdis) vieni paši kā patstāvīgi vārdi netiek lietoti.

Uzdevums: Uzrakstiet 10 vienkāršus vārdus un 10 salikteņus!

15. Vārdu šķiras.

Latviešu valodā sastopamos vārdus pēc viņu nozīmes iedala deviņās vārdu šķirās.

1. Lietu vārdi (substantīvi) apzīmē dažādu priekšmetu (dzīvnieku, visādu lietu, vielu, garīgu iedzienu, priekšmetu pazīmju), nosaukumus, piem.: zirgs, galds, piens, bēdas, tīriba, dzeltenums, gājums u. t. t.

2. Ipašības vārgi (adjektīvi) apzīmē priekšmetu ipašības, piem.: zils, labs, vakarējs u. t. t.

3. Skaitļa vārdi (numerāji) noteic priekšmetu skaitu vai kārtu, piem.: pieci, desmit, trešais, astotais u. t. t.

4. Vietniekvārdi (pronomeni) stāv kāda lietas vai ipašības vārda vietā, piem.: es, tu, viņi, tas, tāds, kāds u. t. t.

5. Darbības vārdi (verbi) apzīmē priekšmetu darbību vai arī stāvokli, piem.: rakstīt, zvejot, gulēt, sēdēt u. t. t.

6. Apstākļu vārdi (adverbi) tuvāki noteic kādu citu jēdzienu (darbību vai ipašību), zīmējoties uz laiku, vietu, kārtu, mēru, piem.: ātri, sen, tur, vakar u. t. t.

7. Satiksmes vārdi (prepozīcijas) apzīmē priekšmetu vai darbību savstarpējas attiecības, zīmējoties uz vietu, laiku, cēloni, nolūku, piem.: uz, pie, ap, aiz, dēļ u. t. t.

8. Saikļi (konjunkcijas) saviens teikuma locekļus vai arī veselus teikumus vienu ar otru, piem.: un, bet, jo, tāpēc u. d. c.

9. Sajutumumu skaņu vārdi (interjekcijas) izteic dažādus sajutumus vai dabā dzirdamu skaņu (trokšņu) attēlojumus, piem.: vai, ai, uja, brīkš, plaukš u. t. t.

Pirmās piecas vārdu šķiras ir lokāmas, pēdējās četras — nelokāmas.

Lietu vārdi.

16. Priekšmetu iedalījums.

Priekšmetu mums apkārt ir ļoti daudz. Daži priekšmeti ir dzīvi, citi ir nedzīvi. Dažus priekšmetus mēs varam redzēt (putns, koks, maša, saule), dažus dzirdēt (dziedāšana, šāviens, riešana, muzika), dažus saost (smarža), citus var sagaržot (cukurs, sāls, ūdens, degvīns), citus — sataustīt (siltums, mikstums, cietums, asums).

Tādus priekšmetus, kuņš mēs novērojam saviem pieciem jūteklīem (redzi, dzirdi, ožu, garžu un tausti), sauc par vērojamiem priekšmetiem.

Bez vērojamiem priekšmetiem ir vēl tādi priekšmeti, kas nav ar jūteklju palīdzību novērojami, bet tikai prātā iedomājami, noģiedami; šos sauc par noģiedamiem priekšmetiem, piem.: miērs, pacietība, mīlestība, prieks.

Visu priekšmetu (vērojamo un noģiedamo) nosaukumus sauc par lietu vārdiem.

17. Lietu vārdu iedalījums.

Vērojamo priekšmetu nosaukumus iedala četrās šķirās:

1. Īpašvārdi. Par īpašvārdiem sauc tādus lietu vārdus, kas apzīmē vienu zināmu priekšmetu citu līdzīgu priekšmetu starpā, piem.: Latvija, Rīga, Daugava, Rauna, Gaiziņš, Waldemars, Blaumanis, Eiropa, Anglija, Alpi, Roma u. t. pr.

2. Sugavārdi. Par sugavārdiem sauc tos lietu vārdus, kas apzīmē visu sugu vienādu priekšmetu, piem.: galds, zirgs, bērzs, smilga, dīķis, ezers, puisēns, kāja, tauriņš u. t. t.

3. Kopības vārdi. Kopības vārdi ir tādi lietu vārdi, kas apzīmē šķīramu priekšmetu kopu, piem.: bars, pulks, mežs, tauta, saime, ģimene, ģimilija, strādniecība, muižniecība u. t. t.

4. Vielas vārdi. Par vielas vārdiem sauc tādus lietu vārdus, kas apzīmē priekšmetu, kuņā katrai mazai daļiņai ir visa priekšmeta raksturs un nosaukums, piem.: krits, cukurs, kaļķi, piens, ūdens, sviests, medus, zelts, dzelzs u. t. t.

Uzdevums: Uzrakstiet 10 īpašvārdus, 10 sugas vārdus, 10 kopības vārdus un 10 vielas vārdus.

18. Lietu vārdu kārtā.

Latviešu valodā izšķir divi kārtas: vīriešu un sievietes kārtu. Citās radu valodās vēl sastopama arī nekatra kārtā, bet latviešu un leišu valodās tā tagad pavisam izzudusi.

Lietu vārdu kārtu noteic vārdu galotne un arī nozīme.

Vīriešu kārtas lietu vārdi beidzās ar: *-s, -š, -is, -us*, piem.: zirgs, galds, tēvs, vējš, ceļš, brālis, briedis, osis, medus, ledus, tirgus.

Sieviešu kārtas lietu vārdi beidzas ar: *-a, -e, -s*, piem.: māsa, auka, liepa, egle, māte, upe, acs, klēts, sirds.

Daži vīriešu kārtas lietu vārdi beidzas arī ar *-a*, piem.: puika, Dauka, Janka.

Daži personu nosaukumi ar beigu skaņām *-a*, un *-e* lietojami abās kārtās, piem.: plāpa, auša, slepkava, bende. Var no vīrieša sacīt: viņš ir liels plāpa un no sievietes: viņa ir liela plāpa.

Šādus lietu vārdus, kas var apzīmēt tiklab vīrieti, kā arī sievieti, sauc par kopkārtas lietu vārdiem.

Pie kopkārtas lietu vārdiem jāpieskaita arī sievietes kārtas uzvārdi (ģimenes vārdi), kuņus abi dzimumi vienādi lieto, piem.: Augusts Liepa, Zelma Liepa; Jānis Egle, Milda Egle, Teodors Klints, Austrā Klints.

Turpretim vīriešu kārtas ģimenes vārdiem sievietes mēdz pielikt attiecīgu sievietes kārtas galotni, piem.: Marta Kalniņa, Elza Kalēja, Anna Medne, Berta Freimane, Anna Ratniece.

Daži lietu vārdi svārstās starp vīriešu un sievietes kārtu, t. i., dažos apvidos tos lieto vīriešu kārtā, citos — sievietes kārtā, piem.: aizgalds — aizgalda, atmats — atmata, elkonis — elkone, garaiņi — garaiņas, groži grožas, sētmalis — sētmala — sētmale (tā lieto visus ar „malu“ saliktus vārdus), kļavs — kļava, kupenis — kupena, loms — loma, maurs — maura, pagalvis — pagalve, pakavs — pakava, pavalgs — pavalga, pulks — pulka, paeglis — paegle, siltums — siltuma, svilpis — svilpe, spals — spala, smadzeņi — smadzenes, spuri — spuras, talks — talka.

19. Lietu vārdu skaitlis.

Tagad latviešu valodā lietu vārdiem tikai divi skaitļi: vienskaitlis un daudzskaitlis. Ja runā par vienu priekšmetu, tad lietas vārds stāv vienskaitlī, bet ja runā par vairākiem priekšmetiem, tad — daudzskaitlī.

Vīriešu kārtas lietu vārdu beigu skaņas vienskaitlī, kā jau agrāki teikts, ir: *-s, -š, -is, -us* un daudzskaitlī: *-i*, piem.: sargs — sargi, kalns — kalni, ceļš — ceļi, teļš — teļi, osis — oši, brālis — brāļi, tirgus — tirgi, ledus — ledi.

Sieviešu kārtas lietu vārdu beigu skaņas vienskaitlī ir: *-a, -e, -s* un daudzskaitlī: *-as, -es, -is*, piem.: lapa — lapas, galva — galvas, upe — upes, māte — mātes, acs — acis, sirds — sirdis, kūts — kūtis.

Arī vīriešu kārtas lietu vārdi, kas vienskaitlī beidzas ar: *-a*, daudzskaitlī beidzas ar: *-as*, piem.: puika — puikas, Ješka — Ješkas.

Kopkārtas lietu vārdi vienskaitlī beidzas ar: *-a, -e* un daudzskaitlī: *-as, -es*, piem.: tiepša — tiepšas, auša — aušas, bende — bendes.

Sieviešu kārtas ģimenes vārdiem daudzskaitlī abiem dzimumiem parastās sieviešu kārtas lietu vārdu beigu skaņas: *-as, -es, -is*, piem.: Mārtini Liepas, Annas Liepas, Jēkabi Priedes, Elzas Egles, Kārļi Klintis, Marijas Klintis.

Senāk latviešu valodā ir bijis arī divskaitlis. Tagad divskaitlis ar galotni *-i* sastopams tikai vēl pēc skaitļa vārdiem „divi“ un „abi“ un pēc šo skaitļu vārdu parauga arī pēc skaitļu vārdiem no 3—9. Divskaitlis diezgan bieži sastopams akuzatīvā, piem.: nabadzīte saraudāja deviņi dieni un deviņi nakti; septiņi pēdi gaŗš. Divskaitlis no vīriešu kārtas vārdiem sastopams biežāki nekā no sieviešu kārtas, piem.: Šuj, meitiņa, pieci krekli; deviņi gadi vecs; došu divi bērni kumeliņi. Divskaitļa pēdas visvairāk uzglabājušās pie mēra un svāra apzīmējumiem, piem.: pirku divi pūri rudzu, divi mārciņi sviesta. Šos divskaitļa akuzatīvus bieži vien lieto arī pēc ģenetiwa un dativa satiksmes vārdiem, piem.: ar abi roki, pēc divi dieni, ik pa pieci soļi, ar abi zirgi, uz trīs gadi.

20. Vienskaitlinieki.

Daži lietu vārdi latviešu valodā lietojami tikai vienskaitlī, daži tikai atsevišķos gadījumos vienskaitlī; šādus lietu vārdus sauc par vienskaitliniekiem.

Vienskaitlinieki mēdz būt:

1. Īpašvārdi (dažus atskaitot): Latvija, Rīga, Daugava, Auseklis, Poruks, Blaumanis. Īpašvārdi lietojami daudzskaitlī, ja runā a) par vairāk personām ar vienādu vārdu vai uzvārdu: mūsu Jāņi svin šodien vārda dienu, kaimiņu Vitoli šodien aizbrauca pilsētā, b) ja ar īpašvārdiem apzīmējam personas, kas būtu līdzīgas kādiem ievērojamiem vīriem, piem.: kaut mums būtu arī sajās laikos tādi Valdemari un Kronvaldi!

2. Noģiedami (abstrakti) vārdi: tīrība, laipnība, mīlestība, tiklība u. t. t. Abstrakti vārdi lietojami arī daudzskaitlī, ja tie dabū konkrētu nozīmi, piem.: puikas padarīja lielas nerātības, viņš man parādīja visādas laipnības.

3. Dažādi vielu vārdi: gaļa, piens, medus, alus. Ja apzīmējam dažādas priekšmetu pašķiras, tad tos lieto arī daudzskaitli, piem.: mēs dzērām visādus vīnus, tur bij dažādi ali, sieri, sviesti. Arī metali pa laikam tiek lietoti vienskaitli; retumis tos sastopam arī daudzskaitli, piem.: veci dzelži, tai pirkstos zelti vien spid.

4. Lietu vārdi ar galotni — šana, kas apzīmē darbības vārdā izsacīto darbību, piem.: rakstīšana, lasīšana, zīmēšana, aušana, kļaušana u. t. t.

5. Sugas vārdi, ja tie apzīmē, vienskaitli stāvēdami, visus šās sugas piederīgos, piem.: ātramzirgam (jāsaprot visi ātri zirgi) piešu nevajag; zivij (visām zivīm) aukstas asinis; vecam azim (visiem veciem aziem) stīvi ragi.

21. Daudzskaitlinieki.

Daži lietu vārdi lietojami tikai daudzskaitli, vai vismaz pa lielākai daļai daudzskaitli; šādus lietu vārdus sauc par daudzskaitliniekiem.

Tādi daudzskaitlinieki ir:

1. Daudzu priekšmetu savienojuma apzīmētāji, piem.: milti, mēsli, drupas, garaiņi, sodrēji, pakulas, pelni, pūžņi, putas, siekalas, samazgas, ļaudis; ja nozīmē ar visu ģimeni, tad arī lieto daudzskaitli: kungi, saimnieki, baroni (viņa dzīvoja pie kungiem, saimniekiem, baroniem).

2. Drēbju gabali un dažādi rīki: svārki, bikses, dzirkles, ecēšas, plēšas, kamanas, rati, ragavas, sakas, šķiltavas, tītavas, vārti, trepes.

3. Vietu nosaukumi: a) māju un b) dažu pilsētu nosaukumi, piem.: a) Suiģi, Brencēni, Gaiziņi, Lipši; b) Limbaži, Cēsis, Talsi; c) debesu puses: austrumi, rietumi, dienvidi, ziemeļi.

4. Dažu slimību nosaukumi: masalas, bakas, izsitumi, ienāši, iesnas.

5. Svētku, ievērojamu dienu un dažu ēdamlaiku nosaukumi, piem.: Jurgi, Jāņi, Mārtiņi, Lieldienas, Ziemsvētki, kāzas, kristības, bēres, applāvības, apkūlibas; vakariņas, brokastis (lieto arī vienskaitli).

6. Jūtu apzīmējumi: bailes, dusmas, ilgās, bēdas, skumjas.

7. Grūti izskaidrojams daudzskaitlis vienskaitļa vietā šādos piemēros.

Saule vēsti atsūtīja:

Jauni radi brālišos;

To vēl labi nezināju,

Vai brālītis, vai māsiņa. (T. dz.)

Manos rados jaunas meitas sanākušas, jauni dēli sanākuši (tā mēdz sacīt, par vienu bērnu runājot).

22. Pamazināmie lietu vārdi.

1. Ezers — ezeriņš, lauks — lauciņš, ceļš — celiņš, vejš — vējiņš, tirgus — lirdziņš, medus — medutiņš, alus — alutiņš (aliņš), brālis — brālītis, kaķis — kaķītis, lācis — lācītis.

2. Grāmata — grāmatiņa, māja — mājiņa, Anna — Anniņa, priede — priedīte, saule — saulīte, klēts — klētiņa, acs — actiņa, sirds — sirsniņa, zivs — zivtiņa.

Pamazināmie lietu vārdi apzīmē, pirmkārt, mazus priekšmetus: galdiņš, eglīte, mājiņa, otrkārt, piemīļīgus, patīkamus priekšmetus: tētiņš, māmuliņa, brālītis, saulīte.

Viriešu kārtas lietu vārdiem, kas beidzas ar *-s*, *-š*, *-us*, pamazināmo vārdu galotne ir *-iņš* (*-tiņš*) (1.); bet tiem, kas beidzas ar *-is*, pamazināmo vārdu galotne ir *-ītis* (nevis *-its*): rudzītis, zāķītis (1.).

Sieviešu kārtas lietu vārdiem, kas beidzas ar *-a*, *-s*, pamazināmo vārdu galotne ir *-iņa*: sieviņa, kūtiņa, pirtiņa (2.); bet tiem, kas beidzas ar *-e*, pamazināmā galotne ir *-īte*: irbīte, pelīte, upīte (2.).

Tautas dziesmās pamazināmie vārdi tiek brīžam lietoti arī nojēguma pastiprināmā nozīmē: Brīnums bija, brīnumiņš ar tām ciema meitiņām; Ekur puika, puiseniņš.

Pamazināmiem lietu vārdiem jāpieskaita arī niecināmie lietu vārdi, kas izteic priekšmeta pamazinājumu līdz ar niecināšanu. Niecināmiem lietu vārdiem viriešu kārtās palotne ir *-elis* un sieviešu kārtās *-ele*, piem.: vīrelis, zirgēlis, puišelis, muīzele, mājele.

Latviešu valodā pamazināmie lietu vārdi ļoti parasti. Retu tautas dziesmiņu atradīsim, kuļā nebūtu kāda pamazināmā vai milināmā vārda Mühlenbachs saka: „Arī rakstu valodā tos pareizi izlieto joku lugās un rakstos par ikdienišķām lietām. Bet rakstos, kuļos attēlotas cēlas, sparīgas jūtas, lieli varoņu darbi, pamazināmie vārdi ir pavisam nevietā“.

Uzdevums: Uzrakstiet pamazināmos lietu vārdus: 10 ar galotni *-iņš*, 10 ar galotni *-ītis*, 10 ar galotni *-iņa* un 10 ar galotni *-īte*.

23. Lietu vārdu atvasināšana.

No vārdu saknēm rodas jauni vārdi, ja tiem pievienojas dažādi piedēkļi.

Svarīgākās atvasināto lietu vārdu galotnes (piedēkļi kopā ar lokāmām galotnēm) ir sekošas:

Galotnes ar „j“.

1. Ar *j* senāk ir sākusies galotne *-e*, jo *j* vēl paglābies daudzskaitļa ģenitīvā, piem.: drēbe — drēbju. Ar šo galotni darina: a) no viriešu kārtas lietu vārdiem (īpaši no tiem, kas beidzas ar *-is* un *-nieks*), sieviešu kārtas vārdus, piem.: sērdienis — sērdiene,

atraitnis — atraitne, skolnieks — skolniece, saimnieks — saimniece, strādnieks — strādniece, nabags — nabadze; b) no īpašības vārdiem sieviešu kārtas lietu vārdus, piem.: skābs — skābe, dzīvs — dzīve, smalks — smalce; c) salikteņus, piem.: gulta — pagulte, galds — pagalde, krāsns — aizkrāsne, aizdurve, piekalne, apakle.

2. Ar galotni *-is* atvasina a) no darbības vārdiem darītāju vārdus, īpaši salikteņus: darīt — labdaris, turēt — zemturis, kalt — zeltkalis, gribēt — visgribis; b) no īpašības vārdiem lietu vārdus, kas apzīmē tādus, kam piemīt šāda īpašība: vecs — vecis, pelēks — pelēcis, melns — melnis, bērs — bēris; c) daudz salikteņus: galva — pagalvis, gals — tievgals, roka — ierocis, kāja — divkājis.

3. Ar galotni *-ja* („j“ sakusis ar iepriekšējo līdzskani) atvasina no darbības vārdiem darītāju vārdus, piem.: laizīt — laiz (ja)-laiža, snaust — snaud (ja)-snauža, zināt — pazin (ja)-paziņa.

4. Ar galotni *-ija* atvasina no tautu nosaukumiem zemju vārdus: latvis — Latvija, krievs — Krievija, igaunis — Igaunija, polis — Polija, soms — Somija, anglis — Anglija.

5. Ar galotni *-ijs* atvasina darītāju vārdus no vienbalsīgiem darbības vārdiem, pie kam galotni *-ijs* pievieno pagātnes celmam, piem.: dot — deva — devējs, iet — gāja — gājējs, ņemt — ņēma — ņēmējs, saukt — sauca — saucējs, ķert — ķēra — ķērējs.

6. Ar galotni *-tājs* atvasina no vairākbalsīgiem darbības vārdiem darītāju vārdus, pie kam galotni *-tājs* pievieno nenoteicamās izteiksmes celmam, piem.: skolot — skolotājs, rakstīt — rakstītājs, gādāt — gādātājs. No atgriezeniskiem darbības vārdiem atvasina atgriezeniskos lietu vārdus ar galotnēm: *-ējies, -tājies*, piem.: smieties — smējējies, klausīties — klausītājies, jokoties — jokoļājies, mazgāties — mazgātājies.

7. Ar galotni *-ājs* atvasina a) lietu vārdus, kas apzīmē vietu, kur kas vairumā atrodas: eglājs, celmājs, kalnājs, rugājs, smiltājs, mēslājs; b) stādu vārdus: kazenājs, brūklenājs, krūklenājs; c) darītāju vārdus no dažiem vienbalsīgiem darbības vārdiem: arājs (kā nodarbošanās ir aršana), dzērājs (kas bieži piedzežas).

Galotnes ar „n“.

1. Ar galotni *-ēns* atvasina a) jaunu dzīvnieku nosaukumus, piem.: telēns, pilēns, zosulēns, vārdulēns; b) radniecības nosaukumus: brālēns, māsēns.

2. Ar galotni *-ene* atvasina a) sieviešu kārtas personu nosaukumus: bārene, vecene, biedrene, draudzene. Šo galotni lieto arī sievu nosaukumiem, piem.: Balodene, Priedene, Zvirbulene, kalējene. Rakstu valodā ieteicams lietot vecākās formas ar galotni *-iene*: Balodiene, Priediene, Zvirbuliene, kalējiene. b) Ar galotni *-ene* atvasina arī stādu, sēņu, ogu nosaukumus, piem.: skābene, sūrene, pienene, gailene, brūklene, dzērvene, zemene.

3. Ar galotni *-iens* atvasina no darbības vārdu pagātnes zelmieņu lietu vārdus, piem.: spēriens, cirtiens, gājiens, kritiens. Ar šo galotni mēdz atvasināt lietu vārdus pa laikam tikai no vienkāršiem darbības vārdiem, tāpēc vārda „jautājiena“ vietā labāk teikt „jautājums“. Daži ar šo galotni darināti vārdi vairs netiek sajusti par darbības nosaukumiem, bet apzīmē kādu priekšmetu vai citu kādu jēdzienu, piem.: ēdiens, dzēriens, metiens, nesieni, cēliens.

4. Ar galotni *-iena* atvasina a) lietu vārdus, kas apzīmē vietu, kur minētie priekšmeti daudzumā atrodas, piem.: skaidiena, mēsliena, nātriena; b) apvidu nosaukumus: maliena, tāliena, vidiena, šejiena. Visus šos vārdus var lietot arī ar galotni *-iene*: skaidiene, mēsliene, maliene, tāliene, vidiene, šejiene.

5. Ar galotni *-iene* atvasina no vīriešu kārtas vārdiem šo personu sievu nosaukumus, piem.: kalējs — kalējiene, kaimiņš — kaimiņiene, ķeizars — ķeizariene, zvejnieciene.

Ar galotni *-iņš*, siev. kārtā *-iņa* atvasina pamazināmos lietu vārdus vīriešu un sieviešu kārtā, piem.: kalniņš, lejiņa, celiņš, kājiņa. Mikstinātie līdzskaņi „i“ priekšā zaudē savu mikstinājumu, piem.: ceļš — celiņš, kumeļš — kumeliņš. māmuļa — māmuliņa. Daži lietu vārdi (īpaši u- un i- celmi) pieņem paplašināto galotni *-iņš* un *-iņa*, piem.: lietutiņš, medutiņš, ragučiņa, birziņa, uguntiņa, balstiņa, sirsniņa, go(v)siņa.

7. Ar galotni *-onis*, siev. kārtā *-one*, atvasina a) darītāju nosaukumus no darbības vārdiem (retumis arī no lietu un īpašības vārdiem), piem.: vadīt: vadonis — vadone, varēt: varonis — varone, mežs: mežonis — mežone; b) dažādu sērgu un kaišu nosaukumus, piem.: augt: augonis, dilt: dilonis, reibt: reibonis; c) dažādus lietu vārdus: mākties: mākonis, šķīst: šķīdonis.

Trokšņa apzīmēšanai šās galotnes vietā lieto galotni *-oņa*, piem.: dunēt: dunoņa, dardēt: dardoņa, sanēt: sanoņa.

8. Ar galotni *-atne* atvasina no īpašības vārdiem laika un vietas nosaukumus, piem.: mazatne, jaunatne, senatne, vienatne, svešatne. Turpretim: tagadne (ar galotni *-ne*), pagātne, zinātne (ar galotni *-tne*).

9. Ar galotni *-šana* atvasina no darbības vārdu nenoteicamās izteiksmes darišanas lietu vārdus, piem.: lasīšana, skriešana, nešana, braukšana. Arī atgriezēniskās formas lietojamas, piem.: uzvešanās, mazgāšanās, cinišanās.

10. No vācu valodas patapināto galotni *-manis* pievieno arī latviešu vārdiem, piem.: augstmanis, lielmanis, kopmanis, spēlmanis.

Galotnes ar „m“.

1. Ar galotni *-ums* atvasina a) no darbības vārdu pagātnes celma lietu vārdus, kas apzīmē pabeigtu darbību, piem.: aru — arums, zīmēju — zīmējums, plāvu — plāvums, sūtīju — sūtījums. No šīm

formām var lietot arī atgriezenisko akuzatīvu — instrumentāli, piem.: strādājam ar šā rīta cēlumos; viņš neizpildīja manu vēlējumus. Citi locījumi rakstu valodā nav ieteicami, piem.: mans lūgumies, vēlējumies (nominatīvs); b) no īpašības vārdiem lietu vārdus, piem.: augsts — augstums, tirs — tirums, drošs — drošums, kluss — klusums, vecs — vecums, sauss — sausums.

Galotnes ar „l.“

1. Ar galotni *-elis*, siev. kārtā *-eļe*, atvasina no lietu vārdiem pamazināmos vārdus ar nievājuma nozīmi, piem.: zirgs — zirģelis, maiss — maišelis, muca — mučele, muiža — muižele.

2. Ar galotni *-ulis*, siev. kārtā *-ule*, atvasina no darbības vārdiem darītāju vārdus un no lietu un īpašības vārdiem nosaukumus dzīvniekiem, lielāko tiesu ar nievājuma nozīmi, piem.: nikt — nikulis (*-ule*), bēgt — bēgulis (*-ule*), raudāt — raudulis (*-ule*), tecēt — tekulis (*-ule*), rāpāt — rāpulis, vārgt — vārgulis (*-ule*); bēdas — bēdulis, miegs — miegulis, skops — skopulis, miļš — milulis, traks — trakulis, skops — skopulis. Še pieder arī dažu dzīvnieku nosaukumi: sermulis, cīrulis, ķivulis, zvīrbulis.

3. Ar galotni *-aļa* jeb *-ala* atvasina sevišķi sieviešu un govju nosaukumus, piem.: gudraļa, sikaļa, snaudaļa; piektaļa (*-la*), brūnaļa (*-la*), raibaļa (*-la*), svētaļa (*-la*), ziedaļa (*-la*), zīmaļa (*-la*).

4. Savienojumu *kl* sastopam galotnēs *-kls*, *-kla*, *-klis*, *-kle*, *-ekls*, *-ekla*, *-eklis*, *-ekle*, *-ēklis*, *-ēkle*, *-īklis*, *-oklis*; ar šām galotnēm no darbības, lietu un īpašības vārdiem atvasina vārdus, kas apzīmē a) rīkus: arklis, aukla, saiklis, rikle, pineklis, grābeklis, kaseklis, mistiklas, kavēklis, biedēklis, baideklis, suseklis, spideklis, līdzeklis, māneklis; b) darba priekšmetu vai panākumu: audeklis, šuveklis, adīklis, vēmeklis, spļauklis; c) vietu, kur var to darīt: sēdeklis, perēklis, pārklis, miteklis, mājoklis, dzīvoklis; d) darītāju vai arī to, ar ko kaut ko dara: vedekla, māceklis, baņoklis, luteklis, moceklis, jāklis.

Vārdos ar galotni *-eklis*, *-ekle*, kas atvasināti no darbības vārdiem ar galotni *-ēt*, kam tagadnes trešā persona beidzas ar *-ē*, rakstu valodā šis *e* priekš *k* ir garš, piem.: kavē — kavēklis, biedē — biedēklis, perē — perēklis. Vārdos, kas atvasināti no vienbalsīgiem darbības vārdiem, kas trešā personā nebeidzas ar garo *e*, galotne *-eklis* jāraksta ar *e* bez gaļuma grābj — grābeklis, sēd — sēdeklis, spīd — spīdeklis, šuj — šuveklis, mīt — miteklis, spļauj — spļauklis. Citus vārdus (kā: jauneklis, loceklis) izrunā gan ar *isu*, gan ar gaļu *e*. Rakstu valodā būtu vēlams rakstīt ar *iso e*.

Galotnes ar „k“.

1. Ar galotni *-iķis* atvasina: a) no darbības vārdiem darītāju vārdus, piem.: jūmt — jumīķis, zvanīt — zvanīķis; b) no īpašības vārdiem lietu vārdus: klībs — klībiķis, strups — strupiķis. No lietas vārda „nams“ ir atvasināts vārds namiķis.

2. Ar galotni *-(i)nieks, -(i)niece* (siev. kārtā) atvasina: a) no darbības vārdiem lietu vārdus, kas apzīmē to, kas pastāvīgi kaut ko dara, piem.: zvejot — zvejnieks (-niece), valdīt — valdnieks (-niece), medīt — mednieks (-niece), strādāt — strādnieks (-niece); b) no īpašības vārdiem lietu vārdus, kas apzīmē to, kam kāda īpašība piemīt, piem.: gudrs — gudrinieks (-iniece), svešs — svešinieks; no skaitļu un apstākļu vārdiem: desmitnieks, pretinieks; c) no lietu vārdiem personas vārdus, kas apzīmē kādu amatu, kārtu, vietu, stāvokli, piem.: kurpe — kurpnieks, zeme — zemnieks, dārznieks, pilsētnieks, laucinieks, rīdzinieks, vīrsnieks, priekšnieks, muižnieks, bruņinieks, kuģinieks. Izloksnēs lieto arī galotni *-enieks* (vaļenieks, saimenieks, laucenieks), bet rakstu valodā ieteicams lietot galotni *-inieks*. Lielākai daļai muižu un pilsētu vārdiem Kurzemē pievieno galotni *-nieks* (liepājnieks, jelgavnieks, dundadznieks, iecavnieks), bet Vidzemē *-ietis* (valmierietis, rūjenietis, ļaudonietis); ja vārds beidzas ar *-zi*, tad arī Vidzemē pieliek galotni *-nieks* (limbažnieks, jūdažnieks, pabažnieks). Svešu pilsētu vārdiem tikai retumis piekaŗ galotni *-nieks* (romnieks, hamburdznieks).

3. Ar galotni *-nīca* atvasina no lietu (retumis arī īpašības) vārdiem dažādus priekšmetu nosaukumus, piem.: vārdnīca, burinīca, slimnīca, maiznīca. Dažās izloksnēs lieto galotni *-nīca* galotnes *-niece* vietā, piem.: saimnīca, dārnīca, rīdzenīca, pilsētnīca. Rakstu valodā, protams, šo galotni lietot nav ieteicams.

4. Ar galotni *-ība* atvasina lietu vārdus: a) no darbības vārdiem darbības nosaukumus, piem.: ticēt — ticība, cerēt — cerība, mācīt — mācība, medīt — medības, kristīt — kristības; b) no īpašības vārdiem un divdabjiem lietu vārdus, kas pa lielākai daļai apzīmē dzīvu radījumu īpašības, piem.: vesels — veselība, brīvs — brīvība, nabags — nabadzība, taisns — taisnība, jauns — jaunība, gudrs — gudrība, modrs — modrība; c) no lietu vārdiem — lietu vārdus, piem.: darbs — darbība, mūžs — mūžība, gods — godība, likums — likumība, vergs — verdzība. Sastopam arī vārdus ar paplašinātu piedēkli *estība* jeb *astība*, piem.: mīlestība, brīvestība, žēlastība.

Galotnes ar „t”.

Ar galotni *-tava* jeb *-tave* atvasina no darbības vārdiem lietu vārdus, kas apzīmē kādam darbam iekārtoto vietu vai rīku, piem.: pārdotava, mazgātava, tītavas, šķiltavas, kautuve, slauktuve, maltuve, virtuve.

2. Ar galotni *-ītis* (vīr. k.), *-īte* (siev. k.) atvasina pamazināmos lietu vārdus no vīriešu kārtas lietu vārdiem ar galotni *-is* un sieviešu kārtas ar *-e*, piem.: puisis — puisītis, vecis — vecītis, zaķis — zaķītis, pele — pelīte, zīle — zīlīte.

3. Ar galotni *-ietis* (vīr. k.), *-iete* (siev. k.) atvasina tautu un kādas vietas iedzīvotāju nosaukumus, piem.: latvietis — latviete, vācietis — iete, krievs — krieviete, polis — poliete, valmierietis, lubānietis, ļaudonietis,

kalsnavietis. No māju vārdiem ar galotni *-ni* atvasina to saimnieces nosaukumu, piem.: Kaņepēni — kaņepēniete, Bindeni — bindeniete, Miglēni — miglēniete.

4. Ar galotni *-tājs* atvasina no darbības vārdiem darītāju vārdus, piem.: sūtīt — sūtītājs, maksāt — maksātājs, meklēt — meklētājs u. t. t. (Skat. „Galotnes ar „j““.)

Uzdevums: Nosauciet atvasināto lietu vārdu gaļos piedēkļus un uzrakstiet ar katru piedēkli piecus piemērus!

24. Lietu vārdu locīšana.

Mūsu dārzā aug *liepa*, *liepas* (kas?). *Liepas*, *liepu* (kā?) zari ļoti kupli. *Liepai*, *liepām* (kam?) smaržīgi ziedi. Jau no tālienes var redzēt mūsu dārzā *liepu*, *liepas* (ko?). Mūsu dārzs var lepoties ar *liepu*, *liepām* (ar ko?). Puikas uzkāpuši *liepā*, *liepās* (kur?) ziedus lasīt. Audzi kupla, *liepa!* (kas?). Audziet kuplas, *liepas!* (kas?).

Latviešu valodā vienskaitli un daudzskaitli ir septiņi locījumi.

1. Pirmais locījums — nominatīvs atbild uz jautājumu kas? (liepa, tēvs, liepas, tēvi);
2. Otrais locījums — ģenētīvs atbild uz jautājumu kā? (liepas, tēva, liepu, tēvu);
3. Trešais locījums — datīvs atbild uz jautājumu kam? (liepai, tēvam, liepām, tieviem);
4. Ceturtais locījums — akuzatīvs atbild uz jautājumu ko? (liepu, tēvu, liepas, tēvus);
5. Piektais locījums — instrumentālis atbild uz jautājumu ar ko? (ar liepu, tēvu, ar liepām, tēviem);
6. Sestais locījums — lokatīvs atbild uz jautājumu kur? kurp? kad? (liepā, vasarā, liepās, vasarās);
7. Septītais locījums — vokatīvs, uzrunas locījums, atbild uz jautājumu kas? Daudzskaitli vokatīvs vienmēr līdzīgs nominatīvam, bet vienskaitli daudzreiz atšķiras no tā.

Lietu vārdu galotņu maiņu visos vienskaitļa un daudzskaitļa locījumos sauc par locīšanu jeb deklināciju.

Visus lietu vārdus iedala septiņās celmu šķirās jeb locīšanās: 1. *ā* (gaļā) celmi, 2. *ī* (gaļā) celmi, 3. *a* (isā) celmi, 4. *ja*-celmi, 5. *i*-celmi, 6. *u*-celmi un 7. līdzskaņu celmi.

Sieviešu kārtas ir visi *ā*- un *ī*-celmi (izņemot vārdus, kas pēc nozīmes ir vīriešu kārtas, piem.: puika, bende), visi *i*-celmi (izņemot „ļaudis“), no *u*-celmiem daži daudzskaitlinieki (dzirņus, pelus, ragus) un arī daži līdzskaņu celmi (debess).

Vīriešu kārtas ir visi *a*- un *ja*-celmi, visi *u*-celmi vienskaitlinieki un daži līdzskaņu celmi (ūdens, akmens).

1. ā-celmi.

Vienskaitlis

N. kas?	meita	puika	tiepša	Auziņa (uzvārds)
G. kā?	meitas	puikas	liepšas	Auziņas
D. kam?	meitai	puikam	tiepšai (-am)	Auziņai (-am)
A. ko?	meitu	puiku	tiepšu	Auziņu
J. ar ko?	ar meitu	puiku	tiepšu	Auziņu
L. kur?	meitā	puikā	tiepšā	Auziņā
V. kas?	meit!	puika!	tiepša!	Auziņ!

Daudzskaitlis

N. kas?	meitas	puikas	tiepšas	Auziņas
G. kā?	meitu	puiku	tiepšu	Auziņu
D. kam?	meitām	puikām	tiepšām	Auziņām
A. ko?	meitas?	puikas	tiepšas	Auziņas
J. ar ko?	ar meitām	puikām	tiepšām	Auziņām
L. kur?	meitās	puikās	tiepšās	Auziņās
V. kas?	meitas!	puikas!	tiepšas!	Auziņas!

Pie ā- celmiem pieder sieviešu kārtas lietu vārdi, kas beidzas nominatīvā ar *-a*, piem.: māsa, rasa; senāk šis beigu patskams *-ā* ir bijis gaŗš un vēl tagad dažos locījumos tāds tas ir, piem.: meitām, meitā, meitās, tādēļ arī šos vārdus sauc par *-ā* (gaŗā) celmiem.

Pie ā- celmiem pieder arī vīriešu kārtas lietu vārdi, kas vienskaitļa nominatīvā beidzas ar *-a* (puika, Dauka), tikai vienskaitļa datīvā tiem galotne *-m* (puikam Daukam). Arī kopkārtas lietu vārdi ar beigu patskani *-a* (auša, plāpa) pieder pie šiem celmiem; ja tie apzīmē virieti, tad vienskaitļa datīvā tiem ir galotne *-m* (tiepšam, aušam). Daudzskaitļa datīvā abām kārtām viena (siev. kārtas) galotne (puikām, tiepšām).

Vienskaitļa datīvam senāk bijusi galotne *-i*, kas rakstu valodā paglabusies tikai dažos apstākļu vārdiem līdzīgos izteicienos, piem.: pa labi (kreisi) roki, pareizi (reiza), patiesi (tiesa), lieti (lieta) derēt.

2. e-celmi.

Vienskaitlis

N. kas?	egle	piere	bende	Saulīte (uzvārds)
G. kā?	egles	pieres	bendes	Saulītes
D. kam?	eglei	pierei	bendi (-em)	Saulītei (-em)
A. ko?	egli	pieri	bendi	Saulīti
J. ar ko?	ar egli	pieri	bendei	Saulīti
L. kur?	eglē	pierē	bendē	Saulītē
V. kas?	egle!	piere!	bende!	Saulīte!

D a u d z s k a i t l i s

N. kas?	egles	pieres	bendes	Saulītes
G. kā?	egļu	pieļu	benžu	Saulīšu
D. kam?	eglēm	pieēm	bendēm	Saulītēm
A. ko?	egles	pieres	bendes	Saulītes
J. ar ko?	ar eglēm	pieēm	bendēm	Saulītēm
L. kur?	eglēs	pieēs	bendēs	Saulītēs
V. kas?	egles?	pieres!	bendes!	Saulītes!

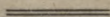
Pie *ī*-celmiem pieder sieviešu kārtas lietu vārdi ar nominatīva beigu patskani *-e* (māte, upe, priede). Senāk šis patskanis ir bijis gaŗš un vēl tagad dažos locījumos tāds tas ir, piem.: eglē, eglēs, eglēm.

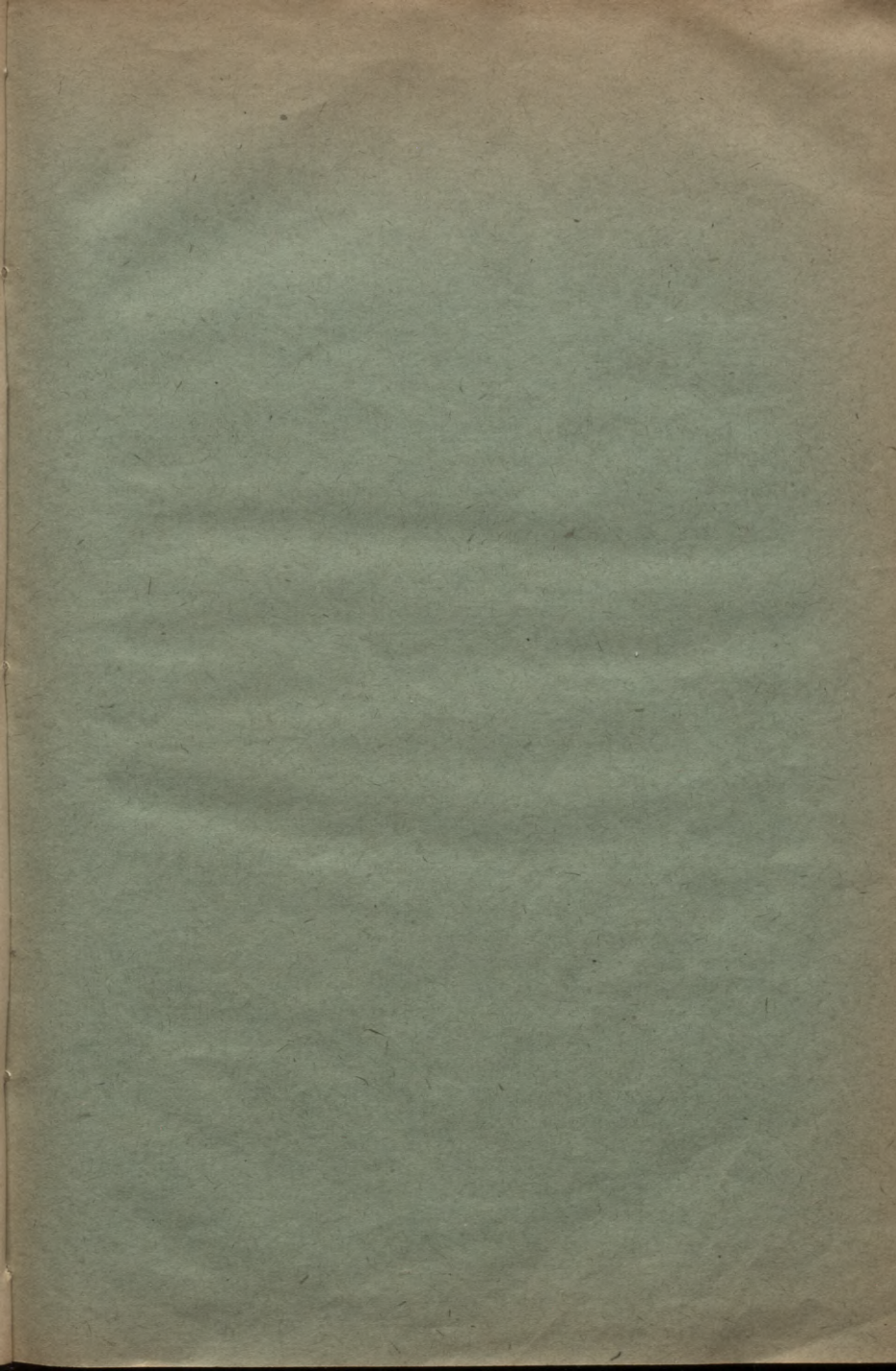
Pie *ē*-celmiem pieder arī kopkārtas lietu vārdi ar beigu patskani *-e* (bende); ja tie zīmējas uz virieti, tad tiem vienskaitļa datīvā ir viriešu kārtas galotne — bendem, bet daudzskaitli abām kārtām — bendēm.

Viriešu kārtas galotne vienskaitļa datīvā ir arī personu vārdiem un uzvārdiem, kas beidzas nominatīvā ar *-e* un *-a*, piem.: Eglem, Rodem, Auziņam, bet daudzskaitli abām kārtām paliek siev. kārtas galotne: Eglēm, Rodēm, Auziņām u. t. t.

Vienskaitļa vokatīvā personu vārdos dažreiz mēdz atnest nominatīva beigu patskani, piem.: māt! meit! Liz!

Daudzskaitļa ģenitīvā *ī*- celmos līdzskaņus galotnes *-u* priekšā mikstina, piem.: egļu, upju, priežu, cepuļu u. t. t.

5. ZEP. 1923

L. K. V. b.

Pašmācība „Skola Mājā”
(pamat- un vidusskola).

Latviešu valoda

V. Ramāns

Gramatika

3. burtņica.

3. a-celmi.

Vienskaitlis			Daudzskaitlis		
N. draugs	vējš	kalniņš	draugi	vēji	kalniņi
G. drauga	vēja	kalniņa	draugu	vēju	kalniņu
D. draugam	vējam	kalniņam	draugiem	vējiem	kalniņiem
A. draugu	vēju	kalniņu	draugus	vėjus	kalniņus
J. ar draugu	vēju	kalniņu	ar draugiem	vējiem	kalniņiem
L. draugā	vējā	kalniņā	draugos	vējos	kalniņos
V. draugs	vēj!	kalniņ	draugi!	vēji!	kalniņi!

Pie *a*-celmiem pieder vīriešu kārtas lietu vārdi ar vienskaitļa nominatīva galotni *-s* un *-š*, piem.: kalns, ceļš, vējš. Senāk nominatīva galotnes priekšā kā celma beigu patskanis ir atradies *a* (īsa), kas tagad izzudis (tēvas, vējas, ratas); īsa *a* vēl tagad atrodas viensk. genitīvā un datīvā (vēja, vējam) kā vārda celma beigu patskanis; tālab arī šos lietu vārdus sauc par *a*-celmiem.

Šo lietu vārdu vienskaitļa nominatīvā starp diviem līdzskaņiem un galotni *-s* bieži vien ieliek runā un arī rakstos patskani *i*, piem.: putnis krēslis, kaklis u. t. t.; rakstu valodā der paturēt pirmatnējās formas bez *i*, putns, krēslis, kakls u. t. t.

Pēc mikstināta līdzskaņa un vienbalsienīgos vārdos arī pēc *j* rakstu valodā galotnes *-s* pārvērties par *-š*, piem.: kaļš, vaļš, ceļš, vējš; bet vairākbalsienīgos vārdos galotnes *-s* pēc *j* nepārvēršas par *-š*, piem.: ceļotājs, nesējs, vilcējs, mācītājs.

Daudzskaitļa instrumentālis *a*- un *ja*-celmos senāk beidzās ar galotni *-is*, ko vēl atrodam vecos rakstos, izloksnēs un dažos izteicienos arī rakstu valodā, piem.: vienis prātis, labis prātis.

Dažu *a*-celmu vokativs neatšķiras no nominatīva, piem.: draugs! kungs! dēls! Citiem turpretī ir īpaša vokatīva forma; piem.: lietu vārdiem ar galotnēm: *-īns* (dēliņ! tētiņ! bāliņ!), *-nieks* (saimniek! dārzniek! zvejniek!); *-ājs* (skolotāj, mācītāj!), *-ējs* (kalēj! nesēj!) un visiem īpašvārdiem (Oskar! Imant! Bērziņ!)

4. ja-celmi.

Vienskaitlis			Daudzskaitlis			
N.	Vēzis	stūris	ģimis	vēži	stūri	ģimji
G.	vēža	stūļa	ģimja	vēžu	stūļu	ģimju
D.	vēzim	stūrim	ģimim	vēžiem	stūriem	ģimjiem
A.	vēži	stūri	ģimi	vēžus	stūrus	ģimjus
I.	ar vēži	stūri	ģimi	vēžiem	stūriem	ģimjiem
L.	vēži	stūri	ģimī	vēžos	stūrōs	ģimjos
V.	vēži	stūri	ģimi	vēži	stūri	ģimji

Pie *ja*-celmiem pieder vīriešu kārtas lietu vārdi ar vienskaitļa nominatīva galotni *-is*, piem.: vecis, brālis, stūris.

Vairākbalsienīgos vienskaitļa nominatīva galotnē *-is* bieži izmet patskani *i* un saka: kaķīts, latviets, vāciets, mežons, kustons; rakstu valodā der šo *i* paturēt. Daudz izloksnēs izmet *i* arī divbalsienīgos vārdos, piem.: brālis, vēzs, lācs, briedis; rakstu valodā tas nav pielaižams. Arī uzvārdos šīs galotnes jāraksta pareizi: Rudzītis, Licītis, Briedītis u. t. t. un nevis: Rudzīts, Licīts, Briedīts.

Ja-celmu lietu vārdiem vienskaitļa vokatīvā ir vienmēr galotne *-i*, piem.: brāli! zaķi!

Vārdu „viesis“ vienskaitļa ģenitīvā un visos locījumos daudzskaitļā loka kā *a*-celmus (viesa, viesi, viesu, viesiem, viesus, viesos); vienskaitļā citos locījumos to loka kā *ja*-celmus (viesis, viesim, viesi, viesī viesī!).

Līdzskaņi galotnes priekšā jāmikstina vienskaitļa ģenitīvā un daudzskaitļa visos locījumos. Īpaši jāievēro „r“ mikstināšana minētos locījumos, o bieži vien rakstu valodā to sastopam nemikstinātu.

Vārdu „suns“ loka kā *ja*-celmus abu skaitļu visos locījumos, tikai vienskaitļa nominatīvā ir „suns“ un nevis „sunis“. Senāk šis vārds piederēja pie līdzskaņu celmiem.

5. i-celmi.

Vienskaitlis			Daudzskaitlis			
N.	sirds	pāksts	Klints (uzvārds)	sirdis	pākstis	Klintis
G.	sirds	pāksts	Klints	siržu	pākšķu	Klinšu
D.	sirdij	pākstij	Klintij (im)	sirdim	pākstim	Klintim
A.	sirdi	pāksti	Klinti	sirdis	pākstis	Klintis
I.	sirdi	pāksti	Klinti	sirdim	pākstim	Klintim
L.	sirdī	pāksti	Klinti	sirdis	pākstis	Klintis
V.	sirds	pāksts	Klints	sirdis	pākstis	Klintis

Dažos apgabalos *i*-celmu vārdiem vienskaitļa nominatīva galotnes „s“ vietā liek „e“ (gove, sirde, ace, krāsne) un tos loka kā *ē*-celmus (gove, goves, govei, govi, govē u. t. t.); rakstos tādas formas nav lietojamas.

Pie *i*-celmiem pieder sieviešu kārtas lietu vārdi ar vienskaitļa nominatīva galotni *-s*, piem.: asinis, ass, azots, auss, avs, acs, balss, birzs, blakts, dzirksts, dzelzs, durvis, govš, ilksš, izkaptš, jūtis, kārtš, klāts, klintš, krāsns, kruhtš, kūts, likstš, lecektš, makstis, nāsis, nakts, olektš, pākstš, pils, pirts, sagts, sāls, sirds, smilts, zivs, zoss, žultš, telts, uguns, vāts, valstš, vēstš, cilts, Cēsis.

Daudzskaitļa genatīvā galotnes „u“ priekšā stāvošais līdzskanis aizvien jāmikstina, piem.: nakšu, krāšņu, govju, cilšu, blakšu u. t. t.; dažos vārdos gan mikstināšana nenotiek, piem.: ausu, zosu, acu, asu, utu, Cēsu. Galotnes „u“ priekšā līdzkaņi „st“ pārvēršas daudzskaitļa genatīvā par „šķ“, piem.: pakšķu, valšķu, dūkšķu, brokašķu.

Dažos apvidos daudzskaitļa datīvā ir paglābusies vecākā galotne *-im* (ar īsu *i*), piem.: sirdim, klētīm, acim, bet rakstu valodas apgabalos tagad ieviesusies galotne *-īm* (ar garu *i*): sirdīm, klētīm, acim.

Dažās izloksnēs lieto vārdus: ļauži, ļaužiem, ļaužus, ļaužos; rakstu valodā jāizsargās no šādām nepareizām formām un jārunā: ļaudis, ļaudim, ļaudis u. t. t.

6. u-celmi.

Vienskaitlis			Daudzskaitlis	
<i>N.</i>	tirgus	Saldus	tirgi	pelus
<i>G.</i>	tirgus	Saldus	tirgu	pelu
<i>D.</i>	iirgum	Saldum	tirgiem	pelūm
<i>A.</i>	tirgu	Saldu	tirgus	pelus
<i>J.</i>	ar tirgu	Saldu	tirgiem	pelūm
<i>L.</i>	tirgū	Saldū	tirgos	pelūs
<i>V.</i>	tirgu!	Saldu!	tirgi!	pelus!

Pie *u*-celmiem pieder viriešu kārtas lietu vārdi, kas vienskaitļa nominatīvā beidzas ar *-us*; vārda celms beidzas ar *-u*: medu-*s*, ledu-*s*. Šādu vārdu nav daudz; parastie vārdi šādi: alus, kāsus, klepus, krogus, ledus, lietus, medus, mistrus, tirgus, vidus, viltus, vīrsus, Saldus, Mikus, Jezus, Kristus. Pie *u*-celmiem pieder arī sieviešu kārtas daudzskaitlīnīki: pelus, ragus, dzirņus, kuņiem datīvā dažos apgabalos paglābusies vecākā galotne *-um* (ar īsu *i*), bet rakstu valodas apgabalā tagad mēdz lietot garu galotni: pelūm, ragūm, dzirņūm.

u-celmiem daudzskaitļa visos locījumos tādas pašas galotnes kā *a*-celmiem. Lielākam šo vārdu vairumam gan daudzskaitļa nemaz nav.

7. Līdzskaņu celmi.

Vienskaitlis		Daudzskaitlis	
N.	akmens debess	akmeņi debesis	
G.	akmens debess	akmeņu debesu	
D.	akmenim debesij	akmeņiem debesīm	
A.	akmeni debesi	akmeņus debesis	
J.	ar akmeni debesi	akmeņiem debesīm	
L.	akmenī debesī	akmeņos debēsīs	
V.	akmen! debes!	akmeņi! debesi!	

Pie līdzskaņu celmiem pieder vīriešu kārtas lietu vārdi: ūdens, rudens, mēness („mēnesis“, $\frac{1}{12}$. daļa no gada, piekrit *ja*-celmiem), akmens, asmens, tesmens un sieviešu kārtas lietas vārds „debess“.

Nominatīva galotnes „s“ priekšā šos vārdos stāv līdzskanis *n* vai *s* (rudens, ūdens, mēnes-s, debess-s), tā tad vārdu celmi nobeidzas ar līdzskani, kāpēc tos arī sauc par līdzskaņu celmiem.

Vīriešu kārtas vārdus tagad lokā kā *ja*-celmus; tikai nominatīvs un genitīvs vienskaitlī vienādi; dažos apvidos arī genitīvu piemēro *ja*-celmiem, piem.: rudeņa, akmeņa, ūdeņa.

Sieviešu kārtas vārdu „debess“ loka tagad kā *i*-celmu, tikai daudzskaitļa genitīvā līdzskanis „s“ paliek nemikstināts (debessu, ar platu *e* abos balsienos).

Atgriezenisko lietas vārdu locīšana.

Vienskaitlis		Daudzskaitlis	
Vīriešu kārtā		Sieviešu kārtā	
N.	klausītājiem	klausītājās	uzvešanās
G.	klausītājās	klausītājās	uzvešanās
D.	—	—	—
A.	klausītājos	klausītājos	uzvešanos
J.	klausītājos	klausītājos	uzvešanos
L.	—	—	—
V.	—	—	—
Vīriešu kārtā		Sieviešu kārtā	
N.	klausītājiem	klausītājās	uzvešanās
G.	klausītājos	klausītājos	uzvešanos
D.	—	—	—
A.	klausītājos	klausītājās	uzvešanās
J.	—	—	—
L.	—	—	—
V.	—	—	—

Par atgriezeniskiem lietu vārdiem sauc tos, kas atvasināti no atgriezeniskiem darbības vārdiem; vīriešu kārtā tiem ir galotnes: *-tājies* un *-ējies* (klusitājies, pēldētājies, smējējies, pērējies) un sieviešu kārtā: *-tājās*, *-ējās*, *-šanās* (klusitājās, zobotājās, smējējās, pērējās, uzvešanās, priecāšanās).

No šiem vārdiem rakstu valodā ieteicams lietot tikai vienskaitļa un daudzskaitļa nominatīvu, genitīvu, akuzatīvu un vienskaitļa instrumentāli.

Dažos apgabalos sastopamos darbības nosaukumus ar galotni *-umies* (vēlējumies, cēlumies) arī lieto tikai tos pašos locījumos.

Šīs formas ir radušās, piemētot pirmatnējām, vēl nesaisinātām galotnēm atgriezenisko vietnieku vārdu „si“ (sevi, sev). Tā piemēram vārds „mazgāšanās“ ir cēlies no „mazgāšanā-si“, „skatītājiem“ no „skatītājie-si“.

25. Salikteņi (saliktie lietu vārdi).

Lietu vārdi var būt vienkārši (galds, māja, zvejniķis) un salikti (salikteņi) (mežmala, tievgalis, pakalne).

Salikteņos viens loceklis tuvāki apzīmē otru, arvienu pirmais otro.

Lietu vārdi kopojas ar dažādām vārdu šķirām. Ja otra daļa ir lietas vārds, tad pirmā daļa var būt:

1. lietas vārds: mežsargs, zemkopība, lauksaimnieks;
2. īpašības vārds: biezbārdis, baltmugure, sarkangalvis;
3. skaitļa vārds: četrstūris, simtkājis, vienskaitlis;
4. vietnieka vārds: patmilība, visgribis, šotēvs;
5. darbības vārds: ēstgriba, ēstvāritāja, guļamistaba, rūgušpiens;
6. apstākļa vārds: garāmgājējs, apkārtbraukātājs, nedarbi, atpakaļrāpulis, līdzsvars;
7. satiksmes vārds: aizkrāsne, apkakle, atbalss, bezgodis ierocis, nodaba, pasaule, pārgalvis, piekalne, samazgas uzvārds, uzpurns, piezīme.

Salikteņi ar lietas vārdu otrā daļā pēc savas nozīmes 1) vai nu patur savu patstāvību un pirmatnējo nozīmi, tikai sašaurinātu, piem.: lielceļš, vecmāte, 2) vai arī zaudē savu pirmatnējo nozīmi un apzīmē tani izteiktā nojēguma īpašnieku, piem.: baltmugure (ne balta, mugura, bet gova ar baltu muguru), lielvēders (ne liels vēders, bet cilvēks, ar lielu vēderu). Šo šķiru varētu saukt par citnozīmes salikteņiem un pirmo šķiru — par pirmnozīmes salikteņiem.

26. Salikteņu forma.

Salikteņu pirmā daļa visbiežāki stāv genitīvā, piem.: acumirkklis, ūgunsgrēks, Ziemassvētki, pie kam patskanis galotnē var arī izkrist: sētsvidus, lācauzas, varzacs. Pirmā daļa dažreiz stāv arī nominatīvā:

lielskungs, jaunskungs, (ar atnestu galotni) vienalga, cienīgmāte. Bieži sastop arī vārdus bez galotnes pirmā daļā, piem.: upmala, mugurkauls, sārtvaidsīte.

Daži vārdi, kas parādās salikteņa otrā daļā, kā patstāvīgi vārdi nemaz nav lietojami, piem.: labdaris, zeltkalis, visgrībis.

Dažreiz gūti izšķirt salikteni no divu vārdu sakopojuma. Stingras robežas te arī nav, jo vārdu sakopojumi pamazām pāriet salikteņos. Salikteņu pazīmes šādas: 1) nozīme kļūst šaurāka (Ziemassvētki, lielskungs); 2) pirmo vārdu uzsvē stīprāki (ugunsgrēks, mežmala); dažreiz uzsvē stīprāk arī otro vārdu (papriekšu, vienalga); 3) no abu vārdu savienojuma atvasina jaunu vārdu (līdzšinējs, citkārtējs); 4) nesaskaņa skaitļi starp abiem vārdiem (kalpa meitas, bāru bērns); 5) viens no abiem vārdiem ārpus šā sakopojuma parādās citā formā, piem.: patiesi, pareizi; „tiesai“, „reizai“ ir veci datīvi un to vietā tagad lieto formas „tiesai“, „reizai“.

Īpašības vārds (adjektīvs).

27. Īpašības vārdu iedalījums.

Aiz Daugavas augsti kalni,	Eju bez prieka,
Nolaideni tīrumiņi;	Gaita tik gausa,
Tur vajaga sirmu zirgu,	Diena tik gaļa,
Gudru vīru arajiņu.	Dzīve tik sausa.
(T. dz.)	(Krūsa.)

Pērnajā gadā uz priekšējā sola sēdēja vidēja auguma puisēns.

1. Augsts, sirms, gudrs, gaus, gaļš... 2. Priekšējs, vidējs, augšējs... apzīmē priekšmetu īpašības.

Vārdus, kas apzīmē kādu īpašību kā zināma priekšmeta pazīmi, sauc par īpašības vārdu (adjektīvu).

Īpašības vārdi: augsts, sirms, gudrs... apzīmē tādu īpašību, kas var vienā priekšmetā būt pārāka, lielāka nekā otrā, piem.: augsts, augstāks, visaugstākais; šos īpašības vārdus sauc — kādības īpašības vārdus.

Īpašības vārdi: tagadējs, priekšējs, vidējs, augšējs... apzīmē tādu īpašību, kas nevar ne palielināties, ne pamazināties, bet norāda uz priekšmeta vietu, vai laiku, piem.: pērnājs (laiks) gads, priekšējais (vieta) sols, vakarējā (laiks) diena, augšējā (vieta) istaba.

Īpašības vārdus, kas apzīmē tādu īpašību, kuļa nevar ne palielināties, ne pamazināties un norāda uz kādu apstākli, vietu vai laiku, sauc par *apstākļu* īpašības vārdiem.

Tā tad īpašības vārdi sadalāmi divās šķirās: kādības un apstākļu īpašības vārdos.

28. Īpašības vārdu kārtā un skaitlis.

1. Augsts kalns, gašs koks, stiprais vīrs; augsta māja, gaļa pupa, stiprā ķēve.

2. Augsti kalni, gaži koki, stiprie vīri; augstas mājas, gaļas pupas, stiprās ķēves.

Īpašības vārdi pieņem kārtu galotnes pēc vajadzības. Ja lietas vārds, kam piebiedrojas īpašības vārds, ir vīriešu kārtas, tad arī īpašības vārds pieņem vīriešu kārtas galotni, piem.: augsts kalns, stiprais vīrs; ja turpretīm īpašības vārds piebiedrojas sieviešu kārtas lietas vārdam, tad arī īpašības vārds stāv sieviešu kārtā, piem.: augsta māja, stiprā ķēve.

Arī skaitļa ziņā īpašības vārdi pielāgojas lietu vārdiem. Ja lietas vārds stāv vienskaitlī, tad arī tam piebiedrotais īpašības vārds stāv vienskaitlī (1.); ja lietas vārds ir daudzskaitlī tad arī īpašības vārds pieņem daudzskaitļa galotni (2.).

Īpašības vārdi vīriešu kārtas vienskaitļa nominatīvā beidzas ar: *-s, -š, -ais* (grūts darbs, zaļš zars, platais ceļš) un daudzskaitļa nominatīvā ar: *-i, -ie* (grūti darbi, zaļi koki, platie ceļi).

Īpašības vārdi sieviešu kārtas vienskaitļa nominatīvā beidzas ar: *-a, -ā* (smagā nasta, gaļa diena, biezā drēbe) un daudzskaitļa nominatīvā ar: *-as, -ās* (smagas nastas, gaļas dienas, biezās drēbes).

29. Īpašības vārdu galotnes.

a) Nenoteicamās galotnes.

Vienskaitlis.

Pie saimnieka mājām atrodas zāļaina (kāda?) pļava. Zāļainas (kādas?) pļavas kopšanai viņas īpašnieks piegriež lielu vēribu. Zāļainai (kādai?) pļavai lauksaimniecībā liela nozīme. Zāļainu (kādu?) pļavu mēdz pļaut vasarā divi reizes. Ar zāļainu (ar kādu?) pļavu ir saistīta lopkopības uzplaukšana. Zāļainā (kādā?) pļavā aug trekna zāle.

(Uzrakstiet vai izlasiet augšējos teikumus tādā veidā, lai vārdi „zāļaina pļava“ visur būtu daudzskaitlī!)

b) Noteicamās galotnes.

Daudzskaitlis.

Mūsu mežmalas lielie (kuņi?) ozoli koku tirgotājam pārdoti. Nebūs vairs lielo (kuņu?) ozolu; kuņu ēnā mēs vasarā daudzreiz rotaļājamies. Nu ir pienākušas mūsu lielājiem (kuņiem?) ozoliem pēdējās dienas. Drīz vien cirtīšot lielos (kuņus?) ozolus zemē. Tēvs saka, ka nebūšot vis tik viegli ar lielājiem (ar kuņiem?) ozoliem galā tikt. Nekāpsim mēs vairs lielājos (kuņos?) ozolos pēc zilēm. Žēl mums jūsu, lielie ozoli!

(Uzrakstiet vai izlasiet augšējos teikumus tādā veidā, lai vārdi „lielle ozoli“ visos teikumos būtu vienskaitli!)

Īpašības vārdiem ir divējādas galotnes: nenoteicamās un noteicamās.

Vīriešu kārtas nenoteicamā galotne nominatīvā, vienskaitli: *-s, š* (liels ozols, tāš ceļš) un daudzskaitli: *-i* (lieli ozoli, tāji ceļi).

Sieviešu kārtas nenoteicamā galotne nominatīvā, vienskaitli: *-a* (kupla liepa, gaļa diena) un daudzskaitli: *-as* (kuplas liepas, gaļas dienas).

Vīriešu kārtas noteicamā galotne nominatīvā, vienskaitli: *-ais* (lielais ozols, tālais ceļš) un daudzskaitli: *-ie* (lielle ozoli, tājie ceļi).

Sieviešu kārtas noteicamā galotne nominatīvā, vienskaitli: *-ā* (kuplā liepa, gaļā diena) un daudzskaitli: *-ās* (kuplās liepas, gaļās dienas).

Nenoteicamās un noteicamās galotnes ir visiem īpašības vārdiem, kā kādības, tā arī apstākļu īpašības vārdiem.

Kādības īpašības vārdi ar nenoteicamo galotni atbild uz jautājumiem: kāds, kāda, kādi, kādas? (liels ozols, gaļa diena, lieli ozoli, gaļas dienas).

Kādības īpašības vārdi ar noteicamo galotni un apstākļu īpašības vārdi atbild uz jautājumiem: kuļš, kuļa, kuļi, kuļas? (lielais ozols, gaļā diena, apakšējais stāvs, pēdējā vieta; lielle ozoli, gaļās dienas, apakšējie stāvi, pēdējās vietas).

Īpašības vārds jālieto ar noteicamo galotni, kad tas attiecas uz zināmu, redzamu, pazīstamu priekšmetu, piem.: mans mīļais, labais draugs atnācis.

Ja īpašības vārds piedrojas kādam nezināmam priekšmetam, vai runājam par kādu priekšmetu tikai vispārīgi, tad jālieto īpašības vārds ar nenoteicamo galotni, piem.: Ekur smuka tautu meita, sēd ābeļu dārziņā: baltas zeķes, melnas kurpes, sarkans rožu vainadziņš.

30. Īpašības vārdu locīšana.

a) Ar nenoteicamo galotni.

Vīriešu kārtā.

Vienskaitlis.		Daudzskaitlis.	
N.	liels gaļš	lieli	gaļi
G.	liela gaļa	lielu	gaļu
D.	lielam gaļam	lieliem	gaļiem
A.	lielu gaļu	lielus	gaļus
J.	ar lielu gaļu	ar lieliem	gaļiem
L.	lielā gaļā	lielos	gaļos
V.	— —	—	—

Sieviešu kārtā.

Vienskaitlis.			Daudzskaitlis.	
N.	liela	gaļa	lielas	gaļas
G.	lielas	gaļas	lielu	gaļu
D.	lielai	gaļai	lielām	gaļām
A.	lielu	gaļu	lielas	gaļas
J.	ar lielu	gaļu	ar lielām	gaļām
L.	lielā	gaļā	lielās	gaļās
V.	—	—	—	—

Īpašības vārdus ar noteicamo galotni loka vīriešu kārtā kā — *a*-celmu lietu vārdus, piem.: „liels“ kā „draugs“ un „gaļš“ kā „ceļš“, bet sieviešu kārtā kā — *ā*-celmu lietu vārdus, piem.: „liela“ un „gaļa“ kā „meita“. Vokatīvā īpašības vārdus ar noteicamo galotni nelieto.

Dažiem vienbalsienīgiem īpašības vārdiem (ar noteicamo galotni) vīriešu kārtas vienskaitļa nominatīvā vieglakas izrunas dēļ pieliek nepareizu galotni — *is*, kur jābūt tikai — *s*, piem.: gudris, taisnis, akls, žiglis, čaklis u. d. c., bet jāraksta: gudrs, taisns, akls, žigls, čakls un tāpat arī citi.

Sieviešu kārtas vienskaitļa datīva galotne ir — *ai* (gaļai dienai), bet ne — *aj*.

b) Ar noteicamo galotni.

Vīriešu kārtā.

Vienskaitlis.			Daudzskaitlis.	
N.	liels	gaļais	lielie	gaļie
G.	lielā	gaļā	lielo	gaļo
D.	lielajam	gaļajam	lielajiem	gaļajiem
A.	lielo	gaļo	lielos	gaļos
J.	ar lielo	gaļo	ar lielajiem	gaļajiem
L.	lielajā	gaļajā	lielajos	gaļajos
V.	lielā (lielo)!	gaļā (gaļo)!	lielie!	gaļie!

Sieviešu kārtā.

Vienskaitlis.			Daudzskaitlis.	
N.	lielā	gaļā	lielās	gaļās
G.	lielās	gaļās	lielo	gaļo
D.	lielajai	gaļajai	lielajām	gaļajām
A.	lielo	gaļo	lielās	gaļās
J.	ar lielo	gaļo	ar lielajām	gaļajām
L.	lielajā	gaļajā	lielajās	gaļajās
V.	lielā (lielo)!	gaļā (gaļo)!	lielās!	gaļās!

Īpašības vārdu vīriešu kārtas noteicamā galotne vienskaitļa nominatīvā ir — *ais*, bet ne — *ajs* (liels).

Īpašības vārdu locījumos „j“ priekšā stāvošais „a“ ir īss un tālab jāraksta bez gaļuma zīmes, piem.: lielajam, lielajā u. t. t.

Vokatīvs ir tikai īpašības vārdiem ar noteicamo galotni. Ja lietas vārdam, pie kuŗa pieder īpašības vārds, vokatīvs ir līdzīgs nominatīvam, tad arī īpašības vārds vokatīvā patur nominatīva galotni, piem.: *labais draugs!* *labsirdīgā kundze!* Ja lietas vārdam vokatīvā ir īpaša galotne, tad attiecīgo īpašības vārdu var lietot vai nu ar nominatīva, vai akuzatīva galotni, piem.: *mīlais jeb mīlo tētiņ!* *dārgā jeb dārgo māsiņ!*

Ja īpašības vārds kopā ar lietas vārdu apzīmē īpašvārdu, tad tas jāraksta ar lielo burtu, piem.: *Melnā jūra*, *Baltais ezers*, *Lielais pagasts*, *Vec-Piebalga jeb Vecpiebalga*, *Jaun-Jelgava jeb Jaunjelgava*.

Īpašības vārdu locīšana ar noteicamām galotnēm ir cēlusies, piekarot īpašības vārdam beigās vietnieka vārdu „jis” (viņš, tas). Augšzemnieku izloksnēs šo vārdu „jis” vēl tagad lieto. Tas ir noticis tad, kad garie beigu patskaņi un divskaņi vēl nebij saīsināti: *ie* par *i*, *o* par *u*, *ā* par *a*. Tad radās, piemēram, sieviešu kārtas vienskaitlī šādas formas: nomin. *labā+jī* (*labāji*), gen. *labās+jās* (*labāsjās*), dat. *labai+jai* (*labajai*), akuz. *labo+jo* (*labajo*); daudzskaitlī: nom. *labās+jās*, gen. *labojo*, dat. *labām+jām*, akuz. *labās+jās*. Vīriešu kārtas vienskaitļa nominatīvs būs bijis: *labas+jis* (*labasjis*) un daudzskaitļa nominatīvs: *labie+jie* (*labiejie*) un citos locījumos tad arī locītas abas daļas. Leišu un senslavu valodā šīs pilnās formas vēl visas paglābušās, bet latviešu valodā vietnieka vārda „jis” formas tagad pa lielākai daļai atkritušas, pēc tam kad garie beigu patskaņi un divskaņi jau bij saīsināti. Paglābusies no saliktām formām siev. kārtas vienskaitļa datīvā: *labajai* (no senās formas *labajai*) un pēc šī parauga arī vīriešu kārtas viensk. dat.: *labajam* (senāk: *labajam*). Saliktās formas lieto arī daudzskaitļa datīvā un lokatīvā abos skaitļos (*labajiem*, *labajām*, *labajā*, *labajos*, *labajās*). Blakus saliktajām formām minētos locījumos lieto arī dažreiz isākās formas, nenoteicamās galotnes.

31. Salīdzināmie pakāpieni.

Jelgava liela pilsēta Latvijā.

Liepāja lielākā pilsēta nekā Jelgava.

Rīga vislielākā pilsēta Latvijā.

Krievu kalns augsts kalns Latvijā.

Bākūzu kalns augstāks par Krievu kalnu.

Gaiziņu kalns pats augstākais kalns Latvijā.

Salīdzinot priekšmetus vienu ar otru, mēs redzam, ka visu priekšmetu īpašības nav vienādos apmēros: vienam priekšmetam zināma īpašība var būt lielāka, otram — mazāka.

Pavisam īpašības var parādīties trijos pakāpienos, ko sauc par salīdzināmiem pakāpieniem.

1) Ja runājam tikai par kāda viena priekšmeta īpašību un nesalīdzinām to ar citu priekšmetu īpašību, tad īpašības vārds

atrodas pamata pakāpienā (pozitīvā), kas norāda tikai īpašības nosaukumu, piem.: liela pilsēta, augsts kalns, resnais koks, dziļais ezers, melna drēbe, gaļā nakts.

2) Ja redzam, salīdzinot vienu priekšmetu ar otru, ka vienā priekšmetā zināma īpašība ir lielākos apmēros nekā otrā, tad īpašības vārdu liekam pārākā pakāpienā (komparatīvā), kas norāda īpašības pārākumu, piem.: lielāka pilsēta, augstāks kalns, melnāka drēbe, gaļāks kalns.

3) Ja novērojam, ka kādam priekšmetam zināma īpašība piemīt lielākos apmēros nekā visos pārējos priekšmetos, tad īpašības vārdu liekam vispārākā pakāpienā (superlatīvā), kas norāda īpašības vislielāko apmēru, piem.: vislielākā pilsēta, visaugstākais kalns.

Pamata pakāpienā īpašības vārdiem ir parastās noteicamās un nenoteicamās galotnes.

Pārākā pakāpienā īpašības vārdus parasti lieto tikai ar nenoteicamo galotni: — *āks* (vīr. kārtā) un — *āka* (siev. kārtā). Tādos gadījumos, kur īpašības vārds kā apzīmētājs attiecās uz jau minēto priekšmetu, lieto arī noteicamo galotni, piem.: mūsu skolu apmeklē vecāki un jaunāki bērni; jaunākie mācās zemākajās klasēs un vecākie — augstākajās klasēs.

Vispārākā pakāpienā īpašības vārdi pieņem galotnes: vīriešu kārtā — *ākais*, siev. kārtā — *ākā*, un priekšā pieliek vārdiņus: *vis*, *pats*, *patī*, *tas*, *tā*, piem.: visaugstākais kalns, tā lielākā pilsēta, pats resnākais koks.

Vārdiņu „vis” raksta vispārākā pakāpienā ar īpašības vārdu kopā, bet pārējos vārdus (*pats*, *patī*, *tas*, *tā*) raksta atsevišķi (visiskaistākais apgabals, *patī* dziļākā vieta).

Apstākļu īpašības vārdiem, kā jau agrāk sacīts, salīdzināmo pakāpienu nav; nevar sacīt: tagadējāks, augšējāks, pērnāks u. t. t.

Pārākā un vispārākā pakāpiena galotnes: — *āks*, — *āka* un — *ākais*, — *ākā* ir gaļi izrunājamas un tāpēc jāapzīmē ar svītriņu: *jaukāks*, *jaukāka*, *visjaukākais*, *visjaukāka*.

32. Atvasinātie īpašības vārdi.

- 1) Liels, gudrs, tīrs, vesels, sīks, mazs, zaļš.
- 2) Lielīgs, veselīgs, sīcīnš, maziņš, zaļgans, spalvainš.

Īpašības vārdi ir pirmatnīgie, kas nav no citiem vārdiem cēlušies (1) un atvasinātie, kas ar piedēkļu palīdzību no citiem vārdiem atvasināti (2).

Parastās atvasināto īpašības vārdu galotnes (piedēkļi kopā ar lokāmo galotni) ir šādas:

1) — *ējs*. No vietas un laika apstākļu vārdiem, kā arī no dažiem lietu vārdiem atvasināti apstākļu īpašības vārdi, piem.: augšējs, apakšējs, priekšējs, vidējs, tagadējs, pērnājs, vakarējs, virsējs. No dažiem īpašības vārdiem ar šo galotni var darināt tāļākus atvasinājumus, piem.: staigns — staignējs, grūns — grūsnējs, kalsnējs.

2) — *ains*. Ar šo galotni atvasina no lietu vārdiem īpašības vārdus, kas nozīmē, ka minētās lietas kādam priekšmetam piemīt bagātīgā mērā, piem.: zālains, gružains, spalvains, kalnains, robains, spaļains, miglains, dūmains.

3) — *īgs*. Ar šo galotni atvasina a) no lietu vārdiem īpašības vārdus, kas rāda, ka priekšmetam piemīt tas, ko apzīmē lietas vārds, piem.: laimīgs, prātīgs, uzcītīgs, bailīgs, dabīgs, grēcīgs, mierīgs; b) no īpašības vārdiem īpaš. vārdus, kas izteic īpašības pastāvību (veselīgs, slimīgs, laipnīgs) un īpašību pamazinātā mērā (vecīgs, saldīgs); c) no apstākļu vārdiem īpašības vārdus, piem.: pretīgs, pēdīgs (visnekrietnākais), „pēdējs“ apzīmē vietu vai laiku; d) no darbības vārdiem īpašības vārdus, kas rāda dzišanos uz darbības vārdā izteikto darbību, piem.: devīgs, centīgs, plēsīgs, dedzīgs, pateizīgs, taupīgs, strādīgs, runīgs, derīgs, uzticīgs, dievbijīgs, māņticīgs.

4) — *isks*. Ar šo galotni atvasina no īpašības vārdiem un pareti arī no lietu vārdiem īpašības vārdus, kas apzīmē sākumu, piederību, piemēriību, piem.: zinātnisks (ne zinisks), tautisks, dabisks (dabai piemērots), („dabīgs“ — kam krietna daba), politiskš, moraliskš, lieliskš, maziskš, trakiskš, plakaniskš.

5) — *āds*. Ar galotni — *āds* atvasina īpašības vārdus a) no skaitļa vārdiem, piem.: vienāds, divējāds, trejāds, abējāds, b) no vietniekvārdiem, piem.: dažāds, citāds, visāds, savāds. Šis piedēklis radies no vārdiem: kāds, tāds, šāds, kas savukārt atvasināti no: kā, tā, šā ar piedēkli — da —.

6) — *īņš*, — *īņa*. Pieķaļot šo galotni, atvasina no īpašības vārdiem pamazināmos un milināmos īpašības vārdus, piem.: maziņš, sīciņš, maziņa, sīciņa, tieviņa.

7) — *īns*, — *īna*. Dažās izloksnēs ar galotni — *īns*, — *īna* atvasina no īpašības (un lietu) vārdiem īpašības vārdus, piem.: agrs — agrīns, tuvs — tuvīns; vēls — vēlīns, tājš — tālīns, vaļa — vaļīns.

8) — *gans*. Ar šo galotni atvasina no īpašības vārdiem īpašības vārdus, kas rāda, ka minētā īpašība neparādās visā pilnībā, piem.: zilgans, bal(t)gans, zaļgans. Īpašības pamazinājumu izteic arī piedēkli: *ie* un *pa*, piem.: iesarkans, iedzeltēns, pavājš, pakurls, paslinks.

Šādas atvasināto īpašības vārdu galotnes ir gaļas: — *ējs* (tagadējs), — *īgs* (lēnīgs), — *āds* (dažāds), — *īns* (agrīns, tuvīns).

33. Saliktie īpašības vārdi — salikteņi.

- 1) Balts, sarkans, augsts, zems, prātīgs, sātijs, miglains, latvisks.
- 2) Sarkanbalts, priekšzīmīgs, uzpūtijs, daudzkrāsains, līdzšinējs.

Īpašības vārdi ir gan vienkārši, kas sastāv tikai no viena vārda (1), gan arī salikti, kas sastāv no diviem vārdiem (2).

Īpašības vārdi kopojas ar dažādām vārdu šķirām. Ja otra daļa ir īpašības vārds, tad pirmā daļa var būt:

- 1) lietas vārds, piem.: ziņkārīgs, godprātīgs, sirdsšķīsts;
- 2) īpašības vārds, piem.: zilpelēks, augstprātīgs, drošsirdīgs, smalkjūtīgs, dziļdomīgs;
- 3) vietnieka vārds, piem.: patmilīgs, toreizējs, citreizējs;
- 4) skaitļa vārds, piem.: vienpusīgs, simtkārtīgs, daudzkrāsains, divpusīgs.
- 5) satiksmes vārds, piem.: piedauzīgs, aizdomīgs, bezkaunīgs, priekšzīmīgs, iesarkans, palabs;
- 6) apstākļa vārds, piem.: līdzcietīgs, nebēdīgs.

Skaitļa vārds (numeralis).

34. Skaitļu vārdu iedalījums.

1) Viens, divi, trīs, četri, pieci, seši... desmit, vienpadsmit, divpadsmit... divdesmit, divdesmit viens... trīsdesmit, četrdesmit, piecdesmit... simts, divi simti, trīs simti... tūkstotis (tūkstošs), divi tūkstoši... miljons, miljards.

2) Pirmais, otrais (otrs), trešais, ceturtais, piektais, sestais... desmitais, vienpadsmitais, divpadsmitais... divdesmitais, divdesmit pirmais... trīsdesmitais, četrdesmitais, piecdesmitais... simtais... tūkstošais... miljonais.

3) Metiens, pusducis, ducis, kvarts, kāls, Orts, šoks, dīvnieks, trijnieks, piecnieks, simtnieks, vienēji, divēji, treji, četrēji, piecēji, sešēji.

4) Puse ($\frac{1}{2}$), trešdaļa ($\frac{1}{3}$), divas trešdaļas ($\frac{2}{3}$), viena ceturtdaļa ($\frac{1}{4}$), trīs ceturtdaļas ($\frac{3}{4}$), septiņas desmitdaļas ($\frac{7}{10}$), deviņas simtdaļas ($\frac{9}{100}$), trīs ceturtdaļas ($\frac{3}{4}$), septiņas desmitās daļas ($\frac{7}{10}$), deviņas simtās daļas ($\frac{9}{100}$)...

5) Maz, daudz, vairāk, mazāk, daži, kādi.

1) Vārdus, kas apzīmē priekšmetu skaitli vai kārtu, kādā priekšmeti viens pēc otra nāk, sauc par skaitļu vārdiem.

Skaitļu vārdus, kas noteic priekšmetu skaitli jeb daudzumu, sauc par pamata skaitļu vārdiem: septiņi, piecpadsmit, četrdesmit pieci (1).

Pamata skaitļu vārdi atbild jautājumam: cik?

2) Skaitļu vārdus, kas norāda priekšmetu kārtu, sauc par kārtas skaitļu vārdiem: devītais, deviņpadsmitais, divi simti trīsdesmit astotais (2.).

Kārtas skaitļu vārdi atbild jautājumiem: kuŗš (vir. kārtā)? kuŗa (siev. k.)? jeb: cikais? cikā?

3) Pie pamata skaitļu vārdiem pieder arī kopības skaitļu vārdi, kas apzīmē vairāk priekšmetu vienā kopā: metiens, kāls, desmitnieks, divēji, abēji (3.).

Kopības skaitļu vārdus ar galotni *-ēji*, *-ējas* lieto ar lietu vārdiem daudzskaitliniekiem: piecēji rati, divējas kamanas, abējas durvis.

4) Pie pamata skaitļu vārdiem pieskaitāmi arī daļu skaitļu vārdi, kuŗi apzīmē tikai kādu daļu no vesela vieninieka: puse, piecas sestdaļas (⁵/₆), divdesmit trīsdesmit devītdaļas (²⁰/₃₀) u. t. t. (4.).

5) Skaitļu vārdus, kas nosaka priekšmetu daudzumu tikai apmēram, sauc par nenoteiktiem skaitļu vārdiem: maz, daudz u. c. (5.).

Skaitļu vārdu locīšana.

35. Pamata skaitļu vārdu locīšana.

Pamata skaitļu vārdus: viens, četri, pieci, seši, septiņi, astoņi, deviņi loka kā *-a* — celmu lietu vārdus; tāpat loka arī skaitļu vārdus: simts, miljons, miljards.

„Desmits“ ir īsteni *i* — celms un kā tāds lokāms, piem.: vienu desmiti pieliekot divām desmitīm, iznāk trīs desmitis. Tagad mēdz lietot nelokāmo formu „desmit“; tāpat nelokāmi ir arī visi ar „desmit“ saliktie skaitļu vārdi, piem.: septiņpadsmit, deviņdesmit. Ja no šiem skaitļu vārdiem ir atkarīgs lietas vārds, tad tas stāv ģenitīvā, piem.: desmit riekstu, trīsdesmit rubļu, astoņdesmit zirgu, piecpadsmit skolnieku.

Saliktie pamata skaitļu vārdi: vienpadsmit, divpadsmit... līdz deviņpadsmit ir cēlušies no vārdiem: vienpadesmit, divpadesmit... līdz deviņpadesmit; tā tad šo vārdu daļa „-dsmit“ ir saīsināts vārds „desmit“, tādēļ šo vārdu vidū jāraksta „d“ un nevis „t“ vai „c“: trīspadsmit, cetpadsmit u. t. t.

Saliktos skaitļu vārdos: piecpadsmit, sešpadsmit, trīsdesmit, astoņdesmit u. t. t. raksta kopā, bet divi simti, septiņi tūkstoši u. t. t. raksta atsevišķi.

Skaitļa vārds „tūkstotis“ ir īsteni *ja* — celms un kā tāds arī lokāms.

Jā skaitļu vārdiem „simts“ un „tūkstotis“ pievienojas lietas vārds, tad arī šie vārdi pieņem nelokāmu formu: simt, tūkstoš, piem.: mūsu skolā mācās ap simt bērnu; ar tūkstoš rubļiem tagadējos laikos nekā liela nevar iesākt.

Skaitļu vārdi „divi“ un „trīs“ ir īpašā kartā lokāmi.

Pamata skaitļu vārdu locīšanas paraugi.

Vīriešu kārtā.			Sieviešu kārtā.	
N. cik?	divi	trīs	divi (divas)	trīs
G. ciku?	divu	triju	divu	triju
D. cikiem?	diviem	trim, trijiem	divām	trim, trijām
A. cik?	divi (divus)	trīs	divi (divas)	trīs
J. cikiem?	diviem	trim, trijiem	divām	trim, trijām
L. cikos?	divos	trijos, trīs	divās	trijās, trīs

Pamata skaitļa vārds „divi“ ir senā divskaitļa sieviešu kārtas nominatīvs un akuzatīvs; tagad to lieto vīriešu kārtā senā „divu“ vietā. Tā kā „divi“ beidzas ar „i“, kas ir vīriešu kārtas vārdu daudzskaitļa galotne, tad ar laiku vārdam „divi“ sieviešu kārtā ir pielikta sieviešu kārtas lietu vārdu daudzskaitļa galotne *-as* (divas), atstājot vārdu „divi“ tikai vīriešu kārtai, lai gan tas patiesībā ir sieviešu kārtas vārds nominatīvā un akuzatīvā. Tālab rakstu valodā būtu ieteicams lietot tiklab vīriešu, kā arī sieviešu kārtā, nominatīvā un akuzatīvā vārdu: divi, piem.: man pieder (kas?) divi zirgi un divi aitas (nomin.); es nopirku (ko?) divi zirgus un divi aitas (akuz.).

Vienskaitlis.				Daudzskaitlis.		
N.	desmits	simts	tūkstotis	desmitis	simti	tūkstoši
G.	desmits	simta	tūkstoša	desmišu	simtu	tūkstošu
D.	desmitij	simtam	tūkstotim	desmitīm	simtiem	tūkstošiem
A.	desmiti	simtu	tūkstoti	desmitis	simtus	tūkstošus
J.	ar desmiti	simtu	tūkstoti	desmitīm	simtiem	tūkstošiem
L.	desmiti	simtā	tūkstoti	desmitis	simtos	tūkstošos

Vārdu „desmits“ bieži lieto vīriešu kārtā un loka gluži tāpat kā vārdu „simts“, t. i. kā *a* — celmus.

36. Kārtas skaitļu vārdu locīšana.

Kārtas skaitļu vārdus loka tāpat kā īpašības vārdus ar noteicamo galotni.

Vīriešu kārtā.

Vienskaitlis.			Daudzskaitlis.	
N.	kuņš?	sestais	kuņi?	sestie
G.	kuņa?	sestā	kuņu?	sesto
D.	kuņam?	sestajam (sestam)	kuņiem?	sestajiem (sestiem)
A.	kuņi?	sesto	kuņus?	sestos
J.	ar kuņi?	sesto	ar kuņiem?	ar sestajiem
L.	kuņā?	sestajā (sestā)	kuņos?	sestajos (sestos)

Sieviešu kārtā.

Vienskaitlis.			Daudzskaitlis.	
N.	cikā?	sestā	cikās?	sestās
G.	cikās?	sestās	ciko?	sesto
D.	cikajai?	sestajai (sestai)	cikajām?	sestajām (sestām)
A.	ciko?	sesto	cikās?	sestās
J.	ar ciko?	ar sesto	ar cikajām?	ar sestajām (sestām)
L.	cikā?	sestajā (sestā)	cikajās?	sestajās (sestās)

Saliktos kārtas skaitļu vārdos loka tikai pēdējo vārdu, jo pēdējais vārds tik pieņem kārtas skaitļa vārda galotni, piem.: „tūkstoš deviņi simti divdesmit trešais gads“ jaloka tikai „trešais gads“, bet citi vārdi paliek nelocīti.

Mēneša dienas apzīmējot, latvietis liek kārtas skaitļa vārdu un mēneša nosaukumu lokatīvā, piem.: 1923-šā gada divpadsmitā jūlijā jeb arī: divpadsmitā jūlija dienā.

Kārtas skaitļiem, apzīmējot tos ar arabiešu vai romiešu cipariem, jāpieliek punkts klāt, lai tos atšķirtu no pamata skaitļiem, piem.: 5 (piecas) dienas, 5. (piektā) dienā, (astoņi) 8 mēneši, (astotais) 8. mēnesis.

Uzdevums. Izlokāt: tūkstoš deviņi simti divdesmit trešais gads.

37. Kopības skaitļu vārdu locīšana.

Viriešu kārtā.		Sieviešu kārtā.	
<i>N.</i>	treji (trejēji) vārti	piecējas	ragavas
<i>G.</i>	treju vārtu	piecēju	ragavu
<i>D.</i>	trejiem vārtiem	piecējām	ragavām
<i>A.</i>	trejus vārtus	piecējas	ragavas
<i>J.</i>	ar trejiem vārtiem	piecējām	ragavām
<i>L.</i>	trejos vārtos	piecējās	ragavās.
Vienskaitlis.		Daudzskaitlis.	
<i>N.</i>	ducis spalvu	duči	spalvu
<i>G.</i>	duča spalvu	duču	spalvu
<i>D.</i>	ducim spalvu	dučiem	spalvu
<i>A.</i>	duci spalvu	dučus	spalvu
<i>J.</i>	ar duci spalvu	dučiem	spalvu
<i>L.</i>	duci spalvu	dučos	spalvu

Kopības skaitļu vārdos: vienēji-as, divēji-as, četrēji-as, piecēji-as u. t. t. galotnes — ēji, ējas izrunājamas garī, tālab jāliek uz „e“ svitriņa. Ja lieto vārdu „trejēji-as“ vietā „treji, trejas“, tad svitriņa nav vajadzīga, jo „treji, trejas“, izrunā īsi.

Galvenais redaktors: Landavu Ziedonis.

Izdevēja: Pašmācība „Skola Mājā“, Rīgā, Krišjāņa Barona ielā Nr. 36.

Spiestuves akc. sab. „Salamandra“, Rīgā, lielā Kaļeju ielā 43.

6. DEC. 1923

Pašmācība „Skola Mājā“
(pamat- un vidusskola).

Latviešu valoda

V. Ramāns

Gramatika

4. burtņica.

38. Daļu skaitļu vārdu locīšana.

<i>N.</i> trīs	piektdaļas puda	piecas sestās daļas	mārciņas.
<i>G.</i> triju	piektdaļu puda	piecu sesto daļu	
<i>D.</i> trim	piektdaļām puda	piecām sestajām daļām	
<i>A.</i> trīs	piektdaļas puda	piecas sestās daļas	
<i>J.</i> ar trim	piektdaļām puda	piecām sestajām daļām	
<i>L.</i> trīs (trijās)	piektdaļās puda	piecās sestajās daļās	

Viriešu kārtā.

<i>N.</i> pusotras olekts
<i>G.</i> pusotras olekts
<i>D.</i> pusotrām olektīm
<i>A.</i> pusotras olekts
<i>J.</i> pusotrām olektīm
<i>L.</i> pusotrās olektīs

Sieviešu kārtā.

puspiekta puda
puspiekta puda
puspiektiem podiem
puspiekta puda
puspiektiem podiem
puspiektos podos

Ja daļu skaitļa vārdā galotne atmesta, tad tas jāraksta kopā ar lietas vārdu „daļa“, piem.: trīs piektdaļas puda, deviņas desmitdaļas kapitāla; ja lieto daļu skaitļa vārdu ar pilnu galotni, tad to ar lietas vārdu „daļa“ kopā neraksta, piem.: piecas sestās daļas, astoņas devītās daļas mārciņas.

Daļu skaitļi, kas salikti ar „pus-“, stāv ģenitivā (dalāmā), tāpēc ka tie atkarīgi no vārda „pus-“, piem.: man ir (kas?) pūstreša rubļa naudas (nom.), bez (kā?) pūstreša rubļa to nenopirksi (gen.).

39. Nenoteiktie skaitļu vārdi.

Nenoteiktie skaitļu vārdi: maz, mazāk, daudz, vairāk, cik ir nelokami. Dažus no tiem, kā: daudz, vairāk, cik mēdz arī locīt,

piem.: priekš daudziem, vairākiem, cikiem gadiem (parasti gan saka: priekš daudz, vairāk, cik gadiem); es satiku daudzus, vairākus cilvēkus (parasti: satiku daudz, vairāk cilvēkus).

Pēc nenoteiktiem skaitļu vārdiem (maz, daudz, vairāk, mazāk, cik) lietu vārds jāliek ģenitīvā, tāpat kā pēc desmitniekiem, simtniekiem un tūkstošniekiem, piem.: maz, daudz, vairāk zirgu; desmit, simt, tūkstoš zirgu. Bet bieži sastopams pēc šiem minētiem vārdiem arī nominatīvs, īpaši ja skaitļu vārdu priekšā stāv norādāmie vietniekvārdi, piem.: tie desmit, simt, tūkstoš gadi pagāja; šie daudz, vairāk, gadi, pagāja.

Vietnieka vārds (pronōmens).

40. Kas ir vietnieka vārds.

Dzied', mašiņa, tu pret mani,	Mēs mašiņas nebijām,
Es pret tevi gaviļēšu,	Mēs mašiņas saucāties;
Tu dzied' tautas purmalā,	Kas lautiņi nezināja,
Es bāliņa tirumā.	Šķiet mūs vienas māmulītes.

Kas ziedēja zirņu ziedu?	Tāda priede siliņā,
Kas magones daiļumiņu?	Kāda sila maliņā;
Bāliņš zied zirņu ziedu,	Tāda meita kaimiņos,
Es magones daiļumiņu.	Kāda tāju tautiņās.

Par vietnieka vārdiem sauc tādus vārdus, kurus lieto lietas vārdu (es, tu, mēs, kas) vai īpašības vārdu (kāds, tads) vietā.

Vietnika vārdu iedalījums.

41. Personiskie vietniekvārdi un viņu locīšana.

Es, tu, viņš, viņa, mēs, jūs, viņi, viņas ir personiskie vietniekvārdi.

Personiskie vietniekvārdi ir tie, ko lieto personu nosaukumu vietā. Personas izšķir trīs: pirmo personu jeb runājošo, otro personu jeb uzrunāto un trešo personu jeb runā pieminēto. Pirmā personā lieto vietnieka vārdu vienskaitlī: *es* un daudzskaitlī: *mēs*, otrā personā vienskaitlī: *tu* un daudzskaitlī: *jūs*, trešā personā vienskaitlī: *viņš* (vir. kārtā), *viņa* (siev. k.) un daudzskaitlī: *viņi* (vir. k.), *viņas* (siev. k.).

Vienskaitlis.

<i>N.</i>	es	tu	viņš	viņa
<i>G.</i>	manis	tevis	viņa	viņas
<i>D.</i>	man	tev	viņam	viņai
<i>A.</i>	mani	tevi	viņu	viņu
<i>J.</i>	ar manīm	tevīm	viņu	viņu
<i>L.</i>	mani	tevi	viņā	viņā

Daudzskaitlis.

<i>N.</i>	mēs	jūs	viņi	viņas
<i>G.</i>	mūsu	jūsu	viņu	viņu
<i>D.</i>	mums	jums	viņiem	viņām
<i>A.</i>	mūs	jūs	viņus	viņas
<i>J.</i>	ar mums	jums	viņiem	viņām
<i>L.</i>	mūsos	jūsos	viņos	viņās

Vienskaitļa datīvā nevar teikt: manīm, tevīm, jo tie ir seni instrumentāļi, ko var lietot pēc satiksmes vārdiem (ar manīm, bez tevīm); datīvā jeteicams runāt un rakstīt: man, tev.

Vietniekvārds „viņš-viņa“ ir īstenībā vecs norādāmais vietnieka vārds, bet tagad to lieto kā trešās personas personisko vietn. vārdu.

Nepareizi arī daži lieto pirmās un otrās personas vietn. vārdus daudzskaitļa akuzatīvā: mūsus, jūsus, kur jāsaka: mūs, jūs.

42. Atgriezeniskais vietnieka vārds.

Atgriezeniskais vietnieka vārds: sevis ir bez nominatīva. Šis vietn. vārds attiecas uz teikuma priekšmetu, piem.: viņš sevi nekad nepiemirst; vieus pats sev visu pataisīt varu.

Vienskaitlis.

<i>N.</i>	—
<i>G.</i>	sevis
<i>D.</i>	sev
<i>A.</i>	sevi
<i>J.</i>	ar sevīm
<i>L.</i>	sevi

Daudzskaitlis.

—
sevis
sev
sevi
sevīm
sevi

Datīvā jārunā un jāraksta sev, bet ne sevīm, kas ir instrumentālis, ko var lietot pēc satiksmes vārdiem.

Daudzskaitlī visos locījumos šo vietnieka vārdu lieto tāpat kā vienskaitlī.

43. Piederuma vietnieka vārdi.

1. Mans, mana, tavs, tava, savs, sava, viņa, viņas; mūsu, jūsu, viņu;

2. manējs, tavējs, savējs, mūsējs, jūsējs, viņējs ir piederuma vietniekvārdi, jo viņi izsaka piederību vienai no trim

personām: runājošai personai vienskaitli: mans (vīr. k.) mana (siev. k.), daudzskaitli: mūsu; uzrunātai personai vienskaitli: tavs, tava, daudzskaitli: viņa - viņas, daudzskaitli: viņu.

„Savs, sava“ izteic piederību teikuma priekšmetam, piem.: tēvs milē savus bērņus. (1).

No piederuma vietnieka vārdiem atvasina vēl tādus pašus piederuma vietnieka vārdus ar paplašinātu galotni: manējs, tavējs, savējs, mūsējs, jūsējs, viņējs. Šos piederuma vietnieka vārdus lieto tādā gadījumā, kad tiem neseko lietas vārds, bet tas jau agrāk minēts un tā tad viegli piedomājams, piem.: es tavas grāmatas esmu izlasījis, bet tu manējas vēl neesi pabeidzis.

Piederuma vietnieka vārds „savs“ un atgriezeniskais vietnieka vārds sevis, sev, sevīm sevi attiecas uz visām personām vienskaitli un arī daudzskaitli, piem.: es godāju, tu, viņš, viņa, viņi viņas godā, mēs godājam, jūs godājat savus vecākus. Es redzu, tu redzi, viņš, viņa, viņi, viņas redz, mēs redzam, jūs redzat spoguļi sevi; mēs esam, jūs esat, viņi ir apmierināti ar sevīm; es kaitēju, tu kaitē, viņš viņa kaitē u. t. t. sev.

Piederuma vietu, vārds „savs“ dažreiz nozīmē vārdus „kāds“, zināms, kad noteic laiku vai mēru, piem.: viņš jau tur nodzīvoja savus gadus piecus; mēs izdzērām droši savas glāzes trīs

44. Piederuma vietniekvārdu locīšana.

Piederuma vietniekvārdus: mans, tavs, savs, manējs, tavējs, mūsējs, jūsējs, viņējs loka tāpat kā vīriešu kārtas *a*-celmu lietu vārdus ar galotni — *s*; sievietes kārtas: mana, tava, sava, manēja, tavēja, savēja, mūsēja, jūsēja, viņēja loka kā sievietes kārtas *ā*-celmus.

Piederuma vietniekvārdi latviešu valodā ir īstenībā tikai vienskaitļa pirmajai un otrai personai: mans — mana, tavs — tava; citu personu piederumu apzīmē ģenitīvi: mūsu (mēs), jūsu (jūs), viņa, viņas, viņu (viņš), kuņus atstāj nelocītus.

Locīšanas paraugi.

Vīriešu kārtā.

	Vienskaitlis.		Daudzskaitlis.	
<i>N.</i>	mans	tavējs	mani	tavēji
<i>G.</i>	mana	tavēja	manu	tavēju
<i>D.</i>	manam	tavējam	maniem	tavējiem
<i>A.</i>	manu	tavēju	manus	tavējus
<i>J.</i>	ar manu	tavēju	maniem	tavējiem
<i>L.</i>	manā	tavēja	manos	tavējos

Sieviešu kārta.

Vienskaitlis.		Daudzskaitlis.	
N.	mana tavēja	manas tavējas	
G.	manas tavējas	manu tavēju	
D.	manai tavējai	manām tavējām	
A.	manu tavēju	manas tavējas	
J.	ar manu tavēju	manām tavējām	
L.	manā tavējā	manās tavējās	

Uzdevums. Pierakstiet vietnieka un īpašības vārdiem sekošā gabaliņa vajadzīgās galotnes vienskaitli un tad pārrakstiet visu gabaliņu daudzskaitli.

Mans mazāk... brālis un tav... jaunāk... māsa apmeklē vidusskolu tuvēj... pilsētā. Bez man... mazāk... brāļa un tav... jaunāk... māsas tur mācās arī citi mūsu pagasta bērni. Man... mazāk... brālim un tav... jaunāk... mācai, pēc viņ... pašu vārdiem, skolā ejot mācības sekmīgi. Man... mazāk... brāli un tav... jaunāk... māsu pavasari pārcelšot nākošā klasē. Ar man... mazāk... brāli un tav... jaunāk... māsu vasaras brīvlaikā pie mums ieradīsies pavisam cit... dzīvība. Man... mazāk... brāli un tav... jaunāk... māsā ir manāma liela cenšanās uz mācīšanos.

45. Norādāmie vietniekvārdi.

Dziesmiņ mana, ko dziedāju,
Tā man kauna nedarija;
Šādas tādas valodiņas,
Tās man dara lielu kaunu. (T. dz.)

Šo balto ziedu glabā cieti, cieti;
Šis zieds lai mirdz
Tev vienam vienīgam, tev vienīgam:
Tā mana sirds. (Jaunsudrabiņš).

Šis, šī, tas, tā, viņš, viņa, šitas, šitā, šāds, šāda, tāds, tāda, šitāds, šitāda, šāds-tāds, šāda-tāda — norādāmie vietniekvārdi, ar kuriem mēdz norādīt uz zināmiem priekšmetiem un viņu īpašībām (tāds, šāds, šitāds).

Vienkāršo vārdu „šis“ un „šāds“ vietā tautā dzird bieži lietojam saliktās formas: šitas, šitā, šitāds, šitāda. Augstākā stilā šīs saliktās formas nav ieteicamas, jo tām piemīt mazliet vulgāra nokrāsa.

Šis, šī, šāds, šāda, šitas, šita, šitāds, šitāda norāda uz tuvākiem priekšmetiem; tas, tā, tāds, tāda norāda uz tāļākiem priekšmetiem, un viņš, viņa — uz vēl attālākiem.

Vietnieku vārdu sakopojums „šis tas“ apzīmē priekšmetu niecīgu dažādību, piem.: man šis tas vēl padarāms, viņš šo to pastāstīja.

Vietnieka vārdi šis un viņš zīmējas vairāk uz dzīvniekiem, bet „tas” — vairāk uz nedzīvām lietām.

Vārdiņš „tas” kā artikuls ieviesies no vācu valodas, piem.:

Liec to krūzi pie tās mutes,

Lai tas alus iekšā tek.

No šāda artikula (tas nav norādāmais vietn. vārds) lietošanas latviešu valodā jāizvairās.

Vietniekvārdu sakopojums šāds tāds, šādi tādi izteic lielāko tiesu nievājumu, piem.:

Dziesmiņ mana šāda tāda,

Tā mana kauna nedarīja. (T. dz.)

Šādi tādi mani grib,

Es šos tādus negribēju. (T. dz.)

Laika nojēgumi tuvāki apzīmejojot, „šāds” līdzinās pēc nozīmes „šim” un „tāds” atkal „kādam”, „neilgam”, piem.: citu gadu šādu laiku (ap šo laiku) es šē vairs nebūšu; pēc tāda (neilga) laiciņa vecenīte uzmodusies.

46. Norādāmo vietniekvārdu locīšana.

Norādāmos vietniekvārdus: tāds, šāds, šitāds, viņš — loka kā vīriešu kārtas *a*-celmu lietu vārdus ar galotni — *s* un — *š*. Tos pašus vārdus sieviešu kārtā: šāda, tāda, šitāda, viņa loka kā *ā*-celmu lietu vārdus ar beigu patskani — *a*.

Norādāmos vietniekvārdus: šis, tas loka īpatnējā kārtā.

Locīšanas paraugi.

Vīriešu kārtā.

Vienskaitlis.			Daudzskaitlis.		
<i>N.</i> tas	šis	šitāds	tie	šie	šitādi
<i>G.</i> tā	šā (ši)	šitāda	to	šo	šitādu
<i>D.</i> tam	šim (šam)	šitādam	tiem	šiem	šitādiem
<i>A.</i> to	šo	šitādu	tos	šos	šitādus
<i>J.</i> ar to	šo	šitādu	tiem	šiem	šitādiem
<i>L.</i> tai jeb tani,	šai jeb šini,	šitādā	tos, tais,	šos, šais,	šitādos
tajā	šajā		tanis	šajos, šinīs	

Sieviešu kārtā.

Vienskaitlis.			Daudzskaitlis.		
<i>N.</i> tā	ši	šāda	tās	šās	šādas
<i>G.</i> tās	šās, šis	šādas	to	šo	šādu
<i>D.</i> tai	šai	šādai	tām	šām	šādām
<i>A.</i> to	šo	šādu	tās	šās	šādas
<i>J.</i> ar to	šo	šādu	tām	šām	šādām
<i>L.</i> tai jeb tani,	šai, šini,	šādā	tās, tais,	šās, šais,	šādās
tajā	šajā		tanis, tajās	šinīs, šajās	

Daudzskaitļa datīvi: tiem, šiem, tām, šām ir vecās divskaitļa formas; vecos tekstos sastopamas vēl vecās daudzskaitļa datīva formas tiems, šiem s, tām s, šām s.

47. Jautājamie un attiecības vietniekvārdi.

Kas nemina to zāliti,	Kuļa priede, kuļa egle
Kas aug ceļa maliņā?	Bez zariem uzaugusi?
Kas nerāja to bērniņu,	Kuļa meita i uzauga
Kam nav savas māmuļiņas.	Bez tām ļaužu valodām?

Tāda priede siliņā,
Kāda sila maliņā;
Kāda meita kaimiņos,
Tāda tāju tautiņās.

Kas, kuļš, kuļa, kāds, kāda ir jautājamie vietniekvārdi, ko lieto jautājamajos teikumos, piem.: Kas tur kļiedza, kas tur sauca viņu pusi Daugavai? Kuļa priede, kuļa egle bez zariem uzaugusi? Ai, godīga mātes meita, kāds bij tav(i)s bāleliņš?

Jautājamais vietniekvārds „kas“ vaica vispāri; piem.: kas to padarījis? vaicājam, kad par darītāju nezinām nekā. Kuļš to padarījis? vaicājam, kad gribam darītāju izzināt no zināma pulka. „Kāds“ jautā pēc priekšmeta īpašības, piem.: Kāds bij tavīs bāleliņš? Dažreiz „kāds“/jautā to pašu, ko „kuļš“, piem.: Kāda diena šodien ir? Vai trešdiena, vai ceturtdiena?

Tie paši jautājamie vietniekvārdi var būt arī attiecības vietniekvārdi, ja tie izsaka attiecību uz kādu jau iepriekš minētu priekšmetu, piem.: Tādu sedzu villainīti, kas sēdēja mugurā; tādu ņemu arajiņu, kas patika prātiņam. — Viņš bij cilvēks, kādu grūti otru atrast. Laime, laime tai mātei, kuļai meitas skaistas auga.

„Kas“ kā attiecības vietniekvārdu lieto attiecībā uz abiem skaitļiem un abām kārtām, piem.; Es nocirtu to kociņu, kas aug ceļa maliņā. Kas tie tādi, kas dziedāja. Teka, kas vien reti mīta, ērkšķiem, dadziem aizauga.

„Kuļš“ attiecas tāpat kā „kas“ uz virsteikumā stāvošu lietas vārdu vai arī piesienas it kā īpašības vārds sekojošam lietas vārdam, piem.: Lai raudāja pašas tautas, kuļas mani raudināja. Kuļa dziesma laba bij, to divreizes izdziedāju.

Attiecības vietniekvārds „kāds“ ļoti bieži attiecas uz norādāmo vietniekvārdu „tāds“, piem.: Tāda kungam slimība, kāda zemniekam veselība.

48. Jautājamo un attiecības vietn. vārdu locīšana.

Viriešu kārtā.

	Vienskaitlis.			Daudzskaitlis.		
N.	kas	kuļš	kāds	kas	kuļi	kādi
G.	kā	kuļa	kāda	kā	kuļu	kādu
D.	kam	kuļam	kādam	kam	kuļiem	kādiem
A.	ko	kuļu	kādu	ko	kuļus	kādus
J.	ar ko	ar kuļu	kādu	ar ko	kuļiem	kādiem
L.	kur (iekš kā)	kuļā	kādā	kur	kuļos	kādos

Sieviešu kārtā.

Vienskaitlis.			Daudzskaitlis.			
N.	kas	kuļa	kāda	kas	kuļas	kādas
G.	kā	kuļas	kādas	kā	kuļu	kādu
D.	kam	kuļai	kādai	kam	kuļām	kādus
A.	ko	kuļu	kādu	ko	kuļus	kādām
J.	ar ko	ar kuļu	kādu	ar ko	kuļām	kādām
L.	kur (iekš kā)	kurā	kādā	kur (iekš kā)	kuļās	kādās.

Vietniekvārdam „kas“ nav sevišķas sieviešu kārtas, ne arī daudzskaitļa; tāpat arī lokatīva formas nav, bet tā vietā parasti lieto: kur, iekš kā.

Vārdus „kuļš“ un „kāds“ loka vīriešu kārtā kā *a* — celmus un sieviešu kārtā (kuļa, kāda) kā *ā* — celmus.

49. Noteicamie vietniekvārdi.

Visi gani mājās dzina, Visiem vārtu vērējiņi. Es ar' būtu mājās dzinis, Man nav vārtu vērējiņa.	Mani lauki, kur katra smiltiņa, Katra saknīte bij man pazīstama! Manas rokas jūs vairs neirdinās, Jūsu smiltis sēklu nebirdinās. (Skalbe).
Pats cīnies, palīdz, domā, spried un sver, Pats esi kungs, pats laimei durvis ver.	(Rāinis).

Pats, pati, tas pats, tā pati, katrs, katra, viss, visi, ikkatrs, ikkuļš, ikviens — noteicamie vietniekvārdi.

„Pats“ latviešu valodā ir gan vietnieka vārds, gan arī lietas vārds, piem.: vai pats, pate ir mājās? Pats (saimnieks) ir izgājis, bet pate (saimniece) gan ir mājās. Pats arī pastiprina īpašības sajēgumu līdz vispārākājam pakāpienam, piem.: pats lielākais = vislielākais; tāpat tas pastiprina arī vietniekvārdus, skaitļu vārdus „viens“, „neviens“ un lietu vārdus, piem.: es pats, tu pate, viens pats, pašā vakarā.

„Tas pats“ izsaka pilnīgu vienādību, piem.: Tās pašas ragutiņas arī mums stāv priekšā; tie paši vēži, tikai citā kultī.

Tagad „katrs“ attiecas uz vairāk personām, priekšmetiem, nozīmēdams ikvienu, piem.: Mani lauki, kur katra smiltiņa, katra saknīte bij man pazīstama!

Dažās izloksnēs „katrs“ ir jautājama vietniekvārds, kas nozīmē „kuļu“ no diviem, piem.: Katrs tad šodien brauks uz tirgu, tēvs vai māte?

Vietniekvārda „katra“ nozīmē tagad bieži lieto: ikkatrs, ikkuļš, ikviens; tiem visiem viena nozīme, piem.: Katrs, ikkatrs, ikkuļš, ikviens pats savas laimes kalējs.

50. Noteicamo vietniekvārdu locīšana.

Viriešu kārtā.

	Vienskaitlis.			Daudzskaitlis.		
N.	pats	katrs	viss	paši	katri	visi
G.	paša	katra	visa	pašu	katru	visu
D.	pašam	katram	visam	pašiem	katriem	visiem
A.	pašu	katru	visu	pašus	katrus	visus
J.	ar pašu	katru	visu	pašiem	katriem	visiem
L.	pašā	katrā	visā	pašos	katros	visos.

Sieviešu kārtā.

	Vienskaitlis.			Daudzskaitlis.		
N.	pati (pate)	katra	visa	pašas	katras	visas
G.	pašas	katras	visas	pašu	katru	visu
D.	pašai	katrai	visai	pašām	katrām	visām
A.	pašu	katru	visu	pašas	katras	visas
J.	ar pašu	katru	visu	pašām	katrām	visām
L.	pašā	katrā	visā	pašās	katrās	visās

Noteicamos vietniekvārdus „katrs, ikkatrs“ mēdz izrunāt: katris, ikkatris un bieži vien tā arī raksta; rakstos no šā liekā patskaņa „i“ jāizsargās.

Vietniekvārdos: ikkatrs, ikkuņš, ikviens abas vārdu daļas raksta kopā.

51. Nenoteicamie vietniekvārdi.

Lai man bija kāda dziesma,	Neviens putn(i)s tā nedzied,
Tā man kaunu nedarija;	Kā dziedāja lakstīgala;
Daža laba valodiņa,	Neviens mani tā nemil,
Tā padara lielu kaunu.	Kā milēja tautu dēl(i)s. (T. dz.)

Pie nenoteicamiem vietniekvārdiem pieder šādi: kāds, kaut kāds, nekāds, kas, kaut kas, nekas, dažs, dažs labs neviens; tie aizrāda uz kādu nenoteiktu, nezināmu priekšmetu.

„Kas“ kā nenoteicams vietniekvārds sastopams bieži palīga teikumos; Kas lēni nāk, tas labi nāk.

Lai gan nenoteicamos vietniekvārdus: nekas, nekāds, neviens sajūtam par vienu vārdu un abas daļas arī kopā rakstām, tad tomēr tie pilnīgi nav saauguši par salikteņiem, ja balss svars neatrodas uz vārda pirmās daļas un arī satiksmes vārdi iespraužas abu vārdu starpā, piem: viņš nebēdā ne par ko, ne par vienu; tas nebij ne ar kādiem līdzekļiem sasniedzams.

Tādā pašā nozīmē kā „kāds“ lietojams arī „dažs“, ko bieži vēl pastiprina ar vārdu „labs“, piem.: dažā laba saimiece cimdā slauka asaras; dažā laba kalpa sieva cimdā naudu žvadzina.

52. Nenoteicamo vietniekvārdu locīšana.

vīriešu kārtā.

Vienskaitlis.		Daudzskaitlis.	
N. neviens	kaut kāds	nevieni	kaut kādi
G. neviena	kaut kāda	nevienu	kaut kādu
D. nevienam	kaut kādam	nevieniem	kaut kādiem
A. nevienu	kaut kādu	nievienus	kāut kādus
J. ne ar vienu	kaut ar kādu	ne ar vieniem	kaut ar kādiem
L. nevienā	kaut kādā.	nevienos	kaut kādos.

Sieviešu kārtā.

Vienskaitlis.		Daudzskaitlis.	
N. neviena	kaut kāda	nevienas	kaut kādas
G. nevienas	kaut kādas	nevienu	kaut kādu
D. nevienai	kaut kādai	nevienām	kaut kādām
A. nevienu	kaut kādu	nevienas	kaut kādas
J. ne ar vienu	kaut ar kādu	ne ar vienām	kaut ar kādām
L. nevienā	kaut kādā	nevienas	kaut kādās

Uzdevums. Pārrakstiet sekošu gabaliņu daudzskaitlī.

Šis jaukais kalns un tā krāšņā ieleja apauguši skaistiem mežiem. Šā jaukā kalna un tās krāsnās ielejas meži sastāv lielāko tiesu no lapu kokiem. Šim jaukajam kalnam un tai krāšņajai ielejai skaistie meži piešķir lielu greznumu. Pavasaros sevišķi greznus dara šo jauko kalnu un to krāšņo ieleju ziedošās ievas. Ar šo jauko kalnu un to krāšņo ieleju var viss šis apgabals lepoties. Riekstu laikā šini (šai, šajā) jaukajā kalnā un tanī (tai, tajā) krāšņajā ielejā sarodas daudz riekstotāju, jo lazdu tur pa pilnam.

Izlokiēt vienskaitlī un daudzskaitlī: kaut kāds savāds troksnis un dažāda laba kalpa sieva.

Darbības vārds (verbs).

53. Darbības vārdu iedalījums.

1. Lielais vēzis mazo kūla,
Kam sajaucā ūdentiņu;
Lielā pašā vaina bija,
Kam lipiņu kustināja.
2. Druvā iemu, druvā teku,
Druvā man visi prieki;
Druvā man saule lēca,
Druvā saule noriētēja.
3. Tur kur stars ar staru
Liesmās vienojas,
Tur, kur gars ar garu
Jūtās satiekas. (Aspaz.)

Par darbības vārdiem sauc vārdus, kas apzīmē priekšmeta darbību vai arī stāvokli, piem.: kult, sajaukt, kustināt, art, rakstīt apzīmē darbību, bet: gulēt, stāvēt, augt, ziedēt, spīdēt . . . apzīmē stāvokli.

Darbības vārdi iedalās trīs šķirās: 1. pārejošos, 2. nepārejošos un 3. atgriezeniskos.

Pārejošie darbības vārdi izsaka darbību, kas iziedama no darītāja, pāriet uz citu priekšmetu, kuŗš stāv akuzatīvā (uz jautājumu-ko?), piem.: lielais vēzis mazo (ko?) kūla, Kam sajaucā ūdentiņu (ko?)

Nepārejošie darbības vārdi apzīmē stāvokli, kādā atrodas priekšmets, vai arī darbību, kas neattiecas uz citu priekšmetu, piem.: druvā man saule lēca, druvā saule norietēja; līdzās sēdu ar bālinu, viņš ar mani nerunā.

Atgriezeniskie darbības vārdi apzīmē a) darbību, kas attiecas uz pašu darītāju, piem.: uz sava krusta atspiežos, kad piekusis es jūtos. (Poruks); ceļaties, jauni zeni, aunaties zābakos! b) darbību, kas, iziedama no vairāk darītājiem, pamīši attiecas uz pašiem darītājiem (savstarpējie darbības vārdi), piem.: suns ar kaķi strīdējās, aizkrāsnē tūpēdami; tur kur gars ar garu jūtās satiekas; c) darbību, kas darītāja labā attiecas uz citu priekšmetu, piem.: apāvos baltas kājas, melnas tika staigājot; viņš uzšuvies jaunus svārkus, d) sacensību darbībā, piem.: sērdienīte, mātes meita kalnā gāja tecētos.

Bieži vien atgriezeniskie darbības vārdi pēc nozīmes neatšķiras no nepārejošiem darbības vārdiem, piem.: bities, priecāties, steigties. . .

Daži darbības vārdi sastopami tikai trešās personas formā. Tie apzīmē tādu darbību, kas neiziet ne no viena darītāja. Šos darbības vārdus sauc par bezpersonas darbības vārdiem, piem.: tagad satumst jau pulksten četros pēc pusdienas; šodien līst visu dienu; visu nakti zibsnija.

54. Pirmātnīgie un atvasinātie darbības vārdi.

1. ēst — ēdināt	2. miers — mierināt,	3. smalks — smalcināt,
mest — mētāt,	oga — ogot,	mazs — mazināt,
spert — spārdīt,	aukle — auklēt,	kluss — klusēt,
velt — vijāt,	spēks — spēcīnāt,	stiprs — stiprināt,
rakt — rakņaties	sods — sodīt,	gudrs — gudrot,
jāt — jādēlēt,	ceļš — ceļot,	tīrs — tīrīt.

Vienbalsienīgos darbības vārdus, kas cēlušies no pašas saknes un arī nenoteicamā izteiksmē ir bez piedēkļa, sauc par pirmatnīgiem, piem.: ēst, velt, rakt, nest, mest, jāt. Ne visi vienbalsienīgie darbības vārdi (nenoteicamā

izteiksmē), ir pirmatnīgi, piem.: „slimt“ cēlies no patapināta īpašības vārda „slims“ (vācu valodā „schlimm“, „tumst“ cēlies no lietas vārda „tumsa“ vai īpašības vārda „tumšs“

Darbības vārdus, kas nav atvasināti no pašas saknes, bet cēlušies no citiem vārdiem: no darbības vārdiem (1), lietu vārdiem (2) un īpašības vārdiem (3) un nenotēicamā izteiksmē galotnes priekšā pieņem vēl sevišķu piedēkli (piem.: rakst—ī—t, gul—ē—t) sauc par atvasinātiem darbības vārdiem, piem.: ēdināt, jādelēt, spēcīnēt, ceļot, gudrot, smalcināt.

55. Darbības vārdu atvasināšana.

Atvasināto darbības vārdu piedēkļi nenoteicamā izteiksmē ir sekoši: —ā—, —inā—, —ē—, —ī—, —o—, —elē—, —alē—, —alā—, —uļo—.

1. Piedēklis —ā—.

Ar piedēkli —ā— atvasina darbības vārdus: a) no lietu vārdiem, piem.: gods—godāt, svitra—svitrāt, maita—maitāt, lieta—lietāt; b) no pirmatnīgiem darbības vārdiem darbības vārdus, kas apzīmē darbības daudzreizību, piem.: nest—nesāt, mest—mētāt, list—lodāt kliegt—klaigāt; dažreiz saknes un piedēkļa —ā— starpā vēl ierodas „j“ vai „j“, piem.: mīt—mījāt, lit—liņāt, list—ložņat.

2. Piedēklis —inā—.

Ar piedēkli —inā— atvasina darbības vārdus no: a) lietu vārdiem: spēks—spēcīnāt, pulks—pulcināt, gods—godināt; b) īpašības vārdiem: spodrs—spodrināt, smalks—smalcināt, mazs—mazināt; c) darbības vārdiem: ēst—ēdināt, augt—audzināt, birt—birdināt, dzert—dzirdināt, kalt—kaldināt, peldēt—peldināt; šie atvasinātie darbības vārdi apzīmē likt otram darīt to, ko izsaka pamata darbības vārds, tāpēc tos var saukt par liekamiem darbības vārdiem; a) ar šo piedēkli atvasina arī darbības vārdus dažādu skaņu apzīmēšanai, piem.: bubināt, zvadzināt, kladzināt, klabināt, rubināt.

3. Piedēklis —ē—.

Ar piedēkli —ē— atvasina darbības vārdus no: a) lietu vārdiem: kokle—koklēt, aukle—auklēt, slava—slavēt, bende—bendēt; b) retumis īpašības vārdiem: kluss—klusēt; c) nepārejošiem darbības vārdiem liekamos darbības vārdus: dilt—deldēt, augt—audzēt, kust—kaušēt, žūt—žāvēt, rūgt—raudzēt, kalst—kaltēt; d) ar šo piedēkli atvasina arī darbības vārdus dažādu skaņu apzīmēšanai, piem.: grabēt, kunkstēt, ņaudēt, ņurdēt, rībēt.

4. Piedēklis —ī—.

Ar piedēkli —ī— atvasina darbības vārdus no:

- a) lietu vārdiem: sods—sodīt, peļņa—pelnīt, suns—sunīt, krusts—krustīt, sirds—sirdīties, zvans—zvanīt, vēsts—vestīt, daļā—dalīt, sāls—sālīt;

- b) īpašības vārdiem tīrs — tīrit, svēts — svētit, šķīsts — šķīstīt;
 c) darbības vārdiem darbības vārdu, kas apzīmē darbības daudzreizību (ar piedēkli —ā— tagadnē): spert — spārdīt, bērt — bārstīt, griezt — grozīt, griezt — graizīt, durt — durstīt, skriet — skraidīt, raut — raustīt, sviest — svaidīt, stumt — stumdit;
 d) darbības vārdiem (lielāko tiesu no nepārejošiem) lieka mos darbības vārdus (ar piedēkli —ā— tagadnē): dzert — dzirdīt, gulēt — guldīt, zīst — zīdīt, grust — grūstīt.

5. Piedēklis —o—.

Ar piedēkli —o— atvasina darbības vārdus no: a) lietu vārdiem: rieksts — riekstot, sēne — sēņot, beka — bekot, darbs — darboties, miēgs — apmiegoties; b) īpašības vārdiem: glīts — izglītoties, labs — labot — laboties, sūrs — sūroties, gudrs — gudrot, ļauns — ļaunoties.

6. Piedēkli: —elē—, —alē—, —alā—, uļa.

Ar piedēkliem —elē—, —alē—, —alā—, uļa, atvasina darbības vārdus, kas apzīmē sajēguma mazinājumu, piem.: kāpt — kāpelēt, jāt — jādelēt, skraidīt — skraidelet, rāpt — rāpalēt, staigāt — staigājāt, spiguļot, streipuļot.

Visos atvasinātos vārdos, kur tik šie darbības vārdu garie piedēkļi —ā—, —inā—, —ē—, —ī—, —elē—, —alā—, —alē—, sastopami, jāliek gaļumzīme, piem.: staigāt, staigāja, staigāšu, staigāšana, staigātājs; meklēt, meklēja, meklēsim, meklēšana, meklētājs; lasīt, lasīja, lasīšu, lasījums, lasītājs, mazināt, mazināšana, mazinātājs; jādēlēt, jādēlēja, jādēlēšana, jādēlētājs u. t. t.

56. Saliktie darbības vārdi (salikteņi).

1. Staigāt, strādāt, ēst, nest, rakstīt, meklēt, lūkot, mazināt.
2. Apkārtstaigāt, pārstrādāt, paēst, pienest, nerakstīt, caurmeklēt, aplūkot, samazināt.

Darbības vārdi var būt vienkārši, kas sastāv tikai no viena vārda (1), var būt arī salikti, kas sastāv no diviem vārdiem (2).

Ja salikteņa otra daļa ir darbības vārds, tad pirmā daļa medz būt:

1. satiksmes vārdi, no kuņiem salikteņos ar darbības vārdiem sastopami tikai: *aiz* — (aiznest), *ap* — (aplūkot), *at* — (attaisīt), *iz* — (izkāpt), *ie* — (iestāties), *no* — (nokrist), *pa* — (parādīt), *pār* (pāriet), *pie* — (piecelt), *sa* — (sapulcēties), *uz* — (uzņemties);

2. noliedzamais: „ne”: neprotu, neredzam, negrib, nesalst, nevižo;

3. iautās dziesmās (retumis) arī lietas un īpašības vārds: labredzēt (labu redzēt), kājaudama, (grūt redzējusi), tikai ar pagātnes ciešamas kārtas divdabi saliktās formās sastopamas arī rakstu valodā, piem.: pašausta drēbes, pašdarīts alus, jaunbūvēta māja, jaundarināts vārds;

4. apstākļu vārdi, piem.: klātgulēt, (klāti gulēt), līdzsūtīt, apkārtbraukāt, caurstaigāt. Šādus salikteņus, kas iespējami ar divdabi vai nenoteicamo izteiksmi, rakstu valodā labāk nelietot. Ar citām darbības vārdu formām apstākļu vārdi nav savienojami, piemēram, nepareizi teikt: klātpielieku lūgumrakstam pastmarkas (= pielieku lūgumrakstam klāt pastmarkas), žīds apkārtbraukāja pa mājām (= žīds braukāja apkārt pa mājām).

57. Darbības kārtas.

Darbības vārdiem trejāda darbības kārtā: darāmā, vidējā un ciešamā kārtā.

1. Darāmā kārtā.

Skaistu ņēmu līgaviņu,	To vietīņu gan zināju,
Bagatības neraudzīju;	Kur piedzimu, kur uzaugu;
Rīgā pirku bagatību,	Tās vietīņas nezināju,
Skaistumiņa nevarēju.	Kur mūžiņu nodzīvošu.

Pār darāmo kārtu sauc tādu darbības kārtu, kas rāda, ka teikuma priekšmets kaut ko dara (ņēmu, pirku, skaldū, rakstu), vai ka tas atrodas kaut kādā stāvoklī (es augu, tu sēdi, vectēvs guļ).

Darāmā kārtā lietojami visi pārejošie un nepārejošie darbības vārdi, piem.: ņemt, raudzīt, pirkt, zināt, piedzimt, uzaugt, dzīvot.

2. Vidējā kārtā.

Un dziesmas kaut kur raisās	Tā dzīvot meitiņām,
Un plūst kā debešos,	Kā baltām aitiņām:
Ak sirds vai stāties taisās,	Nenīsties, nebārties,
Tā turpu ilgojas. (Blaumanis).	Neturēt ienaidiņa. (T. dz).

Par vidējo kārtu sauc tādu darbības kārtu, kas rāda, ka darbība attiecās uz pašu teikuma priekšmetu, piem.: dziesmas raisās, sirds taisās stāties.

Pie vidējās kārtas pieder visi atgriezeniskie darbības vārdi.

Vidējās kārtas formas ir cēlušās, pievienojot vēl nesaisinātām darāmās kārtas galotnēm seno atgriezenisko vietniekvārdu *si* (sev, sevi), piem.: es ģērbjos = es ģērbju sevi, es slaukos = es slauku sevi. Darāmās kārtas vienskaitļa pirmajai personai tagadnē (izņemot *ā*-celmus) un nākotnē bija galotne — *o*, piem.: es mazgāju, es mazgāsjo (nākotnē), vidējā kārtā bij: es mazgāju-si, es mazgāsjo-si. Vēlāk *isie* galotņu patskaņi atkrita un garie patskaņi un divskaņi tika saīsīnāti un tā cēlās tagadējās darāmās kārtas formas: es mazgāju, es mazgāšu

„o“ saīsinājās par „u“ un „s“ pārvērtās par „š“. Vidējās kārtas formas paturēja „o“, tāpēc ka tas vairs nestāvēja beidzamajā balsienā (mazgajosi); īsais beigu patskanis „i“ atkrita ar laiku un tā izcēlās vidējās kārtas tagadējās formas: mazgājos, mazgāšos.

3. Ciešamā kārtā.

- a) Es tieku mācīts, tu topi mācīts, viņa top mācīta, mēs tiekam saukti, jūs topat skubināti, viņas tiek godātas, brālis top milēts, māsa tiek cienīta.

Šis pašas domas izsaka arī sekošā kārtā:

- b) mani māca, tevi māca, viņu māca, mūs sauc, jūs skubina, viņas godā, brāli milē, māsu cienī.

Par ciešamo kārtu sauc tādu darbības kārtu, kas rāda, ka darbība, kas attiecas uz teikuma priekšmetu, nāk no kāda cita; teikuma priekšmets nav pats darītājs, bet darbības cietējs, sajūtējs. Piemēram: suns top piesiets; suns nav darbības darītājs, bet gan kāds cilvēks suni piesējis. Suns ir darbības cietējs, sajūtējs.

Ciešamo kārtu darina tikai no pārejošiem darbības vārdiem; ņem ciešamās kārtas pagātnes divdabi un savieno to ar palīga darbības vārdiem: tikt, tapt, kļūt, piem.: es tieku, topu, kļūstu mācīts, es tiku, tapu, kļuvi mācīts.

Ciešamo kārtu ar palīga darbības vārdiem latviešu valodā darina visai reti un nav arī jācenšas to bieži lietot. Tās pašas domas vēl jaukāk var izteikt ar darāmās kārtas palīdzību, piem.: es tieku, topu aicināts = mani aicina, es tiku, tapu aicināts = mani aicināja, es tikšu, tapšu aicināts = mani aicinās.

Ciešamā kārtā bezpersoniski sastopami arī nepārejošie darbības vārdi, piem.: nu ir diezgan gulēts, sēdēts, stāvēts, skriets u. t. t.

58. Darbības veidi.

- 1) Nest, rakt, mest, vērt, smelt, griesties, kost, kliegt, bērt, velt.
- 2) Pienest, izrakt, samest, pievērt, pasmelt, nogriezties, iekost, uzkliegt, izbērt, atvelt.
- 3) Nesāt, rakņāt, mētāt, virināt, smalstīt, grozīties, kodīt, klaigāt, birdināt, viņāt.

Darbības veids var būt trejads: 1) ilgstošs jeb nepabeigts, 2) neilgstošs jeb pabeigts un 3) daudzreizīgs (kost, iekost, kodīt).

1. Nepabeigtās darbības veids mums rāda darbību tās gaitā, izsaka ilgstošu darbību, piem.: māsa nes ūdeni, dārznieks rok bedri, māte smeļ putru.

2. Pabeigtās darbības veids izsaka darbības neilgstošu, acumirkliņu darbības parādību, piem.: māsa atnesa ūdeni, dārznieks izraka bedri, māte iesmēla putru.

Pabeigtās darbības veids ceļas darbības vārdam saaugot ar dažādiem piedēkļiem vienā vārdā (atnest, izrakt, iesmelt).

Daži darbības vārdi, saaugdami ar satiksmes vārdiem salikteņos, pārgrōza arī savu pirmatnēju nozīmi, piem.: vēlēt — pavēlēt, mest — pārnest. Šādi salikteņi var piederēt gan pie nepabeigta, gan pie pabeigta darbības veida, lūkojoties pēc domu sakara, piem.: putniņš drusku palaidās un tad nokrita („palaidās“ pabeigtā veidā), viņš palaižas uz savu spēku („palaižas“ nepabeigtā veidā); puisēns pārmeta akmeni par juntu („pārmeta“ — pabeigtā veidā), tēvs pārmet palaidnīgajam puisēnam par viņa nedarbiem (pārmet, taisa pārmetumus, nepabeigtais veids).

Šādu salikteņu ar pārgrozītu nozīmi ir ļoti daudz: aizbildināt, aizstāvēt, apcerēt, ienākties, ieskatīt, pārdot, pieturēt, piederēt, pienākties, pierādīt, piekodināt, sacerēt u. c.

3) Daudzreizīgās darbības veids norāda tādu darbību, kas vairāk reizes atkārtojas, piem.: māsa nesā dzeltēnas kurpes, dārznieks rakņā zemi ap ābeli, māte smalsta kreimu no piena.

Kādi darbību veidi sekošās taut. dziesmās?

Vai es gāju dzirnu griezt,
Vai rijiņas kuldināt:
Kuņu darbu padarīju,
Tam dziesmiņu nodziedāju.

Jāņa nakti muca dega
Augsta kalna galiņā;
Ciema puīši sanākuši
Jāņa nakti priecāties.

Galvenais redaktors: Landavu Ziedonis.

Izdevēja: Pašmācība „Skola Mājā“, Rīgā, Krišjāņa Barona ielā Nr. 36.

Spiestuves akc. sab. „Salamandra“, Rīgā, lielā Kaleju ielā 43.

Pašmācība „Skola Mājā“

Latviešu valoda

V. Ramans

Gramatika

/5. burtnīca/

Izteiksmes.

59. Izteiksmju iedalījums.

Darbības vārdam latviešu valodā ir sekošas izteiksmes:
 1) īstenības, 2) atstāstāmā, 3) vēlamā, 4) pavēlamā,
 5) vajadzības un 6) nenoteicamā izteiksme.

60. Īstenības izteiksme.

- a) Likst kuplā rudzu druva,
 Aiz viņas sapņo mežs,
 Un upes līci klie dz grieza
 Un vēsma ko piemirstu d ve š. (Saulietis).
- b) Padzīvoju, palīgsmoju,
 Neraudzīju launu dienu;
 Launu dienu pabīdīju
 Zem savām kājiņām. (T. dz.)
- c) Varbūt vasāra, varbūt vasāra
 Mani afdzīvinās;
 Ar siltu saules rociņu
 Kā satīnušos lapiņu
 Tā mani a tritinās. (Aspazija).

Istenības izteiksme izsaka, ka darbība patiesi notiek, notika, vai notiks, jeb stāstītājs to tā attēlo, it kā pats to visu būtu redzējis un piedzīvojis, piem.: Likst kuplā rudzu druva; aiz viņas sapņo mežs; padzīvoju, palīgsmoju, neraudzīju launu dienu; varbūt vasara mani atdzīvinās.

61. Laiks.

Istenības izteiksme atbild uz jautājumiem: ko daru? ko darīja? ko darīs? Tā tad izšķir laikus: a) tagadni, kad darbība pašlaik notiek, b) pagātņi, kad darbība notika un c) nākotni, kad darbība notiks. Šos trīs laikus: tagadni, pagātņi un nākotni iedala vienkāršos un saliktos. Tā tad latviešu valodā ir seši laiki: 1) vienkāršā tagadne un 2) saliktā tagadne, 3) vienkāršā pagātne un 4) saliktā pagātne, 5) vienkāršā nākotne un 6) saliktā nākotne. Vienkāršos laikus mēdz saukt arī par nepabeigtiem laikiem un saliktos — par pabeigtiem.

a) Vienkāršie laiki.

Vienkāršā tagadne norāda darbību, kas tagad pat notiek un nav vēl pabeigta, piem.: skolnieks raksta, skolniece lasa. Ar nepabeigto tagadni dažreiz izsakām arī pagājušu laiku notikumus, ja tos gribam dzīvi attēlot. Retumis arī salikto darbības vārdu tagadne sastopama nākotnes vietā, bet tikai palīga teikumos, piem.: tu pastāvi še, kamēr es atnāku un atnesu no akas ūdeni.

Vienkāršā pagātne izsaka darbību, kas pagātnē vēl nebij pabeigta, kad cita kāda darbība notikās (piem.: skolnieki jau rakstīja kad skolotājs ienāca klasē) vai arī noteic, ka darbība pagātnē jau notikusies ko izsaka darbības vārdam pievienotie priedēkļi, piem.: viņš ilgi rakstīja, kamēr beidzot arī visu norakstīja.

Vienkāršā nākotne norāda darbību, kas notiks tuvākā vai tālākā nākotnē, piem.: Savu laiku es neiešu aiz ezera sievas ņemt. Daudzskaitļa pirmā persona izsaka uzaicinājumu, piem.: Iesim, brāļi, sētiņā, lūgšim bandu muzikantus. Ar nepabeigto nākotni tēlojam dažreiz arī pagājušus notikumus, piem.: te pēc kāda brītiņa ienāks kāds svešs vīrs istabā un prasīs pēc saimnieka.

Vienkāršā nākotne tāpat arī vienkāršā pagātne un tagadne lietojamas bezlaika jeb vispārīgos teikumos, kas neattiecas uz zināmu laiku, piem.: Kas sunim asti cels, ja pats necels. Kā jūgsi, tā brauksī. Sivēns sili neizēda, ka tas kāju neiecēla. Kas otram bedri rok, pats iekrīt. Ko meklē, to dabū; ko meklēji, to dabūji; ko melēsi, to dabūsi.

b) Saliktie (pabeigtie) laiki.

Saliktā (pabeigtā) tagadne izsaka tagadnē pabeigtu darbību, sasniegtu stāvokli, piem.: pavasaris (ir) atnācis; lapas jau (ir) izplaukušas; mana balta māmiņa cietu mēgu aizmigusi. Ar nobeigto tagadni izsakām, ka pagātnē notikušās darbības sekas vēl tagadnē nojaušamas, piem.: bērns uzdevumus izmācījies (arī tagad tos prot); gans lopus sadzinis. Nepabeigtā pagātne tikai tēlo pagātnē notikušās darbības, bet neaplūko darbības no tagadnes stāvokļa.

Saliktā (pabeigtā) pagātne izsaka darbību, kas pagātnē beigusies pirms citas kādas pagātnē notikušās darbības, piem.: kad bērni no ogošanas pārņāca, tie bij ļoti noguruši. Pabeigtās pagātnes vietā daudreiz lieto vienkāršo (nepabeigto) pagātņi, piem.: kad saule uzlēca (bij uzlēkusi), mēs tūlī devāmies ceļā; kad strādnieki vakariņas paēda, tie tūlī gāja gulēt.

Saliktā (pabeigtā) nākotne izsaka, ka darbība būs jau beigusies pirms citas kādas nākamās darbības, piem.: kad visi būs sanākuši, tad apspriedi iesāksim; kad āboli būs ienākušies, tad tos noņemsim.

Saliktās (pabeigtās) nākotnes vietā bieži vien lieto latviešu valodā vienkāršo (nepabeigto) nākotņi, piem.: kad visi dalībnieki sanāks, tad apspriedi iesāksim; kad āboli ienāksies, tad tos noņemsim.

Salikto nākotni lieto nedrošos, aiz pieklājības jūtām nerīteikti izsacītos apgalvojumos un jautājumos, piem.: šos kara gados jūs būsīt gan daudz ko pieredzējuši, arī visādas briesmas, jādāmā, būsīt piedzīvojuši; šinī lietā tu gan būsīt pārskatījies.

Pabeigtos laikus sauc par saliktiem tāpēc, ka šos laikos darbības vārdam pievienojas palīga darbības vārda «būt» formas, bet vienkāršos laikos ir tikai darbības vārds viens pats, piem.: 1) **vienkāršā** (nepabeigtā) tagadne — es lasu, 2) **saliktā** (pabeigtā) tagadne — es esmu lasījis, 3) **vienkāršā** (nepabeigtā) pagātne — es lasīju, 4) **saliktā** (pabeigtā) pagātne — es biju lasījis, 5) **vienkāršā** (nepabeigtā) nākotne — es lasīšu un 6) **saliktā** (pabeigtā) nākotne — es būšu lasījis.

62. Personas un skaitļi.

Cīrulītis alu dara

Kumeliņa pēdiņā;

Es tecēju misas dzerti,

Vīnš ar kausu mugurā.

Kam tu nāci, ziemeļi,

Ar vasaru cīnīties!

Kaut mēs būtu redzējuši,

Mēs būt' tevi aizdzinuši. (T. dz.)

Darbība var iziet no **pirmās personas, runājošās, vienskaitlī** vai **daudzskaitlī** (piem.: es dziedu, mēs dziedam), no **otrās, uzrunātās, personas vienskaitlī** vai **daudzskaitlī** (piem.: tu dziedī, jūs dziedat) un no **trešās, pieminētās, personas vienskaitlī** vai **daudzskaitlī** (piem.: viņš — viņa dzied, viņi — viņas dzied).

Tā tad darbības vārdos izšķiramas **tris personas: pirmā, otrā un trešā un divi skaitļi: vienskaitlis un daudzskaitlis.**

63. Personu (lokāmās) galotnes

Pirmās personas vienskaitļa galotne visos laikos ir — **u**, piem.: es skat - **u**, es skatij - **u**, es skatiš - **u** (šis **u** cēlies no se nākā **o**) un **vidējā kārtā** — **os**, piem.: es skat - **os**, es skatij - **os**, es skatiš - **os**. Še pie senākās (vēl nesaisinātās) galotnes — **o** pievienots senais atgriezeniskais vietniekvārds — **si** (sevi), bet vēlāk isais beigu patskanis — **i** atkritis un tā radusies tagadējā galotne — **os** (no skatosi radās — skatos un no skatijosi — skatišos). **Pirmās personas daudzskaitļa** galotne ir — **m**, piem.: mēs skatā - **m**, mēs skatijā - **m**, mēs skatīsi - **m**. Agrāk aiz — **m** vēl ir bijis — **i**, kas saisināts no — **ie** un vidējā kārtā vēl sastopams, jo pie galotnes — **mie** ir pievienojies senais atgriezeniskais vietniekvārds — **si** un vēlāk atkritis isais — **i**, tā kā tagad galotne ir **mies**, piem.: mēs skatā - **mies**, mēs skatijā - **mies**, mēs skatīsi - **mies**.

Otrās personas vienskaitļa galotne ir — **i**, kas saisināts no senākā (vēl tagad vidējā kārtā paglabātā) — **ie**, piem.: tu skat - **i**, tu skatij - **i**, tu skatis - **i**, un vidējā kārtā — **ies**, piem.: tu skat - **ies**, skatij - **ies**, skatis - **ies**. Ja tagadnes otrā persona pilnīgi sakrit ar pagātnes otro personu, tad tagadnē galotni — **i** atmet un lieto darbības vārdū bez galotnes «i», piem.: es nesu, tu nes, es sītu, tu sīt u. t. t. **Otrās personas daudzskaitļa** galotne ir — **t**, piem.: jūs skatā - **t**, skatijā - **t**, skatīsi - **t**. Arī aiz galotnes — **t** senāk ir bijis — **i**, saisināts no — **ie**, kas vidējā kārtā vēl paglabājies, jo vidējā kārtā pie galotnes — **tie** ir pievienojies — **si** un ar laiku isais — **i** atkritis, tā kā tagad galotne ir — **ties**, piem.: jūs skata - **ties**, skatijā - **ties**, skatīsi - **ties**. Atvasinātiem darbības vārdiem, kas pirmā personā beidzas ar — **āju**, — **ēju**, — **iju**, — **oju**, otrā personā atkritis nevien — **i**, bet arī iepriekšējais — **i**, piem.: es strādāju, tu strādā, es svētiju, tu svētī, es meklēju, tu meklē, es ogoju, tu ogo, es lūkoju, tu lūko. Vidējā kārtā pilnā galotne atkal paglabājusies, piem.: tu meklēji, lūkoji, nostrādāji.

Trešās personas vienskaitlis un **daudzskaitlis** vienāds: še parādās darbības vārda tīrais celms, jo agrākā galotne — **t** baltu valodās jau sen atkritusi. Tagadnes celms senāk beidzās ar — **a**, — **i**, — **a**, piemēram, ir bijuši celmi: viņš dzena, guli, lasā. Īsajiem beigu patskaņiem atkritot un garajiem saisinoties, radās tagadējās formas: dzen, gul, lasa. Bet pilnas galotnes atkal paglabās vidējā kārtā un blakus darāmās kārtas formām:

dzen, gul, lasa vidējā kārtā bija: **dzenas, (ap)gulis, lasās**. Dažās izloksnēs vēl tagad atšķir šos trīs celmus, bet izlokšņu lielākajā daļā un rakstu valodā **i** — celmi (gul, redz, tic) arī vidējā kārtā pievienojušies **a** — celmiem. Tā tagad rakstu valodā senajiem **i** — celmiem vidējā kārtā tā pati galotne, kas **a** — celmiem, piem.: **dzenas, apguļas**. Daudz izloksnēs arī **a** — celmi un **ā** — celmi vedējā kārtā sajukuši, bet dažās vidus izloksnēs gan vēl tagad pareizi izšķir galotnes: — **as** un — **ās**, piem.: **dzenas, lasās**. Šo starpību starp **a** - celmu galotni — **as** (steidzas, bažas) un **ā** - celmu galotni — **ās** (rādās, skatās) rakstu valodā der katram ievērot.

Pie darbības vārdu pareizrakstības jāievēro, ka tie darbības vārdi, kas darāmās kārtas tagadnes trešajā personā beidzas ar **iso** — **a** (piem.: saka, rāda, taisa, kaisa u. t. t.) ir **garā ā - celmi un vidējās kārtas tagadnes trešajā personā jāraksta garais «ā»**, piem.: viņš — viņi sakās, rādās, taisās, kaisās u. t. t.

Jāievēro arī tas, ka **garā ā - celmu darbības vārdiem tagadnes daudzskaitļa pirmās un otrās personas galotnēs arī ir garais ā**, piem.: mēs lasām, jūs lasāt, mēs taisām, jūs taisāt, mēs rakstām, jūs rakstāt u. t. t.

Otrās personas galotnes lieto bieži vien arī pavēlamā izteiksmē (lasāt! rakstāt! taisāt!), bet še derētu ievērot starpību un pavēlamā izteiksmē lietot tikai galoni — **iet** (vai arī — **ait**), piem.: lasiet! taisiet! rādiet!

64. Darbības vārdu locīšana istenības izteiksmē.

1. Darāmā kāрта.

Tagadne.

Es dzeru	godāju	dzirdu
tu dzer	godā	dzirdi
viņš } dzer	godā	dzird
viņa }		
mēs dzeram	godājam	dzirdam
jūs dzerat	godājat	dzirdat
viņi } dzer	godā	dzird
viņas }		

Saliktā tagadne.

Es esmu	dzēris-usi	godājis-usi	dzirdējis-usi
tu esi	dzēris-usi	godājis-usi	dzirdējis-usi
viņš ir	dzēris	godājis	dzirdējis
viņa ir	dzērusi	godājusi	dzirdējusi
mēs esam	dzēruši-as	godājuši-as	dzirdējuši-as
jūs esat	dzēruši-as	godājuši-as	dzirdējuši-as
viņi ir	dzēruši	godājuši	dzirdējuši
viņas ir	dzērušas	godājušas	dzirdējušas

Pagātne.

Es dzēru		godāju	dzirdēju
tu dzēri		godāji	dzirdēji
viņš	} dzēra	godāja	dzirdēja
viņa			
mēs dzērām		godājam	dzirdējam
jūs dzērat		godājat	dzirdējat
viņi	} dzēra	godāja	dzirdēja
viņas			

Salikta pagātne.

Es biju	dzēris-usi	godājis-usi	dzirdējis-usi
tu biji	dzēris-usi	godājis-usi	dzirdējis-usi
viņš bija	dzēris	godājis	dzirdējis
viņa bija	dzērusi	godājusi	dzirdējusi
mēs bijām	dzēruši-as	godājuši-as	dzirdējuši-as
jūs bijāt	dzēruši-as	godājuši-as	dzirdējuši-as
viņi bija	dzēruši	godājuši	dzirdējuši
viņas bija	dzērušas.	godājušas	dzirdējušas

Nākotne.

Es dzeršu		godāšu	dzirdēšu
tu dzersi		godāsi	dzirdēsi
viņš	} dzers	godās	dzirdēs
viņa			
mēs dzersim		godās'im	dzirdēs'im
jūs dzersit		godās'it	dzirdēs'it
viņi	} dzers	godās	dzirdēs
viņas			

Salikta nākotne.

Es būšu	dzēris-usi	godājis-usi	dzirdējis-usi
tu būsi	dzēris-usi	godājis-usi	dzirdējis-usi
viņš būs	dzēris	godājis	dzirdējis
viņa būs	dzērusi	godājusi	dzirdējusi
mēs būšim	dzēruši-as	godājuši-as	dzirdējuši-as
jūs būsit	dzēruši-as	godājuši-as	dzirdējuši-as
viņi būs	dzēruši	godājuši	dzirdējuši
viņas būs	dzērušas	godājušas	dzirdējušas

2. Vidējā kārtā.

T a g a d n e.

Es skatos	stiepos	ceļos
tu skaties	stiepies	ceļies
viņš } skatās	stiepjās	ceļās
viņa }		
mēs skatāmies	stiepjāmies	ceļāmies
jūs skatāties	stiepjaties	ceļaties
viņi }		
viņas }	stiepjās	ceļās

S a l i k t ā t a g a d n e.

Es esmu	skatījies-usies (-usēs)	stiepies-usies	cēlies-usies
tu esi	skatījies-usies	stiepies-usies	cēlies-usies
viņš ir	skatījies	stiepies	cēlies
viņa ir	skatījusies	stiepusies	cēlusies
mēs esam	skatījušies-ās	stiepušies-ās	cēlušies-ās
jūs esat	skatījušies-ās	stiepušies-ās	cēlušies-ās
viņi ir	skatījušies	stiepušies	cēlušies
viņas ir	skatījušās	stiepušās	cēlušās

P a g a t n e.

Es skatījos	stiepos	cēlos
tu skatījies	stiepies	cēlies
viņš } skatījās	stiepās	cēlās
viņa }		
mēs skatījāmies	stiepāmies	cēlāmies
jūs skatījāties	stiepaties	cēlāties
viņi }		
viņas }	stiepās	cēlās

S a l i k t ā p a g a t n e.

Es biju	skatījies-usies	stiepies-usies	cēlies-usies
tu biji	skatījies-usies	stiepies-usies	cēlies-usies
viņš bija	skatījies	stiepies	cēlies
viņa bija	skatījusies	stiepusies	cēlusies
mēs bijām	skatījušies-ās	stiepušies-ās	cēlušies-ās
jūs bijāt	skatījušies-ās	stiepušies-ās	cēlušies-ās
viņi bija	skatījušies	stiepušies	cēlušies
viņas bija	skatījušās	stiepušās	cēlušās

N a k o t n e.

Es skatišos	stiepšos	celšos
tu skatīsies	stiepsies	celsies
viņš } skatīsies	stiepsies	celsies
viņa } skatīsies	stiepsies	celsies
mēs skatīsimies	stiepsimies	celsimies
jūs skatīsities	stiepsities	celsities
viņi } skatīsies	stiepsies	celsies
viņas } skatīsies	stiepsies	celsies

S a l i k t ā n a k o t n e.

Es būšu	skatījies-usies	stiepies-usies	cēlies-usies
tu būsi	skatījies-usies	stiepies-usies	cēlies-usies
viņš būs	skatījies	stiepies.	cēlies
viņa būs	skatījusies	stiepusies	cēlusies
mēs būsim	skatījušies-ās	stiepušies-ās	cēlušies-ās
jūs būsit	skatījušies-ās	stiepušies-ās	cēlušies-ās
viņi būs	skatījušies	stiepušies	cēlušies
viņas būs	skatījušās	stiepušās	cēlušās

3. C e l š a m ā k ā r t a.

T a g a d n e

Es topu (tiek) cienīts-a
 tu topi cienīts-a
 viņš top cienīts
 viņa top cienīta
 mēs topam cienīti-as
 jūs topat cienīti-as
 viņi top cienīti
 viņas top cienītas

S a l i k t ā t a g a d n e.

Es esmu cienīts-a
 tu esi cienīts-a
 viņš ir cienīts
 viņa ir cienīta
 mēs esam cienīti-as
 jūs esat cienīti-as
 viņi ir cienīti
 viņas ir cienītas

P a g ā t n e.

Es tapu (tiku) cienīts-a
 tu tapi cienīts-a
 viņš tapa cienīts
 viņa tapa cienīta
 mēs tapām cienīti-as
 jūs tapāt cienīti-as
 viņi tapa cienīti
 viņas tapa cienītas

S a l i k t ā p a g ā t n e.

Es biju cienīts-a
 tu biji cienīts-a
 viņš bija cienīts
 viņa bija cienīta
 mēs bijām cienīti-as
 jūs bijāt cienīti-as
 viņi bij cienīti
 viņas bij cienītas

Nākotne.

Es tapšu (tikšu) cienīts-a
 tu tapsi cienīts-a
 viņš taps cienīts
 viņa taps cienīta
 mēs tapsim cienīti-as
 jūs tapsit cienīti-as
 viņi taps cienīti
 viņas taps cienītas

Saliktā nākotne.

Es būšu cienīts-a
 tu būsi cienīts-a
 viņš būs cienīts
 viņa būs cienīta
 mēs būsim cienīti-as
 jūs būsit cienīti-as
 viņi būs cienīti
 viņas būs cienītas

Darbības vārdus ciešamā kārtā latvietis lieto diezgan reti, kā jau tas agrāk aizrādīts, jo, piemēram, «es topu cienīts, es tapu cienīts, es tapšu cienīts» vietā labāki sacīt: mani cienī, mani cienīja, mani cienīs. Ciešamās kārtas pabeigtie laiki gan latviešu valodā daudz biežāki sastopami, piem.: kā **sacīts**, tā **darīts**; kā **bij norunāts**, tā arī **bij padarīts**.

65. Atstāstāmā izteiksme.

Ak, manu pelēko večulīt!
 Uz rudeni tevi jau projām grib dzīt!
 Tu sēdot un pīpējot, pīpējot —
 Bet sildīt nemaz mūs vairs negribot!
 Tad nākšot jauna — ar cigariem
 Un stripainiem zilegļu lindrakiem.
 Kad tā sev dūmu seģeni siešot,
 Pat circeņi klēpi no karstuma diešot.

(No «Vecā pirtīņa» — Bārdas).

Darbības vārdi: sēdot, pīpējot, negribot, nākšot, siešot, diešot — ir atstāstāmā izteiksmē. Šī izteiksme lietojama, kad runātājs labi nezina, vai darbība patiesībā notiek (notiks), vai nenotiek (nenotiks), bet viņš atstāsta, kā to ir dzirdējis no citiem, par šo valodu un domu pareizību negalvodams, piemēram: kaimiņu saimnieks esot aizbraucis uz pilsētu un atgriežoties no turienes tikai pēc trim dienām.

Atstāstāmā izteiksmei ir tikai tagadnes un nākotnes laiki; tagadne: tu sēdot un pīpējot; **saliktā tagadne:** tu esot sēdējusi un pīpējusi; **nākotne:** atnākšot jauna, siešot dūmu seģeni, circeņi diešot; **saliktā nākotne:** būšot atnākusi jauna, būšot apsējusi dūmu seģeni u. t. t.

Pagātnes laiku atstāstāmā izteiksmei nav. Pagātnes laika darbību atstāstāmā izteiksmē izsaka saliktās (pabeigtās) tagadnes formas, piemēram: skolnieks svētdien visu dienu esot mājā sēdējis un rakstījis.

Palīga darbības vārdu «esot» atstāstāmā izteiksmē daudzkārt atlaiž, piem.: skolnieks svētdien visu dienu mājā sēdējis un rakstījis.

Atstāstāmā izteiksme lietojama gan patstāvīgi, kā tas atzīmētos piemēros redzams, gan arī atkarībā no darbības vārdiem: sacīt, domāt, lūgt u. c., piemēram: tēvs sacīja, lai dēls nākot mājā no darba; māte lūdza, lai meitas izslaukot istabas.

Darbības vārdu locīšana atstāstāmā izteiksmē.

1. Darāmā kārtā.

Tagadne — vienkārša.

Tagadne — salikta.

Es	}	dzerot, godājot, dzirdot	es	}	esot dzēris, godājis, dzirdējis-usi
tu			tu		
viņš			viņš		
viņa			viņa		
mēs			mēs		
jūs			jūs		
viņi			viņi		
viņas	viņas	}	esot dzēruši, godājuši, dzirdējuši-as		

Nakotne — vienkārša.

Nakotne — salikta.

es	}	dzeršot, godāšot, dzir- [dēšot]	es	}	būšot dzēris, godājis, dzirdējis-usi
tu			tu		
viņš			viņš		
viņa			viņa		
mēs			mēs		
jūs			jūs		
viņi			viņi		
viņas	viņas	}	būšot dzēruši, godājuši, dzirdē- [juši-as]		

2. Vidējā kārtā.

Tagadne — vienkārša.

Tagadne — salikta.

Es	}	skatoties, stiepjoties, ceļoties	Es	}	esot skatījies, stiepies, cēlies-usies
tu			tu		
viņš			viņš		
viņa			viņa		
mēs			mēs		
jūs			jūs		
viņi			viņi		
viņas	viņas	}	esot skatījušies, stiepušies, cēlušies [-as]		

Nākotne — vienkārša.

Nākotne — salikta

Es	}	skatīšoties, stiepšoties, celšoties	Es	}	būšot skatījies, stiepies, cēlies-usies
tu			tu		
viņš			viņš		
viņa			viņa		
mēs			mēs		
jūs			jūs		
viņi	}		viņi	}	būšot skatījušies, stiepušies, cēlušies [-ās]
viņas			viņas		

3. Ciešamā kārtā.

Tagadne.

Tagadne — pabeigta.

Es	}	topot cienīts-a	Es	}	esot cienīts-a
tu			tu		
viņš			viņš		
viņa			viņa		
mēs			mēs		
jūs			jūs		
viņi	}	topot cienīti-as	viņi	}	esot cienīti-as
viņas			viņas		

Nākotne.

Nākotne — pabeigta.

Es	}	tapšot cienīts-a	Es	}	būšot cienīts-a
tu			tu		
viņš			viņš		
viņa			viņa		
mēs			mēs		
jūs			jūs		
viņi	}	tapšot cienīti-as	viņi	}	būšot cienīti-as
viņas			viņas		

66. Vēlamā izteiksme.

Kaut zinātu to sētiņu,
Kur aug mans arājiņš,
Ar gulbīti aizsūtītu
Pāri baltu villainīšu. (T. dz.)

Darbības vārdi «zinātu» un «aizsūtītu» ir **vēlamā izteiksme**. Ši izteiksme izsaka vēlēšanos, vai arī tādu darbību, kas varētu notikt, ja nebūtu zināmu kavēkļu, piem.: es, meitiņa, tevi ņemtu, tev nav gudra padomiņa (t. dz.), t. i. ja tev būtu gudrs padomiņš, tad es tevi ņemtu.

Vēlamai izteiksmei ir tikai **tagadne: vienkāršā tagadne** (kaut zinātu to sētiņu) un **saliktā tagadne** (kaut būtu zinājis to sētiņu).

Vēlamā izteiksme izsaka pa laikam neizpildāmu, retāki iespējamu vēlējumos. Šie vēlamie teikumi bieži iesākas ar vārdiem: kaut, kad ļaī, piemēram: kaut man būtu tā naudiņa! Kad tu izputētu! Lai tev visu mūžu labi klātos!

Nedroši izteiktos apgalvojumos un jautājumos ar vēlamo izteiksmi izsakām pieklājīgi iespējamību, piem.: vai tu **nevarētu** man palienēt nau- das? Tēvs gan to lietu **izvestu** kārtīgi galā.

Vēlamās izteiksmes forma tagad rakstu valodā visās personās un abos skaitļos sakrīt ar supina formu. Daudzskaitli pirmā persona var pieņemt beigās vēl — **m** un otrā personā — **t**, piem.: es, tu, viņš, viņa, viņas skatītu, (vidējā kārtā: skatītos), mēs skatītu jeb skatītum, (skatītos jeb skatītumies — vid. k.), jūs skatītu jeb skatītut (vid. k.: skatītos).

Darbības vārdu locīšana vēlamā izteiksmē.

1. Darāmā kārtā.

Tagadne.

Es	} dzertu, godātu, dzirdētu	mēs	} dzertu(m), godātu(m), dzirdētu(m)	
tu		jūs		dzertu(t), godātu(t), dzirdētu(t)
viņš, viņa		viņi, viņas		dzertu, godātu, dzirdētu

Saliktā tagadne.

Es būtu dzēris, godājis, dzirdējis-usi
 tu būtu dzēris, godājis, dzirdējis-usi
 viņš būtu dzēris, godājis, dzirdējis
 viņa būtu dzērusi, godājusi, dzirdējusi
 mēs būtu(m) dzēruši, godājuši, dzirdējuši-as
 jūs būtu(t) dzēruši, godājuši dzirdējuši-as
 viņi būtu dzēruši, godājuši, dzirdējuši
 viņas būtu dzērušas, godājušas, dzirdējušas

2. Vidējā kārta.

Vienkaršā tagadne.

Es	}	skatītos, stieptos, celtos
tu		
viņš, viņa	}	skatītos, stieptos, celtos (umies)
mēs		
jūs	}	skatītos, stieptos, celtos
viņi		
viņas	}	skatītos, stieptos, celtos
viņas		

Salikta tagadne.

Es	}	būtu skatījies, stiepies, cēlies-
tu		
viņš	}	[usies]
viņa		
mēs	}	būtu(m) skatījušies, cēlušies-ās
jūs		
viņi	}	būtu(t) skatījušies, cēlušies-ās
viņas		
viņas	}	būtu skatījušies, cēlušies-ās
viņas		

3. Ciešamā kārta.

Tagadne.

Es	}	taptu cienīts-ta
tu		
viņš, viņa	}	mēs taptu(m) cienīti-as
mēs		
ūš	}	taptu(t) cienīti-as
viņi		
viņas	}	taptu cienīti-as
viņas		

Pabeigtā tagadne

Es	}	būtu cienīts-ta
tu		
viņš, viņa	}	mēs būtu(m) cienīti-as
mēs		
jūs	}	būtu(t) cienīti-as
viņi		
viņas	}	būtu cienīti
viņas		
viņas	}	būtu cienītas
viņas		

67. Pavēlamā izteiksme.

Teic, māmiņa, darbu manū,
Neteic manu augumiņu!
Kas no mana augumiņa,
Kad darbiņa nemācēju?

Ēdiet, govīs, zaļu zāli,
Neminiēt kājiņām!
Zaļa zale gauži raud,
Kājiņām saminama.

Darbības vārdi «teic», «ēdiet» un «neminiēt» ir **pavēlamā** izteiksmē. Ar pavēlamo izteiksmi izsakām pavēli, pamudinājumu, lūgumu, aizliegumu.

Pirmā persona vienskaitlī nevar sev nekādas pavēles izteikt, turpretim daudzskaitlī arī pirmā persona var izteikt uzmudinājumu, lietojot īstenības izteiksmes nākotnes galotni, piem.: **iesim** nu mājās! **Dosimies** ceļā!

Pavēlamās izteiksmes otrās personas galotnes vienskaitlī un daudzskaitlī ir tās pašas, kas otrai personai īstenības izteiksmes tagadnē: vienskaitlī — i, kas dažreiz atkrit un daudzskaitlī — iet, piem.: stāsti dziesmas, māmuliņa! ēdiet, govīs, zaļu zāli, nemīniet kājiņām! teic, māmīņa darbu manu!

Trešai personai pavēlamā izteiksmē tā pati galotne, kas īstenības izteiksmes tagadnes trešajā personā vienskaitlī un daudzskaitlī, tikai sāku- mā pievieno vārdiņu «lai», piem.: Tec, upīte, neviļņo, lai viļņo ezeriņš! Dzied, māsiņa, negavilē, lai gavilē bāleliņš!

Darbības vārdu locīšana pavēlamā izteiksmē.

1. Darāmā kārta.

Vienskaitlis.

- I. persona: — — —
 II. persona: dzer, godā, sēņo, meklē, dzirdīl
 III. persona: lai viņš, viņa dzer, godā, sēņo, meklē, dzirdīl

Daudzskaitlis.

- I. persona: dzersim, godāsim, sēņosim, meklēsim, dzirdēim!
 II. persona: dzeriet, godājiet, sēņojiet, meklējiet, dzirdiet!
 III. persona: lai viņi, viņas dzer, godā, sēņo, meklē, dzirdīl

2. Vidējā kārta.

Vienskaitlis.

- I. pers.: — — —
 II. pers.: celies, skaties!
 III. pers.: lai viņš-a ceļas, skatās!

Daudzskaitlis.

- I. pers.: celsimies, skatīsimies!
 II. p.: celieties, skatieties (-aities)!
 III. p.: lai viņi, viņas ceļas, skatās!

3. Ciešamā kārta.

Vienskaitlis.

- I. pers.: — — —
 II. p.: topī cienīti-as!
 III. p.: lai viņš, viņa top cienīti-as!

Daudzskaitlis.

- I. pers.: tapsim cienīti-as!
 II. pers.: topīet cienīti-as!
 III. p.: lai viņi, viņas top cienīti-as!

68. **Vajadzības izteiksme.**

Pār jūru jābrauc, viņi celti
Kā kalni, kuņus skūpstas sniegs. (Poruks.)

Ai, jaunekli, jaunekļi, apdomā:

Daudz sapņu būs jāguldā smiltājā. (Plūdonis.)

Darbības vārdi «jābrauc» un «jāguldā» ir **vajadzības izteiksmē**. **Vajadzības izteiksme izsaka darbību, kurai katrā ziņā ir jānotiek, bij jānotiek vai arī būs jānotiek**, piem.: man jābrauc, man bija jābrauc, man būs jābrauc.

Vajadzības izteiksmi darina šādā kārtā: ņem darbības vārdu īstenības izteiksmes tagadnes trešajā personā un tam pievieno formu (priedēkli) jā —, pie kam darītāja vārds nostājas datīvā, piem.: viņš lasa — viņam jālasa; viņas dzer — viņām jādzer.

Vajadzības izteiksmei ir īstenības, atstāstāmās un vēlamās izteiksmju veidi, piem.: man jānes (īstenības izt.), man būtu jānes vēlamā izt.), man esot jānes (atstāstāmā izt.).

a) Vajadzības izteiksmei, to darinot no īstenības izteiksmes, ir visi seši laiki, gluži tāpat kā īstenības izteiksmei.

Darbības vārdu locīšana vajadzības izteiksmes īstenības izteiksmes salikumā:

Darāmā un vidējā kārtā.

Tagadne. Saliktā tagadne. Pagatne.

Man	} (ir) jādzer, jāstrādā, jāredz, jāceļas, jāradās	man	} ir bijis jādzer, jāstrādā, jāredz, jāceļas, jāradās	man	} bija jādzer, jāstrādā, jāredz, jāceļas, jāradās
tev		tev		tev	
viņam		viņam		viņam	
viņai		viņai		viņai	
mums		mums		mums	
jums		jums		jums	
viņiem		viņiem		viņiem	
viņām		viņām		viņām	

Saliktā pagatne. Nakotne. Saliktā nakotne.

man	} bija bijis jādzer, jāstrādā, jāredz, jāceļas, jāradās	man	} būs jādzer, jāstrādā, jāredz, jāceļas, jāradās	man	} būs bijis jādzer, jāstrādā, jāredz, jāceļas, jāradās
tev		tev		tev	
viņam		viņam		viņam	
viņai		viņai		viņai	
mums		mums		mums	
jums		jums		jums	
viņiem		viņiem		viņiem	
viņām		viņām		viņām	

b) Vajadzības izteiksmei atstāstāmā izveidojumā, kas darināta no atstāstāmās izteiksmes, ir četri laiki, gluži tāpat kā atstāstāmā izteiksmē.

Darbības vārdu locīšana vajadzības izteiksmes atstāstāmā salikumā.

Darāmā un vidējā kārtā.

Tagadne.

Pabeigtā tagadne.

Man
tev
viņam
viņai
mums
jums
viņiem
viņām

esot jādzer, jāstrādā, jāredz,
jāceļas, jāradās.

Man
tev
viņam
viņai
mums
jums
viņiem
viņām

esot bijis jādzer, jāstrādā jā-
redz, jāceļas, jāradās.

Nakotne.

Pabeigtā nakotne.

Man
tev
viņam
viņai
mums
jums
viņiem
viņām

būšot jādzer, jāstrādā, jāredz,
jāceļas, jāradās,

Man
tev
viņam
viņai
mums
jums
viņiem
viņām

būšot bijis jādzer, jāstrādā,
jāceļas, jāradās, jāredz.

Galvenais redaktors: Landavu Ziedonis.

Izdevēja: Pāšmacība „Skola Māja.“

Rīgā, Krišjāņa Barona ielā Nr. 36.

Iespiests Kapa ministrijas tipogrāfijā, Rīgā.

27. FEB. 1924

Pašmācība „Skola Mājā“

Latviešu valoda

V. Ramans

Gramatika

/6. burtnīca/

c) Vajadzības izteiksmes vēlamai formai ir tāpat kā vēlamai izteiksmei tikai divi laiki, jo šo formu darina no vēlamās izteiksmes.

Darbības vārdu locīšana vajadzības izteiksmes vēlamā formā.

Darāmā un vidējā kārtā.

Tagadne.

Pabeigtā tagadne.

Man	}	būtu jādzer, jastrādā, jā-
tev		
viņam		
viņai		
mums		
jums		
viņiem		
viņām	}	redz, jāceļas, jāradās

Man	}	būtu bijis jādzer, jastrādā,
tev		
viņam		
viņai		
mums		
jums		
viņiem		
viņām	}	jāredz, jāceļas, jāradās

Vajadzības izteiksmē darbības vārda piedēklis **jā** — vienmēr jā-raksta ar garumzīmi.

Piezīme. Pirmās šķiras IV. pašķiras darbības vārdos (sk. Darb. vārdu iedalījums...) tagadnes saknes beigu līdzskanis top mikstināts (jotēts) sekošās darbības vārdu formās: **īstenības izteiksmes tagadnē, izņemot otro personu vienskaitlī un arī otro personu daudzskaitlī ar galotni — iet** (ar galotni — **at** jāmikstina); piem.: es kāpju, grābju, kuļu, dzeru, lemju; tu kāp(i), grāb(i), kul(i), dzer(i), lem(i); viņš, viņa kāpj, grābj, kul, dzer, lem; mēs kāpjam, grābjam, kuļam, dzeram, lemjam; jūs kāpjat (kāpiet), grābjat, kuļat, dzerat (dzeriet), lemjat; viņi, viņas kāpj, grābj, kul, dzer, lem.

Mikstināšana notiek arī atstāstāmās izteiksmes tagadnē, piem.: es, tu, viņš, viņa, mēs, jūs, viņi, viņas kāpjot, grābjot, kuļot, dzerot, lemjot.

Mikstina arī vajadzības izteiksmes visos izveidojumos un laikos, piem.: man, tev, viņam ... jākāpj, jāgrābj, jākul, jādzer, jālemj u. t. t. (Skat. «Darbības vārdu locīšana vajadzības izteiksmē»).

Darbības vārdos «barot» un «karot» vienmēr jāraksta mikstinātais «r». Pirmās šķiras IV. pašķirā minētos darbības vārdos (skat. «Darbības vārdu lokāmās šķiras») līdzskanis «r» jāmikstina augšējā piezīmē minētās formās, jo tagad vēl bieži nākas to sastapt nemikstinātu.

69. Nenoteicamā izteiksme.

Gan gribēju drīzi braukt,	Es taisīju rožu dārzu	
Nav tik drīza kumeliņa!	Pret saviem lodziņiem,	
Gan gribēju sievu ņemt,	Lai nāk meitas pušķoties,	
Nedrīkst meitu bildināt.	Lai es varu lūkoties.	(T. dz.)

Nenoteicamā izteiksme darbību tikai vispārīgi nosauc, neuzrādot ne laika, ne personas, ne skaitļa, piem.: braukt, ņemt, pušķoties, lūkoties.

Nenoteicamās izteiksmes galotne pārejošiem un nepārejošiem darbības vārdiem tagad ir — t (brauk-t, ņem-t, bildinā-t), aiz kuŗas atkritis — i, kas laikam saīsināts no vecākā — ie, jo vidējās kārtas (atgriezeniskie) darbības vārdi beidzas ar — ties (pušķoties, lūkoties).

Ievērojot to, ka aiz — t atkritis i, patskanis e darbības vārdu saknes zilbēs jāizrunā šauri, piem.: nest, mest, celt, ēst u. t. t.

Latviešu nenoteicamā izteiksme ir, bez šaubām, kāds sens locījums, laikam gan datīvs. Daudz piemēros vēl tagad datīva daba ir nomanāma, piem.: došu savu kumeliņu rožu dārzu no e c ē t (-rožu dārza ecēšanai);

kūmas lauza žagariņus pādei pirti kurināt; lūgšus lūdzu bāleliņu, lai sēj agri kaņepītes iete cēt māsiņai, kad atāja precinieki.

Darbības vārds nenoteicamā izteiksmē iegūst pavēles izteiksmes dabu, ja darītājs apzīmēts vokatīvā, piem.: tētiņ, tētiņ, dālderī mest! Čučēt, gulēt, mazie bērniņi!

Darbības vārdi nenoteicamā izteiksmē atbild jautājumam: ko darīt? (celt, želoties, rakstīt, mazgāties).

70. Supins.

Vilks esot gājis pie Dieva sūdzēt un lūgtos.

Puikas aizskrēja uz upi peldētos. Strādnieki nāk jau mājās brokastis ēstu.

Pēc darbības vārdiem, kas apzīmē kādu kustību, lieto supinu, lai gan tas, pa lielākai daļai, jau izzudis un viņa vietā tagad mēdz lietot nenoteicamo izteiksmi. Supinam tāda pat galotne, kā vēlāmai izteiksmei, piem.: es labprāt ēstu (vēl. izt.) ogas! nāciet dārzā ogas ēstu (supins)!

Dažos apvidos (ap Valmieru, Valku, Burtņiekiem) supins vēl uzglabājies.

Nenoteicamās izteiksmes un supina galotnēm — **ī** un — **u** atkritot, supins palika līdzīgs nenoteicamai izteiksmei. Kāda galotne atkritusi, to var tikai dažos apgabalos redzēt pie tiem darbības vārdiem, kuŗu saknē atrodas patskanis «e», jo galotnei — **ī** atkritot, tas ir šaurs, bet galotnei — **u** (supinā) zūdot, tas ir plats, piem.: es iešu gulēt (ar platu **e**, jo tas ir agrākais supins un te atkritis **u**); es gribu gulēt (te **e** ir šaurs, jo tā ir nenoteicamā izteiksme un beigās atkritis **ī**).

Pārejošiem un nepārejošiem darbības vārdiem supina galotne — **tu**, atgriezeniskiem — **tos**, piem.: aizskrejiet uz mežu ogas salasītu, pats uzkāpu kalniņā ligaviņas lūkotos.

Rakstu valodā supina vietā tagad viscaur lieto nenoteicamo izteiksmi.

Genetivs, kas pie supina sastopams, atkarīgs gan no virzības vārda, piem.: tēvs aizgāja **bišu** kāpt, māte **ogu** palasīt. Dažos apgabalos supins lietojams pavēles nozīmē, piem.: kūmiņ, kūmiņ, naudiņas mestu! kultu, maltu, ligaviņa! Šie supini izskaidrojami tā, ka tie atkarīgi no runātājam prātā stāvoša virzības vārda (kūmiņ, nāc naudiņas mest! ej kultu, maltu, ligaviņa!).

71. Nekārtnie (ārkārtējie) darbības vārdi.

Pie nekārtņiem (sevišķiem) darbības vārdiem pieder: **iet**, **dot** un **palīga darbības vārds «būt»**. Ar «būt» palīdzību darina darbības vārdus

saliktos jeb pabeigtos laikus, tādēļ viņu arī sauc par **palīga darbības vārdu**. Šiem darbības vārdiem tagadnes formās senāk pielika un dažās vēl arī tagad pieliek sevišķas personu galotnes tieši pie pašas saknes, piem.: es-mu, ie-mu, do-mu.

Te jāmin arī no krievu valodas patapinātais darbības vārds «dabūt» (добыть), kas rakstāms ar garu **u** visās formās; tas lokāms līdzīgi II. šķiras darbības vārdiem, piem.: tagadnē: es dabūju, tu dabū, viņi dabū, mēs dabūjam, jūs dabūjat, viņi dabū; pagātnē: es dabūju, tu dabūji, viņš dabūja, mēs dabūjām, jūs dabūjāt, viņi dabūja; nākotnē: es dabūšu, tu dabūsi, viņš dabūs, mēs dabūsim, jūs dabūsit, viņi dabūs.

Nekārtno darbības vārdu locīšana.

Darāmā kārta.

Īstenības izteiksme.

Tagadnē.

Es esmu	domu, dodu	ieimu jeb eimu jeb eju
tu esi	dodi	eji
viņš ir	dod	iet
viņa ir	dod	iet
mēs esam	dodam	eima jeb ejam
jūs esat	dodat	eita jeb ejat
viņi ir	dod	iet
viņas ir	dod	iet

Pabeigtā tagadnē.

Es esmu	bijis-jusi	devis-vusi	gājis-ju i
tu esi	bijis-jusi	devis-vusi	gājis-jusi
viņš ir	bijis	devis	gājis
viņa ir	bijusi	devusi	gājusi
mēs esam	bijuši-as	devuši-as	gājuši-šas
jūs esat	bijuši-as	devuši-as	gājuši-šas
viņi ir	bijuši	devuši	gājuši
viņas ir	bijušas	devušas	gājušas

Saliktā tagadne.

Es biju	devu	gāju	
tu biji	devi	gāji	
viņš	} bija	deva	gāja
viņa		devam	gājām
mēs bijām	devāt	gājāt	
jūs bijāt	} bij	deva	gāja
viņi			
viņas			

Pabeigta pagatne.

Es biju	bijis-usi	devis-usi	gājis-usi
tu biji	bijis-usi	devis-usi	gājis-usi
viņš bija	bijis	devis	gājis
viņa bija	bijusi	devusi	gājusi
mēs bijām	bijuši-as	devuši-as	gājuši-as
jūs bijāt	bijuši-as	devuši-as	gājuši-as
viņi bij	bijuši	devuši	gājuši
viņas bij	bijušas	devušas	gājušas

Nākotne.

Pabeigta nākotne.

Es būšu	došu	iešu	Es būšu	bijis-usi	devis-usi	gājis-usi
tu būsi	dosi	iesi	tu būsi	bijis-usi	devis-usi	gājis-usi
viņš	} būs	ies	viņš būs	bijis	devis	gājis
viņa		dos	iesim	viņa būs	bijusi	devusi
mēs būsim	dosim	iesim	mēs būsim	bijuši-as	devuši-as	gājuši-as
jūs būsit	dosit	iesit	jūs būsit	bijuši-as	devuši-as	gājuši-as
viņi	} būs	ies	viņi būs	bijuši	devuši	gājuši
viņas		dos	ies	viņas būs	bijušas	devušas

Atstāstāmā izteiksme.

Tagadne.

Pabeigta tagadne.

Es	} esot, dodot, ejot
tu	
viņš	
viņa	
mēs	
jūs	
viņi	
viņas	

Es	} esot bijis-usi, devis-usi, gājis-usi
tu	
viņš	
viņa	
mēs	
jūs	
viņi	
viņas	

Nākotne.

Es	}	būšot, došot, iešot
tu		
viņš		
viņa		
mēs		
jūs		
viņi		
viņas		

Pabeigtā nākotne.

Es	}	būšot bijis-usi, devis-usi, gājis-usi
tu		
viņš		
viņa		
mēs		
jūs		
viņi		
viņas		
	}	būšot bijuši-as, devuši-as, gājuši-as
tu		
viņš		
viņa		
mēs		
jūs		
viņi		
viņas		

Vēlamā izteiksme.

Tagadne.

Es	}	būtu, dotu, ietu
tu		
viņš		
viņa		
mēs būtu(m), dotu(m), ietu(m)		
jūs būtu(t), dotu(t), ietu(t)		
viņi		
viņas		
	}	būtu, dotu, ietu
tu		
viņš		
viņa		
mēs būtu(m), dotu(m), ietu(m)		
jūs būtu(t), dotu(t), ietu(t)		
viņi		
viņas		

Pabeigtā tagadne.

Es	}	būtu bijis-usi, devis-usi, gājis-usi,
tu		
viņš		
viņa		
mēs būtu(m) bijuši-as, devuši-as, gājuši-as		
jūs būtu(m) bijuši-as, devuši-as, gājuši-as		
viņi		
viņas		
	}	būtu bijuši-as, devuši-as, gājuši-as
tu		
viņš		
viņa		
mēs būtu(m) bijuši-as, devuši-as, gājuši-as		
jūs būtu(m) bijuši-as, devuši-as, gājuši-as		
viņi		
viņas		

Pavēlamā izteiksme.

Vienskaitis

- I. persona:
 II. pers.: esi, dod(i), ej(i)!
 III. pers.: lai viņš ir, dod, iet!

Daudzskaitlis.

- būsim, dosim, iesim!
 esiet, dodiet, eita(ejiet)!
 lai viņi ir, dod, iet!

72. Darbības vārdu iedalījums lokāmās šķirās jeb konjugacijās.

Darbības vārdus lokot, jāņem vērā trīs celmi: nenoteicamās izteiksmes, tagadnes un pagātnes celmi.

No nenoteicamās izteiksmes celma atvasina: nenoteicamo izteiksmi (**ņem-t**), nākotni (**ņem-šu**), supinu un vēlamo izteiksmi (**ņem-tu**), tagadnes darāmās kārtas divdabi ar galotni — **dams** (**ņem-dams**), pagātnes ciešamās kārtas divdabi (**ņem-ts**) un nākotnes nelok. divdabi (**ņem-šot**).

No tagadnes celma atvasina: tagadnes darāmās kārtas īstenības izteiksmi (**ņema-m**), pavēlamo izteiksmi (**ņem!**), vajadzības izteiksmi (**jā-ņem**), tagadnes darāmās kārtas divdabjus (**ņemošs, ņemot**), tagadnes ciešamās kārtas divdabi (**ņemams, ņemam**).

No pagātnes celma atvasina: pagātnes īstenības izteiksmi (**ņēma-m**), pagātnes darāmās kārtas divdabi (**ņēmis**).

Pēc šo celmu formas visus darbības vārdus (atskaitot būt, dabūt, iet, dot) var sadalīt trīs šķirās.

I. Pie pirmās šķiras pieder darbības vārdi ar divzīlbu celmu tagadnē un pagātnē un tīro sakni nenoteicamā izteiksmē; nenoteicama izteiksmē tie ir vienzīlbigi, pie kam priedēkļi un galotne — **ies** (atgriez. darb. v.) zīlbu skaitā nav rēķināmi, piem.: vest, uzvesties, raut, pārrauties u. t. t.

Pirmās šķiras darbības vārdi iedalās piecās pašķirās.

1) Pie pirmās pašķiras pieder darb. vārdi, kuņiem tagadnes celmu atvasina no saknes ar priedēkli — **a** — (piem.: **ņem-a-m**), pie kam saknes patskanis nemainās. Tagadnē un pagātnē pirmās personas galotnes tiem ir vienādas.

Pie pirmās pašķiras pieder sekošie lietojamākie darbības vārdi:

nenoteic. izt.	tagadnē	pagātnē
augt	es augu (tu audzi)	augu (tu augi)
bēgt	bēgu (tu bēdzi)	bēgu (tu bēgi)
cept	cepu (tu cep)	cepu (tu cepi)
degt	degu (tu dedzi)	degu (tu degi)
diet	deju (tu dej)	deju (tu deji)
ēst	ēdu (tu ēd)	ēdu (tu ēdi)
mest	metu (tu met)	metu (tu meti)
mīt (kājām)	minu (tu min)	minu (tu mini)
nest	nesu (tu nes)	nesu (tu nesi)
pīt	pinu (tu pin)	pinu (tu pini)
sist	situ (tu sit)	situ (tu siti)
šķīt	šķīnu (tu šķin)	šķīnu (tu šķini)
tit	tinu (tu tin)	tinu (tu tini)
trīt	trīnu (tu trīn)	trīnu (tu trīni)
vest	vedu (tu ved)	vedu (tu vedi)
sākt	saku (tu sac, viņš sak)	saku (tu saki)

2. Pie otras pašķiras pieder darbības vārdi, no kuriem tagadnes celmu atvasina ar piedēkli — a, pie kam tagadnes saknē patskanis e, pārējās formās i, piem.: velka-m, vilkā-m, vilk-t.

Pie šas pašķiras pieder šādi vairāk lietojami darbības vārdi:

nenoteic. izt.	tagadne	pagātne
cirpt	cēpu (tu cerpi)	cirpu (tu cirpi, viņš cirpa)
cirst	cērtu (tu cērti, viņš cērt)	cirtu (tu cirti)
dzīt	dzenu (tu dzeni, viņš dzen)	dzinu (tu dzini)
krīkst	kremtu (tu kremti)	krīmtu (tu krīmti)
list	liedu (tu lieži)	līdu (tu līdi)
likt	lieku (tu liec, viņš liek)	liku (tu liki)
migt	miegu (tu miedz, viņš mieg)	migu (tu mīgi)
pirkt	pērku (tu pērc, viņš pērk)	pirku (tu pirki)
snigt	snieg (sniegs)	snīga (sniegs)
stigt	stiegu (stiedz, viņš stieg)	stīgu (tu stīgi)
šķīst	šķietu (tu šķieti)	šķītu (tu šķīti)
vilkt	velku (tu velc, viņš velk)	vilku (tu vilki)
virt	verdu (tu verdi, viņš verd)	viru (tu viri)

3) Pie trešās pašķiras pieder darbības vārdi, no kuriem tagadnes celmu atvasina no saknes ar n un a, piem.: sie-na-m, au-na-m, roka-m (no ranka-m).

Pie trešās pašķiras pieder šādi biežāki lietojami darbības vārdi:

nenoteic. izt.	tagadne	pagātne
	(ar saknes patskani a)	
lakt	loku (tu loc)	laku (tu laki)
plakt	ploku	plaku
prast	protu (no prantō)	pratu
rast	rodu	radu
rakt	roku (tu roc, viņš rok)	raku (tu raki)
smakt	smoku (tu smoc)	smaku
tapt	topu (tu topi)	tapu (tu tapi)
zagt	zogu (tu zodz, viņš zog)	zagu (tu zagi)
	(ar patskani e tagadnes celma)	
brist	briedu (no brendō)	brīdu
tikt	tieku (tu tiec)	tīku (tu tiki)

(ar patskani i tagadnes celmā)

krist	krīt (leit. krintū)	kritu
lipt	līpu (no linpō)	lipu
mist	mītu	mitu
(ap)nikt	(ap)nīku	(ap)niku
(pa)tikt	(pa)tīku	(pa)tiku

(ar saknes patskani u)

brukt	brūku (tu brūc)	bruku
drupt	drūpu (tu drūpi)	drupu (tu drupi)
jukt	jūku (tu jūc, viņš jūk)	juku (tu juki)
just	jūtu (tu jūti)	jutu (tu jutī)
klupt	klūpu (tu klūpi)	klupu (tu klupi)
mukt	mūku (tu mūc, viņš mūk)	muku
plukt	plūku (tu plūc, viņš plūk)	pluku
sprukt	sprūku (tu sprūc)	spruku
sust	sātu	sutu
šļukt	šļuku (tu šļuc)	šļuku (tu šļuki)
zust	zūdu (tu zūdi)	zudu (tu zudi)

(ar piedēkli-na)

aut	aunu (tu auni, viņš aun)	avu (tu avi)
gūt	gūnu	guvu
siet	sienu	sēju (tu sēji)
skriet	skrienu (jeb skreju)	skrēju
sliet	slienu (jeb sleju)	sļēju

4) Pie ceturtās pašķiras pieder darbības vārdi, kuriem tagadnes celmu atvasina no saknes ar piedēkli-ja, piem.: kāp-ja-m, stiep-ja-m.

Pie ceturtās pašķiras pieder šādi darbības vārdi:

nenoteic. izt.	tagadne	pagātne
----------------	---------	---------

(sakne beidzas ar p)

kampt	kampju (tu kamp, viņš kampj)	kampu (tu kampi)
kāpt	kāpju	kāpu
krāpt	krāpju	krāpu
kopt	kopju	kopu

rāpt	rapju	rāpu
slēpt	slēpju	slēpu
stiept	stiepju	stiepu
svelpt	svelpju	svelpu
tiepties	tiepjos	tiepos
tēpt	tēpju	tēpu
triept	triepju	triepu
vēpt	vēpju	vēpu

nenoteicamā izt.

tagadne

pagātne

(sakne beidzas ar b)

glābt	glābju (tu glāb, viņš glābj)	glābu (tu glābi)
grābt	grābju (tu grāb, viņš grābj)	grābu (tu grābi)
ģērbt	ģērbju	ģērbu
knābt	knābju	knābu
kniebt	kniebju	kniebu
riebt	riebju	riebru
strēbt	strēbju	strēbru
šķiebt	šķiebju	šķiebru
urbt	urbju	urbu

(sakne beidzas ar t)

centsties	cenšos (tu centies, viņš cenšas)	centos (tu centies)
ciest	ciešu (tu ciet, viņš cieš)	cietu (tu cieti)
jaust	jaušu (tu jaut, viņš jauš)	jautu (tu jauti)
plēst	plešu (tu pleti, viņš pleš)	plētu (tu plēti)
pūst	pūšu (tu pūt, viņš pūš)	pūtu (tu pūti)
skaisties	skaišos (tu skaities, viņš skaišas)	skaitos (tu skaities)
vērst	vēršu (tu vērt, viņš vērs)	vērtu (tu vērti)

(sakne beidzas ar d)

aust	aužu (tu aud, viņš auž)	audu (tu audi, v. auda)
gaust	gaužu	gaudu
glaust	glaužu	glaudu
grūst	grūžu	grūdu
kost	kožu	kožu
laist	laižu	laidu
ost	ožu	odu
paust	paužu	paužu

sēsties	sēžos (tu sēdies, viņš sēžas)	sēdos (tu sēdies)
skaust	skauzu	skaudu
snaust	snauzu	snaudu
spiest	spiežu	spiedu
sprauzt	spraužu	spraudu
sviest	sviežu	sviedu
šķērst	šķēržu	šķērdu
šķiest	šķiežu	šķiedu
zīst	zīžu (tu zīd, viņš zīž)	zīdu

(sakne beidzas ar s)

dzēst	dzešu (tu dzesi, viņš dzeš)	dzēsu (tu dzēsi)
elst	elšu (tu els, viņš elš)	elsu (tu elsi)
kārst (vilnu)	kāršu	kārsu
kāst (pienu)	kāšu	kāsu
melst	melšu	melsu
plēst	plēšu (tu plēs, viņš plēš)	plēsu (tu plēsi)
post	pošu	posu
raust	raušu	rausu
tēst	tešu	tēsu (tu tēsi)

(sakne beidzas ar z)

bāzt	bāžu (tu bāz, viņš baž)	bāzu (tu bāzi)
berzt	beržu	berzu
brāzt	brāžu	brāzu
drāzt	drāžu	drāzu
gāzt	gāžu	gāzu
grauzt	graužu	grauzu
griezt	griežu	griezu
jozt	jožu	jozu
lauzt	laužu	lauzu
mēzt	mēžu	mēzu

(sakne beidzas ar k)

braukt	braucu (tu brauc, viņš brauc)	braucu (tu brauci, v. brauca)
brēkt	brēcu (platais e)	brēcu (šaurais e)
dūkt	dūcu	dūcu
jaukt	jaucu	jaucu (tu jauci, v. jauca)
kaukt	kaucu	kaucu
krākt	krācu	krācu
kviekt	kviecu	kviecu
lēkt	lecu (tu lec(i), viņš lec)	lēcu (tu lēci, v. lēca)

lenkt	lencu	lencu
liekt	liecu	liecu
mākt	mācu (tu māc, viņš māc)	mācu (tu māci)
maukt	maucu	maucu
mērkst	mērcu	mērcu
plūkt	plūcu	plūcu
ŗaukt	ŗaucu	ŗaucu
ŗūkt	ŗūcu	ŗūcu
saukt	saucu	saucu
slaukt	slaucu	slaucu
sūkt	sūcu (tu sūc)	sūcu (tu sūci, v. sūca)
ŗalkt	ŗalcu	ŗalcu
ŗlakt	ŗļacu	ŗļacu
ŗņaukt	ŗņaucu	ŗņaucu
teikt	teicu	teicu
traukt	traucu	traucu
vākt	vācu (tu vāc, v. vāc)	vācu (tu vāci)
veikt	veicu	veicu

(sakne beidzas ar g)

beigt	beidzu	beidzu
degt	dedzu	dedzu
jēgt	jēdzu	jēdzu
jūgt	jūdzu	jūdzu
kliegt	kliedzu	kliedzu
liegt	liedzu	liedzu
lūgt	lūdzu	lūdzu
—	mēdzu	mēdzu
segt	sedzu	sedzu
slēgt	slēdzu	slēdzu
sniegt	sniedzu	sniedzu
spiegt	spiedzu	spiedzu
steigties	steidzos	steidzos
(no) ziegties	(no) ziedzos	(no) ziedzos
zviegt	zviedzu	zviedzu
ŗņaugt	ŗņaudzu	ŗņaudzu

(sakne beidzas ar au)

bļaut	bļauju (tu bļauji)	bļavu (tu bļavi)
graust	grauju	grāvu

jaut	jauju	jāvu
kaut	kauju	kāvu (kavu)
kraut	krauju	kāvu
ļaut	ļauju	ļāvu
maut	mauju	māvu
plaut	plāju	plāvu
raut	rauju	rāvu
spļaut	spļāju	spļāvu
šaut	šauju	šāvu

(sakne beidzas ar ū)

šūt	šuju (tu šuji, viņš šuj)	šuvu (tu šuvi)
-----	--------------------------	----------------

(sakne beidzas ar ī)

mīt	miju	miju
plīties	plijos	plijos
rīt	riju	riju
vit	viju	viju

(sakne beidzas ar ā)

jāt	jāju	jāju
klāt	klāju	klāju
krāt	krāju	krāju
rāt	rāju	rāju
stāt	stāju	stāju

(sakne beidzas ar ē)

dēt	dēju	dēju
sēt	sēju	sēju
spēt	spēju	spēju

(sakne beidzas ar l)

celt	ceļu (tu cel(i), viņš cel)	cēlu (tu cēli)
dzelt	dzeļu	dzēlu
gulties	guļos	gulos

kalt	kaļu (tu kal, viņš kaļ)	kalu (tu kaļi)
kult	kuļu	kūlu
malt	maļu	malu
pelt	peļu	pēlu
smelt	smēļu	smēlu
šķelt	šķeļu	šķēlu
velt	veļu	vēlu
vilt	viļu	vilu
zelt	zeļu	zēlu

(sakne beidzas ar r)

art	aŗu (tu ar, viņš ar)	aru (tu ari, v. ara)
bārt	baŗu	bāru
bērt	beŗu	bēru
burt	buŗu	būru
durt	duŗu	dūru
dzert	dzeŗu	dzēru
dzirties	dziŗos	dziŗos
irt	iŗu (tu iŗ(i), v. iŗ)	īru (tu īri, v. īra)
(aiz)kart	(aiz)kaŗu	(aiz)kāru
kārt	kaŗu	kāru
kurt	kuŗu	kūru
ķert	ķeŗu	ķēru
pērt	peŗu	pēru
sērt	seŗu	sēru
spert	speŗu	spēru
svērt	sveŗu	svēru
šķirt	šķiŗu	šķīru
tvirt	tveŗu	tvēru
vērt	veŗu	vēru

(sakne beidzas ar m)

jumt	jumju (tu jum(i), v. jumj)	jāmu (tu jāmi)
lemt	lemju	lēmu
stumt	stumju	stūmu
vemt	vemju	vēmu

Te jāmin arī

liet	leju	lēju
smiet	smēju	smēju
riet	reju	rēju

5) Pie piektās pašķiras pieder darbības vārdi, kuņiem tagadnes cemlu atvasina no saknes ar piedēkli — *sta* —, piem.: mirk-*sta*-m, trūk-*sta*-m. Šie darb. vārdi visi ir nepārejoši.

Pie piektās pašķiras pieder sekoši darbības vārdi:

kaist	kaistu (tu kaisti, v. kaist)	kaitu
kalst	kalstu	kaltu
vīst	vīstu	vītu
briest	briestu	briedu (tu briedi)
klīst	klīstu (tu klīsti, v. klīst)	klīdu
mosties	mostos	modos
nīst	nīstu	nīdu
plūst	plūstu	plūdu
svīst	svīstu	svīdu
šķīst	šķīstu	šķīdu
aust	austu	ausu
gaist	gaistu	gaisu
karst	karstu	karsu
(aiz)mirst	aizmirstu	aizmirsu
plīst	plīstu	plīsu
dzist	dzīstu	dzīsu
kust	kūstu	kusu
lūzt	lūstu (tu lūsti, v. lūst)	lūzu
līkt	līkstu	līku
mirkt	mirkstu	mirku
nīkt	nīkstu	nīku
plaukt	plaukstu	plauku
(iz)salkt	salkstu	salku
sarkt	sarkstu	sarku
slīkt	slīkstu	slīku
trūkt	trūkstu	trūku
tvīkt	tvīkstu	tvīku
kurkt	kurkstu	kurcu
dīgt	dīgstu	dīgu
īgt	īgstu	īgu (saīgu)
līgt	līgstu	līgu
rūgt	rūgstu	rūgu
sirgt	sirgstu	sirgu
sprāgt	sprāgstu	sprāgu
stīngt	stīngstu	stīngu
vārgt	vārgstu	vārgu
pampt	pampstu	pampu
slāpt	slāpstu	slāpu
tīrpt	tīrptu	tīrpu

ģībt	ģībstu	ģību
reibt	reibstu	reibu
skābt	skābstu	skābu
skurbt	skurbstu	skurbu
stulbt	stulbstu	stulbu
žilbt	žilbstu	žilbu
grimt	grimstu	grimu
rimt	rimstu	rimu
skumt	skumstu	skumu
(pa)zit	(pa)zīstu	(pa)zinu
salt	salstu	salu
silt	silstu	silu
svilt	svilstu	svilu
birt	birstu	biru
gurt	gurstu	guru
irt	irstu	iru
mirt	mirstu	miru
bīties	bīstos	bijos
dzīt	dzīstu	dziju
līt	līst	lija
grūt	grūstu	gruvu
klūt	klūstu	kluvu
pūt	pūstu	puvu
žūt	žustu	žuvu

Pirmās šķiras darbības vārdos pagātnē saknes patskanis **e** visās personās ir **š a u r s**, piem.: es lēcu, lēci, lēca, lēcām, lēcāt; turpretim tagadnē patskanis **e** ir **p l a t s**, izņemot otro personu vienskaitlī (tu leci, tu slēdz(i) un daudzskaitlī ar galotnēm — **i e t**, piem.: jūs leciat, jūs slēdziet. **Š a u r s, e** ir arī visos tos gadījumos, kur vēl tagad pēc **e** seko skaidrs mīkstinājums, piem.: es plēšu, vērpju, dzeru, beržu, smeļu u. t. t.

Galvenais redaktors: Landavu Ziedonis.
Izdevēja: Pašmācība „Skola Māja.”
Rīgā, Krišjāņa Barona ielā Nr. 36.

Pašmācība „Skola Mājā”

Latviešu valoda

V. Ramans

Gramatika

(7. burtnīca.)

Pie otrās šķiras pieder tie darbības vārdi, kuriem nenoteicama izteiksmē div- un vairākbalsienīgs celms un vismaz trīsbalsienīgs celms tagadnē un pagātnē, piem.: strādā-t, strādāja-m, strādāja-m.

Otrās šķiras darbības vārdi iedalās četrās pašķiras:

1) Pie pirmās pašķiras pieder darbības vārdi, kuriem tagadnes celms beidzas ar — āja —, piem.: domāja-m un pagātnes celms — āja (domāja-m); nenoteicamā izteiksmē šie darbības vārdi beidzas ar galotni — at (āties), piem.: domāt, apdomāties, strādāt, iestrādāties, mazgāt, nomazgāties u. c.

Pie pirmās pašķiras pieder a) darbības vārdi, kas atvasināti no lietas un īpašības vārdiem (maitāt, godāt, dīzāties); b) darbības vārdi, kas apzīmē darbības daudzreizību vai pastāvību (bradāt, braukāt, brēkāt, lodāt, valkāt, klaigāt, staigāt, taujāt); c) pamazināmie darbības vārdi (kāpaļāt, staigaļāt) un d) dažādi citi darb. vārdi (nievāt, vaicāt, runāt, gādāt, glabāt).

2) Pie otrās pašķiras pieder darbības vārdi, kuriem tagadnes celms beidzas ar — oja — (og-oja-m), pagātnes celms ar — oja — (og-oja-m); nenoteicamā izteiksmē tiem ir galotne — ot (-oties), piem.: lūkot, lūkoties.

Pie otrās pašķiras pieder darbības vārdi, kas atvasināti a) no lietas vārdiem (riekstot, sēņot, sapņot, asarot, mantot, gaudot, dusmoties,

darboties), b) no īpašības vārdiem (gudrot, greznoties, sūroties), c) dažādi citi darbības vārdi (barot, skalot, svilpot, zvērot, alo-ties, spīguļot, streiņulot, burbuļot, čalot, pulgot).

3) Pie trešās pašķiras pieder tie darbības vārdi, kam tagadnes celms beidzas ar — ija — (svēt-ija-m), pagātnes celms ar — ija-m — (svēt-ija-m): nenoteicamā izteiksmē tiem ir galotne — it (-ities), piem.: kristīt, kristīties, pelnīt, pelnīties.

Pie trešās pašķiras pieder gandrīz tikai tie darbības vārdi, kas atvasināti no lietas un īpašības vārdiem. Daudz izloksnēs šos darbības vārdus loka pēc trešās šķiras otrās pašķiras (kā rakstīt: es rakstu, rakstīju), tādēļ šie jāmin lietojamākie darbības vārdi, kas rakstu valodā būtu lokāmi īsteni pēc otrās šķiras trešās pašķiras, piem.: svētīju (tagadnē), svētīju (pagātnē), ausījos, bažījos, ķēzīju, křīstīju, lielīju, lobīju, medīju, mīstīju, pelnīju, pestīju, postīju, rāmīju, robīju, sāliju, sirdījos, sunīju, sodīju, svaidīju, šķīstīju, zvanīju, tīrīju, vētīju, veltīju, vēstīju, cienīju.

4) Pie ceturrtās pašķiras pieder tie darbības vārdi, kam tagadnes celms beidzas ar — ēja — (kav-ēja-m), pagātnes celms ar — ēja — (kav-ēja-m); nenoteicamā izteiksmē tiem ir galotne — ēt (-ēties), piem.: kavēt, kavēties, kaltēt, kaltēties.

Pie ceturrtās pašķiras pieder darbības vārdi, kas atvasināti a) no lietas un (retumis) īpašības vārdiem (slavēju, airēju, dēdēju, klusēju, pūlējos, spītēju), b) liekamie darbības vārdi (audzēju, karsēju, kausēju, sautēju, dzesēju, biedēju, deldēju, pūdēju), c) pamazināmie darb. vārdi (jādelēju, kapelēju, gāzelējos), d) dažādi citi darbības vārdi: velēju, tērzēju, ravēju, dēvēju, gavēju, kavēju, meklēju, žavēju.

Jaievēro, ka otrās šķiras darbības vārdos patskaņi ā, ē, ī, ar kuriem beidzas celmi, piem.: strādā —, svētī —, kavē —, rakstu valodā visās lokāmās formās gaŗi izrunājami un rakstāmi: strādāju, svētīju, kavēju.

III. Pie trešās šķiras pieder tie div- un vairākbalsienīgie darbības vārdi, kam pagātnes celmā viena zilbe vairāk kā tagadnes celmā un nenoteicamā izteiksmē vismaz divbalsienīgs celms, piem.: raudāt, es raud-u, es raud-āju, zināt, es zin-u, es zin-āju.

Trešās šķiras darbības vārdi sadalās trijās pašķiras.

1) Pie pirmās pašķiras pieder darbības vārdi, kuriem pagātnes celms beidzas ar —āja — (zināja-m); tagadnes celmam viena zilbe mazāk (zinā-m). Nenoteicamā izteiksmē tie beidzas ar -āt (-āties), piem.: raudāt, izraudāties, sargāt, sargāties, dziedāt, peldināt, mierināt, aicināt, bildināt, aizbildināties, smalcināt.

Daži no šiem darbības vārdiem tagadnes celmu atvasina ar piedēkli-ā-piem.: mēs zinā-m, jūs zināt, mēs sargā-m, jūs sargāt; tagadnes trešā persona (viensk. un daudzsk.) beidzas ar -a, piem.: viņš, viņi zina, sarga. Vidēja kārtā gaŗais ā vēl paglabies arī trešā personā: viņš sargās, viņa

apzinās. Te pieder arī darbības vārdi, kam tagadnē ir a (isais) celms, piem.: rauda-m, rauda-t (jūs), dziedā-m, dziedat; trešā personā: raud, dzied; vidēja kārtā: izdzieda-s, izrauda-s (ar īso a). Te pieskaita visus darbības vārdus ar galotni-ināt (aicināt, mazināt). Šie darbības vārdi tagadnē ir Istenībā gan a-celmi un vispareizāki lokāmi kā dziedu un raudu. Bet tagad tos loka kā ā-celmus (zināt, sargāt), piem.: mierinu, mierini, mierina, mierinām, mierināt; vidējā kārtā III. persona: viņš apmierinās. Dažas izloksnēs šos darbības vārdus (ar galotni — ināt) loka tagadnē arī pēc otrās šķiras pirmās pašķiras kā mazgāt, piem.: es mierināju, tu mierinā viņš mierinā, mēs mierinājam, jūs mierinājat, viņi mierinā; rakstu valodā nebūtu ieteicams tos tā locīt.

2) Pie otrās pašķiras pieder darbības vārdi, kam pagātnes celms beidzas ar — ija — (dar-ījā-m); tagadnes celmam viena zilbe mazāk (darā-m). Nenoteicamā izteiksmē tie beidzas ar — it (— ities), piem.: lasīt, salasīties, grozīt, grozīties u. t. t.

Pie otrās pašķiras pieder darbības vārdi, kas apzīmē darbības daudzreizību, piem.: skraidīt, badīt, stumdīt, grūstīt; b) liekamie darbības vārdi, piem.: dzirdīt, guldīt; c) dažādi citi darbības vārdi, piem.: adīt, rakstīt, dalīt, lašīt, gadīties. Tie darbības vārdi, kas beidzas ar — cīt, tagadnē viscauri patur k, piem.: sacīt, saku, saki, locīt, loka, loki, loka; tikai no darb. vārda „mācīt“ tagadnē ir: mācu, māci, māca, mācām, mācāt, lai izšķirtu no vārda „mācēt“: māku, māki, mak, mākam, mākat. No darbības vārda „mociīt“ tagadnē saka: moku, moki, moka, bet lieto arī: mocu, moči, moca u. t. t.

3) Pie trešās pašķiras pieder darbības vārdi, kam pagātnes celms beidzas ar — ējā (redzēja-m); tagadnes celmam viena zilbe mazāk (redza-m). Nenoteicamā izteiksmē tie beidzas ar — ēt (— ēties), piem.: ticēt, uzticēties, gulēt izgulēties.

Trešā pašķirā savienojušies divēji darbības vārdi. Pirmie no tiem tagadnē ir veci a-celmi, piem.: teku, teci, tek, teka-m, teka-t; māku, māki, māc, māca-m, māca-t. Otri no tiem ir tagadnē veci i — celmi un kā tādi tiek locīti leišu valodā un dažās mūsu izloksnēs, piem.: es guļu (no guljō), tu guli, viņš gul (no guli), mēs gulim, jūs guli, viņi gul; tāpat arī: es redzu, ticu, tu redzi, tici, viņš redz, tic, mēs redzim, ticim, jūs redzīt, ticīt. Rakstu valodā tagad visi i — celmi pārgājuši ja — vai a — celmos, piem.: guļu, guli, gul, gulam, gulat tāpat kā: smeļu, smeli, smel, smelam, smeļat; redzu, redzi, redz, redzam, redzat, turu, turi, tur (ne tura), turam, turat. Pie tam tados darbības vārdos, kur vienskaitļa pirmā personā savienojums ar iepriekšējo līdzskani radīja mīkstinātu līdzskani, dažās izloksnēs pārnesa I. personas mīkstināto līdzskani arī uz citām personām, piem.: es guļu, tu guli, viņš gul, gulam, gulat. Citas izloksnes turpretim pieņēma arī vienskaitļa pirmā personā pārējo personu nemīkstināto līdzskani, piem.: gulu, guli, gul, gulam, gulat. Tādu pašu

šaubīšanos kā pie guļu — gulu vēl novērojam pie mīlu — mīlu, sēžu — sēdu, dziržu — dzirdu, miņu — minu, deņu — deru, tuņu — turu, ceru, — ceru, ziežu — ziedu.

Rakstu valodā parastas ir formas: sēžu, mīlu, minu, dzirdu, deru, turu, ceru, ziedu.

Pie šīs pašķiras pieder arī no libiešu vai igauņu valodas patapinātais darbības vārds „vajadzēt“: man vajag (arī vajaga), vajadzēja.

Patskaņi ā, ī, ē, ar kuņiem beidzas šīs šķiras darbības vārdu celmi pagātnē un nenoteicamā izteiksmē, rakstu valodā vienmēr jāizrunā un jāraksta gaŗi ne tikai pieminētos celmos, bet arī visās no tiem atvasinātās formās, piem.: rakstīja, sargājam, kustēsīmies, redzēdams, lasīts, mēģinājums, piepildīšana u. t. t.

73. Divdabji.

1. Par dīķi līkstošā vītālā
Reiz burvīgā ziedoņa vakarā
Bij iesācis vīcināt brīnišķo dziesmu
Kā rožaini dzirkstošu, plīvošu liesmu
Pats treļļu lielmeistars, lakstīgala. (Fr. Bārda.)

2. Es, kaŗā aiziedams (kad?),
Sirdi slēdzu akmeņi.
Aust gaismiņa, lec saulīte,
Plīst akmens skanēdams (kā?).

Gar ceļu ūdens lilijas
Stāv, bālas lapas kvēpinājot (kā?),
Un miglas ķēmi drūzmējas,
Ar gaŗām, pālām rokām mājot (kā?).

Par divdabjiem sauc tādus no darbības vārdiem atvasinātus vārdus, kam ir divējāda daba: vai nu darbības un īpašības vārda daba (1), vai arī darbības un apstākļu vārda daba (2).

Divdabji iedalas lokāmos un nelokāmos divdabjos.

Lokāmiem divdabjiem ir darbības un īpašības vārdu daba. No darbības vārdiem tie patur visus laikus: tagadni, pagātni un nākotni, arī darbības kārtas — darāmo, vidējo un ciešamo; tāpat kā īpašības vārdiem tiem ir noteicamās un nenoteicamās galotnes, locījumi, kārtas (siev. un vīr.) un skaitļi (viensk. un daudzsk.).

Nelokāmiem jeb apstākļu divdabjiem piemīt darbības un apstākļu vārdu dabas. No darbības vārdiem tiem ir tāpat kā lokāmiem divdabjiem laiki un darbības kārtas, bet kā apstākļu vārdi tie apzīmē teikuma kādu apstākli: kārtas, laika vai cēloņa apstākli.

Pēc darbības kārtām divdabji iedalās: 1) darāmas, 2) vidējās un 3) ciešamās kārtas divdabjos.

74. Darāmās kārtas divdabji.

1) Tagadnes lokāmais divdabis ar galotnēm: -ošs (ots)
-oši, -oša, -ošas.

Kas gaistošs un irstošs, to sasienu Cērtam padītei likstošu kārti, Es kopā ar dzejas dzītiņu. (Aspaz.) Cērtam likstošu, bet nelūstošu. (T. dz.)

Gaistošs, irstošs, likstošs... ir darāmas kārtas tagadnes lokāmie divdabji, jo tie ir atvasināti no darbības vārda darāmās kārtas tagadnes celma ar galotni — ošs. Ņem, piemēram, tagadnes daudzskaitļa pirmo personu un galotnes — am vietā liek — ošs: mēs gaistam — gaistošs, irstam — irstošs, likstam — likstošs.

Darāmās kārtas tagadnes lokāmam divdabim ne noteicamā vīriešu kārtas galotne vienskaitlī ir: — ošs (ots), (likstošs) daudzskaitlī: — oši (likstoši) un noteicamā galotne vienskaitlī: — ošais (likstošais), daudzskaitlī: — ošie (likstošie). Sieviešu kārtas nenoteicamā galotne vienskaitlī: — oša (likstoša), daudzskaitlī: — ošas (likstošas) un noteicamā galotne vienskaitlī: — oša (likstoša), daudzskaitlī: — ošas (likstošas).

Šos divdabjus palaikam atvasina tikai no nepārejošiem darbības vārdiem: no pārejošiem darbības vārdiem tos darina visai reti. (Teikuma tos lieto kā apzīmētājus (likstoša kārts) un arī kā izteicējus (ūdens upē ir tekošs), tikai ar nenoteicamo galotni.

Šos divdabjus loka gluži tāpat kā īpašības vārdus ar nenoteicamo un noteicamo galotni.

Kliegt - braukt

Locīšanas paraugi.

a) Nenoteicamā galotne.

Vienskaitlis.

N. augošs koks	ziedoša puķe
G. augoša	ziedošas
D. augošam	ziedošai
A. augošu	ziedošu
I. ar augošu	ziedošu
L. augoša	ziedoša

Daudzskaitlis.

N. augoši koki	ziedošas puķes
G. augošu	ziedošu
D. augošiem	ziedošām
A. augošus	ziedošas
I. ar augošiem	ziedošām
L. augošos	ziedošas

b) Noteicamā galotne.

Vienskaitlis.

N. augošais koks	ziedoša puķe
G. augoša	ziedošas
D. augošajam	ziedošajai
A. augošo	ziedošo
I. ar augošo	ziedošo
L. augošajā	ziedošajā

Daudzskaitlis.

N. augošie koki	ziedošas puķes
G. augošo	ziedošo
D. augošajiem	ziedošajām
A. augošos	ziedošas
I. ar augošajiem	ziedošajām
L. augošajos	ziedošajās

2) Tagadnes nelokāmais divdabis (apstākļu divd.)
ar galotni — ot.

Irbei spārni nodiluši,
Eglu mežu lodā jot;
Tā nodīla ļaužu mēles,
Ap manim runā jot. (T. dz.)

Lodājot un runājot ir nelokāmais tagadnes darāmās kārtas divdabis. Tas atvasināms gluži tāpat kā lokāmais divdabis ar galotni — ošs (ots): no tagadnes celma ar galotni — ot, piem.: mēs lodā j-am, — lodā j-ot, runā j-am — runā j-ot.

Šo nelokāmo divdabi sauc arī par apstākļu divdabi, jo tas teikumā līdzīgi apstākļu vārdiem apzīmē dažādus apstākļus: laika, kārtas vai cēloņa apstākļus.

3) Tagadnes nelokāmais divdabis ar galotnēm:
— dams, — dama, — dami, — damas.

Gauži raud māmuliņa,	Div' baloži strautā dzēra,
Darbos mani vadīdama.	Abi dzēra dūdodami;
Neraud' gauži, māmuliņa,	Div' bāliņi karā jāja,
Es atnācu dziedādama.	Abi jāja domādami. (T. dz.)

Vadīdama, dziedādama, domādami ir tagadnes darāmās kārtas nelokāmais divdabis. Šo divdabi atvasina no nenoteicamās izteiksmes celma, galotni — t atmetot un celmam piekaŗot galotni — dams, piem.: rak-t — rak-dams, nes-t — nes-dams, grauz-t — grauzdams, runā-t — runā-dams, meklē-t — meklē-dams, gaidī-t — gaidī-dams. Šis divdabis lietojams tikai nominatīvā ar nenoteicamo galotni, kas izmaiņas kārtās un skaitļos; tā viriešu kārtas vienskaitlī: vadīdams, dziedādams, domādams; daudzskaitlī: vadīdami, dziedādāmi, domādāmi; sieviešu kārtas vienskaitlī: vadīdama, dziedādāma, domādāma; daudzskaitlī: vadīdamas, dziedādāmas, domādāmas. Kā lietu vārdu apzīmētāju šo divdabi nekad nelieto; nevar teikt: runādams cilvēks, bet jāsaka: runājošs cilvēks.

Teikumos šis divdabis var būt kā apstākļis, kālab viņu sauc arī par apstākļu divdabi, piem.: gauži raud māmuliņa, darbos mani vadīdama (kad?); div' bāliņi karā jāja, abi jāja domādami (kā?).

4. Pagātnes lokāmais divdabīis ar galotnēm:— is, — uši, — usi, — ušas.

1) Mirdz ik dienas dzeltēnāk
Nobriedušās druvas.	Nosūnojis akmens grūti kustināms,
Izlijušu ūdeni nesasmelsi.
Paēdušai pelītei miltiņi rūgti.
2) Šī vasara, šī vasara
Man sirdī iekritusi,
Kā karsta laimes asara,
Ko debess raudājuši.	3) Vienu sieku samalusi,
Staigā rokas salikusi.
Puisēns, sasirdzis ar kaklu,
nevarēja skolu apmeklēt.

Pagātnes lokāmais divdabīis atvasināms no pagātnes celma un tam viriešu kārtas vienskaitlī ir galotne — is (nenoteicamā galotne) un daudzskaitlī — uši, piem.: nosūnojis akmens, nosūnojuši akmeņi; noteicamā galotne vienskaitlī ir: — ušais un daudzskaitlī — šie, piem.: nosūnojušais akmens, nosūnojušie akmeņi.

Sieviešu kārtas nenoteicamā galotne vienskaitlī ir: — usi (-use) un daudzskaitlī: — ušas, piem.: nobriedusi druva, nobriedušās druvas; noteicamā galotne vienskaitlī ir: — ušā (usē) un daudzskaitlī: — ušās, piem.: nobrieduša (— usē) druva, nobriedušās druvas.

Atvasina šos divdabjus šādā kārtā no pagātnes pirmās personas: es nobried - u: nobried - is, nobried - uši (vir. k.), nobried - usi, nobried - ušas (siev. k.); nobried - ušais, nobried - ušie, nobried - ušā, — nobried - ušās.

Šos divdabjus loka tāpat kā īpašības vārdus ar nenoteicamo un noteicamo galotni.

Locīšanas paraugi.

a) Nenoteicamā galotne.

Vienskaitlis.

N. nosūnojis akmens	nobriedusi druva
G. nosūnojuša	nobriedušās
D. nosūnojušam	nobriedušai
A. nosūnojušu	nobriedušu
I. ar nosūnojušu	nobriedušu
L. nosūnojuša	nobrieduša

Daudzskaitlis.

N. nosūnojuši akmeņi	nobriedušas druvas
G. nosūnojušu	nobriedušu
D. nosūnojušiem	nobriedušām
A. nosūnojušus	nobriedušas
I. ar nosūnojušiem	nobriedušām
L. nosūnojušos	nobriedušas

b) Noteicamā galotne.

Vienskaitlis.

N. nosūnojušais akmens	nobriedušā (— usē) druva
G. nosūnojuša	nobriedušas
D. nosūnojušajam	nobriedušajai
A.I. nosūnojušo	nobriedušo
L. nosūnojušajā	nobriedušajā

Daudzskaitlis.

N. nosūnojušie akmeņi	nobriedušas druvas
G. nosūnojušo	nobriedušo
D.I. nosūnojušajiem	nobriedušajām
A. nosūnojušos	nobriedušas
L. nosūnojušajos	nobriedušajās

Piezīme. Šos divdabjus teikumā lieto ka apzīmētajus (1), izteicējus (2) un apstākļus (3). Pēdēja gadījumā tos sauc arī par apstākļu divdabjiem.

5) Nākotnes nelokāmais divdabis ar galotni — (š)ot.

Tad nākšot jauna (pirtiņa) ar cigariem

Un strīpainiem zilegļu lindrakiem.

Kad tā sev dūmu seģeni siešot,

Pat circeņi klēpī no karstuma diešot. (Fr. Bārda.)

Nākšot, siešot, diešot — ir nākotnes divdabji. Šie divdabji ir nelokāmi: tiem nav nelocījumu, ne skaitļu, ne kārtu izšķirības. Tos atvasina no nākotnes ar galotni — ot, kas stājas vienskaitļa pirmās personas galotnes vietā, piem.: es nākš-u — nākš-ot, sieš-u — sieš-ot, rakš-u — rakš-ot rakstiš-u — raktiš-ot.

Šo divdabi lieto atstāstamās izteiksmes nākotnē: es, tu, viņš, mēs, jūs, viņi, viņas nākšot, diešot u. t. t. Teikumā tas ir kā izteicējs, piem.: pat circeņi klēpī no karstuma diešot; tēvs braukšos drīzumā uz pilsētu.

75. Vidējās kārtas divdabji.

Tagadnes lokāmā divdabja vidēja kārtā nav, turpretim pārējie divdabji vidēja kārtā ir tādi paši kā darāmā kārtā, pievienojot tikai attiecīgo atgriezenisko darbības vārdu galotni.

1) Tagadnes nelokāmais divdabjs (apstākļu divd.) ar galotni — oties.

Pavasariņ tuvojoties, siltākam laikam iestājoties un gāju putniem atgriežoties, pie mums sākas daudz jaukāka dzīve.

Tuvojoties, iestājoties un atgriežoties ir nelokāmie vidējās kārtas divdabji tagadnē. Šie divdabji atvasināmi tāpat kā darāmās kārtas tagadnes nelokāmais divdabjs ar galotni — ot, t. i. no tagadnes celma ar galotni — oties, piem.: tuvoj-amies — tuvoj-oties, atgriež-amies — atgriež-oties. Visās personās, skaitļos un locījumos šis divdabjs paliek nepārgrozīts.

Piezīme. Teikumos šis divdabjs lietojams kā izteicējs atstāmā izteiksmē (tēvs ritos agri ceļoties) un kā apstāklis (peldoties (kad?) puisēns noslika), tāpēc to mēdz saukt arī par apstākļu divdabi.

2) Tagadnes nelokāmais divdabjs ar galotni — damies, — damās.

Puiši nāk vakarā no lauka māja, savā starpā sarunādamies par rītdienas darbiem; meitas viņus sagaida sēta smiedamās un visādi jokodamās.

Sarunādamies, smiedamās un jokodamās ir nelokāmie tagadnes divdabji vidēja kārtā. Tos atvasina tāpat kā darāmās kārtas divdabjus ar galotni — dams no nenoteicamās izteiksmes celma ar galotni — damies, piem.: sarunā-ties — sarunā-damies (-ās), joko-ties — joko-damies (-ās). Šo divdabju vienskaitļa un daudzskaitļa galotnes abas kārtās ir vienādas; to galotnes mainās tikai kārtās, piem.: vīriešu kārtas vienskaitlī un daudzskaitlī: puisēns grūstīdamies pakrita, puisēni grūstīdamies pakrita; sieviešu kārtas vienskaitlī un daudzskaitlī: meita ģērbdamās dziedāja, meitas ģērbdamās dziedāja.

Piezīme. Teikumā šis divdabjs sastopams kā apstāklis, kadēļ viņu mēdz saukt arī par apstākļu divdabi, piem.: meita ģērbdamās (kad?) dziedāja, bērni spēlēdamies (kā?) pavadīja laiku, māte rājas, dusmodamās (kāpēc?) par bērnu nerātībām.

3) Pagātnes lokāmais divdabjs ar galotnēm: vīriešu kārtā — ies, — ušies, sieviešu kārtā — usies, — ušās.

Mate rītā modināja aizgulējušos Lizīti. Trīri nomazgājusies un silti saģērbusies, viņa izdzina lopīņus ganos.

Novēlojies meža putniņš
Klusi, mīļi pieplok zaram. (Fr. B.)

Nomazgājusies, saģērbusies, novēlojies . . . ir pagātnes lokamais divdabīšis vidēja kārtā. Šo divdabīšis atvasina no pagātnes celma ar galotnēm vīriešu kārtā: — ies, — ušies, piem.: es aizgulēj-os — aizgulēj-ies, aizgulēj-ušies; sieviešu kārtā: — usles, — ušās, piem.: aizgulēj-usies, aizgulēj-ušās.

Visos locījumos šo divdabīšis nelieto.

Locīšanas paraugi.

Vienskaitlis.

Viriešu kārtā	Sieviešu kārtā.
N. nosebojies skolnieks	noraudājusies meitene
G. nosebojušās skolnieka	noraudājušās meitenes
D. nav	
A. {	noraudājušos meiteni
I. { nosebojušos skolnieku	

Daudzskaitlis.

N. nosebojušies skolnieki	noraudājušās meitenes
G. nosebojušos skolnieku	noraudājušos meiteņu
D. —	—
A. nosebojušos skolniekus	noraudājušās meitenes.

Piezīme. Teikumos šis divdabīšis var būt: 1) kā izteicējs, piem.: skolnieks šorīt bij nosebojies, 2) kā apzīmētājs, piem.: skolotājs sarunājās ar nosebojušos skolnieku, 3) kā apstaklis, kāpēc to mēdz aplūkot vēl atsevišķi kā apstākļu divdabīšis, piem.: skolnieks, dažādu svarīgu iemeslu dēļ nosebojies, nedroši ienāca klasē.

4) Nākotnes nelokamais divdabīšis ar galotni — (š)oties.

Mans tēvs šovasar ārstēšoties Baldones sēravotos un no turienes atgriezīsoties tikai uz vasaras beigām, ja veselība uzlabosoties.

Ārstēšoties, atgriezīsoties . . . ir vidējās kārtas nākotnes nelokamie divdabīši; tos atvasina no darbības vārdu nākotnes celma ar galotni — oties, kas iestājas vienskaitļa pirmās personas galotnes vietā, piem.: es ārstēš-os — ārstēš-oties, es atgriezīs-os — atgriezīs-oties. Šie divdabīši nemaz nepārgrozās, ne kārtās, ne skaitļos, piem.: es — mēs, viņš — viņi — viņas ārstēšoties. Šo divdabīši lieto atstāstāmās izteiksmes nākotnē, piem.: tēvs atgriezīsoties tikai vasaras beigās.

Piezīme. Teikumā šis divdabis sastopams tikai kā izteicējs, piem.: tēvs ārstēšoties sēravotos.

76. Ciešamās kārtas divdabji.

1) Tagadnes lokāmais divdabis ar galotnēm: — ms (-ma), — mi (-mas), — mais (-mā), — mie (-mās).

Krustēvam uz laukiem ir trīs braucami zirgi; īpašu jājamu zirgu viņam nav. Bez tam viņš tur kādas astoņas slaucamas govīs.

Zirņi, zirņi, pupas, pupas
Tā bij laba labība:
Ni grūzama, ni maļama,
Tik katla iebrajama. (T. dz.)

Braucami, jājami, slaucamas ir ciešamās kārtas lokāmie divdabji tagadnē. Tos atvasina no tagadnes celma ar galotni — ms, jeb daudzskaitļa pirmās personas (īstēnības izteiksmē) galotnei pieliekot klāt tikai — s (vir. k.) un — a (siev. k.), piem.: mēs braucam — braucam-s (-a), mēs lasām — lasām-s (-a).

Šos divdabjus loka tāpat kā īpašības vārdus visos locījumos, kārtas un skaitļos. Līdzīgi īpašības vārdiem tiem ir arī nenoteicamās un noteicamās galotnes.

Vīriešu kārtas nenoteicamās galotnes: — s (viensk.) un — i (daudzsk.), piem.: braucams zirgs, braucami zirgi; sievietes kārtas nenoteicamās galotnes: — a, (viensk.) un — as (daudzsk.), piem.: rakstāma spalva, rakstāmas spalvas.

Vīriešu kārtas noteicamās galotnes: — ais (viensk.) un — ie (daudzsk.), piem.: jājamais zirgs, jājamie zirgi; sievietes kārtas noteicamās galotnes: — ā, — ās, piem.: slaucamā govī, slaucamās govīs.

2) Tagadnes nelokāmais divdabis ar galotnēm:
— m, — mies.

Es redzēju jūrīnā,	Gaidu savus bāleliņus
Trīs zvejniekus zvejojam.	No kundziņa pārņakam.

Es dzirdēju klētiņa
Tēv' ar māti baņamies.

Šis nelokāmais divdabis ar galotni — m cēlies no lokāmā divdabja, atmetot galotni — s, piem.: zvejojams — zvejojam. Viņš sakrīt ar tagadnes daudzskaitļa pirmās personas formu: mēs zvejojam. — Nelokāmais divdabis ar galotni — mies darināms tikai no atgriezēni-

skiem vidējās kārtas darbības vārdiem, pie kam arī tas sakrīt ar tagadnes daudzskaitļa pirmās personas formu, piem.: mēs bažamies — es dzirdēju tēvu ar māti bažamies.

Šos ciešamās kārtas divdabjus var pārmaiņus lietot ar darāmās un vidējās kārtas nelokāmiem divdabjiem un galotnēm — ot un — oties, piem.: vecāki gaida dēlu no skolas pārnākam jeb pārnākot; es dzirdēju tēvu ar māti bažamies jeb bažoties.

3) Pagātnes divdabīs lokāmais ar galotnēm: —ts (—ta), — ti (—tas), — tais (—tā), — tie (—tas).

Teci, teci, kumeliņi,

Tevis gaida, manis gaida:

Tev auziņas izsijātas,

Man gultiņa pataisīta. (T. dz.)

Kā sacīts, tā darīts

Ciešamās kārtas pagātnes lokāmo divdabī darīna no nenoteicamās izteiksmes celma, pieliekot galotnes — t vietā galotni — ts (vīr. k.) un — ta (siev. k.), piem.: pataisī-t — pataisī-ts (-ta), izsijā-t — izsijā-ts (-ta).

Šiem divdabjiem tāpat kā īpašības vārdiem ir nenoteicamās un noteicamās galotnes, un tie mainās kārtās, skaitļos un locījumos.

Vīriešu kārtas nenoteicamās galotnes: — ts (viensk.) ti (daudzsk.), piem.: uzarts lauks — uzarti lauki; sievietes kārtas — ta (viensk.) un — tas (daudzsk.), piem.: nopļauta pļava — nopļautas pļavas.

Vīriešu kārtas noteicamās galotnes: tais (viensk.), — tie (daudzsk.), piem.: uzartais lauks — uzartie lauki; sievietes kārtas —: — tā (viensk.) un — tās (daudzsk.), piem.: nopļautā pļava — nopļautās pļavas.

Piezīme. Pagātnes kā arī tagadnes lokāmais divdabīs lietojams teikumos: 1) kā apzīmētājs, 2) kā izteicējs (ar nenoteicamo galotni un 3) kā teikuma priekšmets un papildītājs, kad lietu vārda vietā stāv (ar noteicamo galotni).

Tagadnes un pagātnes divdabju locīšanas paraugi.

a) Nenoteicamā galotne.

Vienskaitlis.

N. braucams, iebraukts ceļš	izjaucama, nokrāsota gulta
G. braucama, iebraukta	izjaucamas, nokrāsotas
D. braucamam, iebrauktam	izjaucamai, nokrāsotai
A. braucamu, iebrauktu	izjaucamu, nokrāsotu
I. braucamu, iebrauktu	izjaucamu, nokrāsotu
L. braucamā, iebraukta	izjaucamā, nokrāsota

Daudzskaitlis.

N. braucami, iebraukti ceļi	izjaucamas, nokrāsotas gultas
G. braucamu, iebrauktu	izjaucamu, nokrāsotu
D. braucamiem, iebrauktiem	izjaucamām, nokrāsotām
A. braucamus, iebrauktus	izjaucamas, nokrāsotas
I. braucamiem, iebrauktiem	izjaucamām, nokrāsotām
L. braucamos, iebrauktos	izjaucamās, nokrāsotās

b) Noteicamā galotne.

Vienskaitlis.

N. braucamais, iebrauktais ceļš	izjaucamā, nokrāsotā gulta
G. braucamā, iebrauktā	izjaucamās, nokrāsotās
D. braucamajam, iebrauktajam	izjaucamajai, nokrāsotajai
A. braucamo, iebraukto	izjaucamo nokrāsoto
I. braucamo, iebraukto	izjaucamo, nokrāsoto
L. braucamajā, iebrauktajā	izjaucamajā, nokrāsotajā.

Daudzskaitlis.

N. braucamie, iebrauktie ceļi	izjaucamās, nokrāsotās gultas
G. braucamo, iebraukto	izjaucamo, nokrāsoto
D. braucamajiem, iebrauktajiem	izjaucamajām, nokrāsotajām
A. braucamos, iebrauktos	izjaucamās, nokrāsotās
I. braucamajiem, iebrauktajiem	izbraucamajām, nokrāsotajām
L. braucamajos, iebrauktajos	izbraucamajās, nokrāsotajās

Apstākļu vārdi (adverbi).

77. Apstākļu vārdu iedalījums.

Kad lasu senās mīļās tautas dziesmas,
Kur katra lietņa kā zeltā mirdz,
Tad **brīžam** acis satvīkst asaraiņās,
Un vieglās sērās saldi pagurst sirds.

Ap visu šauro, sīko ikdienību,
Ko vienaldzība tagad kājām min,
Tur varavīksnas krāsu bagātību
Kā rotādamies latvju dvēsele pin. (Fr. Bārda.)

Vārdi: kad, kur, kā, tad, brīžam, saldi, tagad, tur ir apstākļu vārdi, kas tuvāk norāda darbības vai īpašības vietu, laiku, kārtu vai mēru, tāpēc arī apstākļu vārdus iedala: vietas, laika un kārtas apstākļu vārdos.

Apstākļu vārdi ir neloķama vārdu šķira.

I.

Kur tie nikni suņi rēja,
Tur bagāts saiminieks;
Kur tie melni dūmi kūp,
Tur verd gaļa kāpostos.

Vietas apstākļu vārdi norāda vietu un atbild jautājumiem: kur? kurp?

Parastie vietas apstākļu vārdi ir sekoši: še, šurp, te, tur, turp, kur, kurp, visur, kaut kur, nekur, citur, savrup, šeit, šeit(an), tālu, tuvu, lejup, augšup, turpmāk, atpakaļ, ārā, iekšā, augšā, apakšā, apkārt, priekšā, uz priekšu, šur tur u. t. t.

II.

Pērn es pinu rožu kroni, | Sen to Rīgu daudzināja,
Šogad balta āboliņa. | Nu to Rīgu ieraudzīju

Kad mīlas kausu tu pie lūpām liec,
Tad paskaties, cik zvaigžņu viņa laistas. (Fr. B.)

Pērn, šogad, sen, nu, kad, tad norāda darbības laiku un atbild jautājumiem: kad? cik ilgi?

Parastie laika apstākļu vārdi ir šādi: kad, tad, šad tad, nekad; kaut kad, toreiz, sen, pērn, šogad, vakar, šodien, kādreiz, vienreiz, citreizi, reiz, atkal, jau, vēl, nu, rīt, parīt, šodien, mūžam, agri, vēl, drīz, reti, brīžam, tūlīn, tālīt, pašlaik u. t. t.

III.

Augsti cēlu sprigulīti,	Visu savu skumjo
Viegli laižu klājienā;	Dzīves celiņu
Augsti cēlu, viegli laižu,	Klusiņām tu gāji
Mān diženi ribējas (T. dz.).	Tik pa maliņu. (Skalbe)
Kas daudz grib, tam maz tiek.	(Šak. v.)

Augsti, viegli, klusiņām, tik, daudz, maz ir kārtas apstākļu vārdi. Kārtas apstākļu vārdi atbild jautājumiem: kā? kāda mēra? cik kārti? cik?

Parastie kārtas apstākļu vārdi ir sekoši: kā, tā, šā, kaut kā, kā nekā, nekā, citādi, visādi, dažādi, ļoti, it, itin, visai, gauži, labi, lēnām, cik, tik, daudz, maz, klusiņām, kājām, braukšus, skriešus, jāšus, simtkārt, otrtik, latviski, bieži, stāvus, sēdus, nāktin (nāca) u. v. c.

Bez tam ir sastopami arī daži reti cēloņa apstākļu vārdi, piemēram: kāpēc, kādēļ, kālab, tadēļ, tapēc, tālab.

78. Apstākļu vārdu atvasināšana.

Apstākļu vārdi ir cēlušies no citām vārdu šķirām:

1) no lietu vārdiem, piemēram no datīva: mūžam, brīžam, no akuzatīva: rītu, šodien(u); no instrumentāļa: kājām, vietām, retumis, brīžiem; no lokatīva: iekšā, ārā, apakšā, priekšā, augšā;

2) no īpašības vārdiem a) ar galotni — ī, piem.: žigli, skaisti, jauki, labi, sen (no seni), drīz (no drīzi);

b) ar galotni — u, piem.: tālu (pareizāki ka tāļu), zemu, tuvu, vēl, sebu;

c) ar galotni — ām, piem.: lēnām, tišām, klusām, pamazām, tiešām;

d) ar daudzskaitļa instrumentāļa galotni — is, piem.: retis, vāciskis, krieviskis, latviskis (arī vāciski, krieviski, latviski).

No augšējiem apstākļu vārdiem darina arī pārāko un vispārāko pakāpienu, tāpat kā no īpašības vārdiem, piem.: šis skolnieks raksta tīri un skaidri, bet tas otrs raksta tīrāk(i) un skaidrāk(i), un trešais — vistīrāk un visskaidrāk. — No šīs šķiras dažiem apstākļu vārdiem var atvasināt arī pamazināmās formas, piem.: lēniņām,

lēnītiņam, pamazītiņam, klusiņam, klusītiņam (ī priekš t izruna garī un ar uzsvaru). Dažās izloksnēs apstākļu vārdos mīkstina īpašības vārda beidzamo līdzskani, piem.: taišņi, reši, viegli, skaišķi; rakstu valodā šos līdzskaņus nemēdz mīkstināt, bet raksta: taisni, reti, viegli, skaisti. Turpretim no īpašības vārdiem: gluds, ciets, biezs blakus apstākļu vārdiem: gludi, biezi, cieti, lieto arī gluži (gluži labi), bieži (daudzreiz), cieši (cieši jauzrauga).

Parākais pakāpiens no daudz un labprāt ir: vairāk un labāk.

3) Arī no skaitļu vārdiem atvasina apstākļu vārdus, piem.: divata, trijata, otrādi, pirms, vienādi (ar uzsvaru uz „a“ un ar nozīmi „vienmēr“). Lietus līst vienādi (vienmēr). Še „vienādi“ ir laika apstākļa vārds. Abi brāļi ļoti vienādi (ar uzsvaru uz pirmā balsīna); „vienādi“ ir īpašības vārds un nozīmē to pašu, ko vārds „līdzīgs“.

4) No dažiem vietniekvārdiem arī ir cēlušies apstākļu vārdi, piem.: tā, tad (no „tas“), šā (no „šis“), šad tad (šis tas), visur, visai, pavisam (no „viss“), citur (cits), kā, kad (no „kas“).

5) Daži apstākļu vārdi ir atvasināti no diviem vārdiem un tā ir cēlušies salikti apstākļu vārdi (salikteņi). piem.; šodien (ši diena), šogad (šis gads) pašlaik (pats laiks), šobrīd (šis brīdis) u. c.

6) Apstākļu vārdus bieži vien atvasina arī no darbības vārdiem: a) ar galotni-**u** un -**us**, piem.: stāvu (stāvus), sēdu (sēdus), rapu (rāpus), peldu (peldus), tupu, gulu;

b) ar galotni-**šu(s)** piem.: braukšu(s), jāšu(s), lēkšu(s), skriešu(s), nešu(s), „lūgšus lūdzu“, „raušus izrāva“ u. t. t.;

c) ar galotni-**in-,tin**, piem.: pūtin pūta melnais mednis, nāktin nāca tā dieniņa, ietin ietu, šķiltin šķīla, kultin kūla, rūcīn rūca u. t. t. Šādas formas atvasina tikai no pirmās šķiras un dažiem trešās šķiras darbības vārdiem (raudin raud). Ja pagātnes patskanis kaut kā atšķiras no nenoteicamās izteiksmes patskaņa, tad lieto galotni-tin (ietin, celtin, dzitin). Citos gadījumos lieto galotnes-in un -tin bez kādas starpības, piem.: nācin un nāktin, rūcīn un rūktin u. t. t.

Šīs formas dažās izloksnēs sastopamas arī nenoteicamās izteiksmes nozīmē, piem.: sniegs jau sāk kusin (kust), ietin (iet) man to celiņu.

7) Arī satiksmes vārdu savienojumi ar locījumiem iegūst apstākļu vārdu nozīmi, piem.: arvien, pavisam, patiesi, pareizi, kāpēc, tālab.

Galvenais redaktors: Landavu Ziedonis.

Izdevēja: Pašmācība „Skola Māja.“

Rīgā, Krišjāņa Barona ielā Nr. 36.

Armijas spiestuve, Rīgā.

26 MAI 1924

Pašmācība „Skola Mājā”

Latviešu valoda

V. Ramāns

Gramatika

(8. burtnīca.)

Satiksmes vārdi (prepozīcijas).

79. Vispārīgi par satiksmes vārdiem.

Aiz upītes es izaugu,
Pār upīti man' aizveda,
Paliek mani bāleliņi
Aiz upītes raudādami. (T. dz.)

Bez cerības ar kājam nogurušām
Es maldījos pa alām izdegušām.
Kas visu dārgāko bij zaudējuši,
Pie pelniem sēdēja tur, sejas noliekuši.

(Skalbe.)

Aiz, pār, bez, ar, pa, pie ir satiksmes vārdi, kas apzīmē priekšmeta vai darbības attiecības uz citu priekšmetu vai darbību, zīmējoties uz vietu (piem.: aiz upītes, pa alām), laiku (piem.: es strādāju no rīta līdz vakaram), cēloni (aiz lieliem smieklīm viņš nevarēja nemaz parunāt), nolūku (tēvs aizgāja uz pārdotavu pēc tabakas).

Satiksmes vārdi ir nelokāmi un tos lieto gan kā patstāvīgus vārdus (aiz upītes, bez cerības), gan arī salikteņos ar lietu, īpašības un darbības vārdiem, piem.: ar muti Rīgā, bet ar darbiem aizkrāsne; piekalnē vēl guļ sniegs; uzmanīgs, norakstīt.

Salikteņos ar darbības vārdiem sastopam tikai sekošus satiksmes vārdus: aiz (aiznest), ap (aptaustīt), at (atņemt), iz (izstumt), ie (iegāzt), no (nokrist), pa (paļauties), pār (parcelt), pie (pielikt), sa (saprast), uz (uzdziedāt). Tikai salikteņos sastopam tagad vairs šādus satiksmes vārdus: at (atslēga), ie (iedomība), sa (Saeima); kā patstāvīgus vārdus šos vairs nelieto.

Ar darbības vārdiem-satiksmes vārdus raksta vienmēr kopā, piem.: pierunāt, aizņemties, pastaigāties u. t. t. Ja satiksmes vārdam seko kāds cits vārds (ne darbības vārds), tad satiksmes vārds ar to jāraksta kopā tikai tad, ja uz satiksmes vārda ir uzsvars; bet ja uz satiksmes vārda uzsvara nav, tad tas ar nākošo vārdu kopā nav jāraksta, piem.: pie darba acis gaiši spīd, piedarba sienas apputējušas.

Satiksmes vārdu attīstība stāv sakarā ar locījumu nīkoni. Jo vairāk locījumu kādā valodā, jo mazāk satiksmes vārdu. Latviešu valodā locījumu daudz, tādēļ viņa izsaka ar locījumiem vien to pašu, ko citas valodas ar satiksmes vārdu palīdzību.

Latviešu valodas satiksmes vārdu lietošanā ir izveidojušās dažas savādas.

1) Sieviešu un vīriešu kārtas vārdi, ja tiem par apzīmētajiem ir „abi“ vai skaitļu vārdi (sevišķi no 2—9), var pēc visiem satiksmes vārdiem pieņemt galotni — i, piem.: ar abi kāji, pēc divi dieni, no abi gali, ik pa pieci soļi u. t. t. Šī i — forma ir divskaitļa nōminatīvs un akuzatīvs no nekatras a, — ā —, ē — un i — celmiem. No vīriešu a — u — celmiem retumis sastopama pēc satiksmes vārdiem divskaitļa nōminatīva un akuzatīva forma ar galotni — u, piem.: par deviņu novadiņu, caur deviņu glāžu logu.

2) Gandrīz pēc visiem satiksmes vārdiem stāv vietniekvārdu datīvi „kam“ un „tam“, piem.: bez tam, no kam, pēc tam, priekš kam, kamdēļ, tamdēļ u. t. t. Šie teicieni lietojami apstākļu vārdu nozīmē; turpretim ja paliek vietniekvārda nozīme, tad jālieto tas locījums, ko prasa attiecīgais satiksmes vārds, piem.: bez tā = bez viņa, bez tam = tad vēl, pēc tā = pēc viņa, pēc tam = pēcāk.

3) Personisko vietniekvārdu instrumentāļi: manīm, tevīm, (atgriez.) sevīm var nostāties pēc visiem satiksmes vārdiem, piem.: pret, ar, pie manīm; tevīm, sevīm.

4) Kurzemē un Rietum-Vidzemē pēc visiem satiksmes vārdiem stāv vietniekvārdu „kas“ un „tas“ akuzatīvs, piem.: aiz to, aiz ko, bez ko, bez

to, pie ko, pie to, pēc ko, pēc to; protams tāpat arī pēc akuzatīva satiksmes vārdiem: ap ko, ap to, caur ko, caur to u. t. t.

5) Daudzskaitlī pēc visiem satiksmes vārdiem tagadējā rakstu valodā stāv datīvs jeb instrumentālis, izņemot prepozīcijas: dēļ, labad un pēc, kas aiz daudzskaitļa ģenitīva nostājas, piem.: par, ar, no, pret, pie visiem cilvēkiem, visām tautām; viņam grūti bij dzīvot trūcīgu apstākļu dēļ, pēc, labad.

Dažās austrumu izloksnēs sastopam pēc ģenitīva satiksmes vārdiem personisko vietniekvārdu ar galotni — i, piem.: pie mani, no tevi, bez mani u. t. t.

80. Locījumi pēc satiksmes vārdiem.

Katrs patstāvīgi lietojamais satiksmes vārds prasa zināmu locījumu.

1) Satiksmes vārdi ar ģenitīvu:

aiz, apakš, zem, bez, dēļ, iekš, iz, lab, labad, no, pakā, pie, pēc, pirms, priekš, vidū, virs; apakšpus, augšpus, ārpus, iekšpus, lejpus, otrpus, šaipus, šīpus, viņpus, virspus.

Aiz izsaka, 1) ka viens priekšmets atrodas vai virzās aiz otra priekšmeta, piem.: aiz upītes es uzaugu, putns aizlaidās aiz meža; 2) iemeslu: dažu labu mātes meitu aiz barguma neņēmām; 3) vietas aizstāvēšanu, piem.: aiz māmiņas maltu gāju, ne aiz brāļa līgaviņas.

Apakš, zem izsaka, ka viens priekšmets atrodas vai virzās otra priekšmeta apakšā, piem.: baltā smilšu kalniņā apakš zālām velēnām. Mūsu laikos šos satiksmes vārdus lieto dažreiz neīstā nozīmē, piem.: zem virsraksta, raksts zem tāda un tāda numura, apakš viņa vadības u. t. t. Tie ir patapinājumi no vācu un krievu valodām, bet latviski būtu jāsaka: ar tādu virsrakstu grāmata iznākusi, raksts ar tādu numuru, viņa vadībā jeb viņam vadot u. t. t.

Bez nozīmē trūkumu, piem.: Kas tie tādi, kas dziedāja bez saulītes vakarā.

Dēļ stāv aizvien aiz lietas vārda un apzīmē iemeslu un nolūku, piem.: Dziesmu dēļ, sveši ļaudis, ienaidīņa neceliet! Bij man viena rieksta dēļ tādu lielu lazdu liekt? „Kādēļ“ un „tādēļ“ attiecas uz personu, bet „kamdēļ“ un „tamdēļ“ lieto tikai apstākļu nozīmē.

Iekš reti lietojams satiksmes vārds, tāpēc ka lokatīvs viens pats izsaka to pašu.

Iz kā satiksmes vārds tikai vēl austrumu izloksnēs sastopams, un tas apzīmē virziņšanos no iekšienes.

No apzīmē 1) virzienu no augšas uz leju un arī vispāri kustības izejas vietu, piem.: krist no galda, aiziet no mājām; 2) laika sākumu: no bērnības, no saules lēkta;

3) a) iemeslu: zeme sakaltusi no liela sausuma; b) personu, no kuņas ko prasa, lūdz, dabū, ņem, dzird, pērk, gaida: nabags lūdz no saimnieces maizes; bērni gaida no vecākiem dāvanu; c) vielu, no kuņas ko taisa: no miega maizi necep; ēkas taisa no koka un no mūra; d) pazīmes: neraugi vīru no cepures.

4) Daļā mā ģenitīva vietā arī lieto satiksmes vārdu „no“, piem.: liela daļa no satiksmes vārdiem prasa ģenitīvu.

5) Attiecības un īpašības instrumentāla vietā arī ieviesies satiksmes vārds „no“, piem.: liels no auguma (lielu augumu), mēitene bij sārta no vaiga (sārtu vaigu).

Pie norāda, 1) ka viens priekšmets atrodas pie otra priekšmeta, vai arī tam tuvojas, piem.: pie mājas bij darzs; brālis aizgāja pie drēbnieka; 2) dažreiz to lieto arī laika un vietas nozīmē, piem.: tas jāpadara vēl pie laika, pie dienas, neraugi vīru pie cepures.

Satiksmes vārds „pie“ dažreiz piebiedrojies vārda beigām un saaudzis ar to vienā vārdā, piem.: augšup, arup, šurp, turp.

Pēc apzīmē jēdzienu, aiz kuņa kaut kas seko

1) vietas nozīmē: pēc pļavas tūliņ nāk mežs;

2) laika nozīmē: pēc vakariņām gājām pie miera;

3) kārtas, piemēribas, līdzības nozīmē: pēc vēstures mans mīļākais priekšmets ir ģeogrāfija; viss ir noticis pēc likuma; dēls izskatās gluži pēc tēva;

4) iemesla nozīmē, aizvien pēc pārvaldāmā priekšmeta: manis pēc var viņš nākt.

5) „Pēc“ stāv arī pie darbības vārdiem, kas izsaka ilgošanos, tiekšanos: vecāki raud, žēlojas, ilgojas, skumst pēc sava dēla.

6) „Pēc“ stāv arī pie tā jēdziena, ko grib dabūt: māte aizgājā pēc miltiem; tēvs aizbrauca pēc žagariem (arī žagaros), pēc ārsta.

Pirms apzīmē laiku, piem.: tas notika īsi pirms lieldienām.

Priekš lietojams vietas nozīmē, — zināmas vietas vai lietas priekšā, piem.: es priekš savas māmuliņas noņēmos vainadziņu (savas māmuliņas priekšā); mums šodien jāstājas priekš tiesas (tiesas priekšā): „Priekš“ lieto arī laika nozīmē tāpat kā „pirms“, piem.: tas notika īsi priekš lieldienām.

„Priekš“ daudzreiz lieto nevajadzīgā kārtā vienkārša datīva vieta, piem.: tēvs nopirka priekš dēla (dēlam) jaunus zābakus. Še manāms vācu valodas iespaids.

Vidū kā satiksmes vārdu lieto vairāk tikai tautas dziesmās, piem.: melna čūska miltus mala vidū jūras uz akmens. Parasti „vidū“ lieto kā lietas vārdu lokatīvā, piem.: sētas vidū aug kupla liepa.

Virš reti lietojams satiksmes vārds: virs zemes (zemes virsū), virs ūdens (ūdens virsū).

Satiksmes vārds, kuŗu otra daļa ir „pus“, dažreiz „pus“ vieta saka „—mal“, piem.: šaimal meža, viņmal upes.

2) Satiksmes vārdi ar akuzatīvu (instrumentāli).

Tagad nav vairs iespējams droši noteikt, kuŗiem satiksmes vārdiem piekrit akuzatīvs, kuŗiem instrumentālis, jo abu šo locījumu formas vienskaitlī pilnīgi vienādas. Satiksmes vārdam „ar“ pēc savas nozīmes un dabas pieder instrumentālis.

Akuzatīvu vai instrumentāli prasa šādi satiksmes vārdi: ap, ar, gar, par, pār, pret, starp, caur.

Ap lietojams 1) vietas nozīmē, kad darbība notiek vai virzās kadam priekšmetam visapkārt, piem.: ap galdu sēdēja viesi; ceļotājs apbrauca ap zemes lodi.

2) Laika nozīmē satiksmes vārds „ap“ nosaka laiku tikai apmēram, piem.: ap pusdienas laiku saule silda visvairāk

Ar ir instrumentālā satiksmes vārds; tas der panīkušajam instrumentālim par atbalstu:

1) Pavadoņa instrumentālim, piem.: Aiz kalniņa linus sēju ar apkaltu kumeliņu; es rudeni pārvedīšu ar korpēm plūcējiņu.

2) Kā pavadoņi var būt miesas daļas, slimības un darbības cēloņi, piem.: tēvs sasirdzis ar galvu: brālis mira ar diloni; tā ar savu lepnumu sēdēs ilgi vaiņaga.

3) „Ar“ pabalsta līdzekļa instrumentāli; vienskaitlī satiksmes vārds „ar“ gandrīz vienmēr lietojams, daudzskaitlī bez tā var iztikt, piem.: puisēns ar roku atgaiņāja mušas, puisēns rokām atgaiņāja mušas; koku puisis nocīrta ar cirvi, kokus puisī cirta cirviem.

4) „Ar“ pabalsta arī attiecības un izteicēja instrumentāli, piem.: kareivis ir klibs ar vienu kāju, kurls ar vienu ausi; viņš bij ar mieru darbu uzņemties.

5) „Ar“ stāv pie vārdiem, kas izteic visādas attiecības personu starpā, piem.: tēvs ar kaimiņiem: dzīvoja satīcīgi, naida neturēja bieži satīkas, reizēm sabārās u. t. t.

„Gar“ (ne „gar“) vieta tautas dziesmās sastopam apstākļa vārdu „garām“ kā satiksmes vārdu, piem.: teci gaiši, mēnestiņ, garām manu glāžu logu.

Satiksmes vārds „gar“ stājas tā jēdziena priekšā kuram vārda darbība virzās garām, vai kas mūs kaut kādi valdzina, piem.: zirgs vilka izkritušo braucēju labu gabalu gar zemi, viņš pakrita gar zemi; kas tev gar (par) manīm ko bēdāt.

Par un pār ir viens un tas pats vārds; dažās izloksnes „pār“ nemaz nelieto. „Par“, kur viņš ir sastopams, lieto tikai vietas nozīmē, kad viens priekšmets virzās otram pāri, piem.: putns laidās pār jumtu; mēs braucām pār tiltu.

1) „Par“ apzīmē augstako. vispārako pakāpienu, lietojot to pie pamata vai parākā pakāpiena, piem.: Skaista auga bārenīte par visām meitiņām; gudraks Laimas lēmumiņš par visiem padomiem.

2) „Par“ izloksnēs (tāpat kā „pa“) apzīmē laiku, kad darbība notiek, cik ilgi darbība pastāv, piem.: rudenī, rudenī par (pa) miežu laiku; par nakti bagāta, par dienu nabaga.

3) „Par“ stāv pie runāšanas, spriešanas priekšmeta, piem.: mēs dziedam, runājam, domājam, gādājam, priecājamies, brīnamies... par putniem.

4) „Par“ stāv pie jēdziena, kas otra vietā var staties, piem.: viens par visiem, visi par vienu; viņš mira par tēvzemi.

5) „Par“ tagad lieto senā izteicēja instrumentālā vietā, piem.: brālis bij mājās par saimnieku; viņš paņēma kaimiņu Līzi par sievu; puisēns bij vecakiem par prieku, par laimi.

6) „Par“ lieto arī pārmēra apzīmēšanai, piem.: Šie svarki man par lieliem; nazis par neasu.

7) „Par“ izsaka arī vērtības, cenas nozīmi pie darbības vārdiem dot, ņemt, solīt, maksāt, prasīt, pateikties u. t. t., piem.: tautiet's sola simt dālderu man par reizes redzējumu; par sviestu tagad maksā lielu naudu; pateicos par laipnību.

Pret lieto 1) vietas nozīmē un apzīmē gan stāvokli, gan arī virzienu kādam priekšmetam pretīm, piem.: zied ābele pret ābeli; pret kalnu grūti iet; pret straumi grūti peldēt.

2) Laika nozīmē „pret“ līdzinās „ap“: pret vakaru debess apmācās.

3) Salīdzināmā nozīmē: tavas mājas pret manējam ir mazvērtīgas.

4) Maiņas nozīmē: Es neņemtu pieci brāļi pret to vienu tautas dēlu (t. dz.).

„Pret“ neistā nozīmē izteic gan draudzīgu, gan naidīgu attiecību, piem.: viņš bij laipns, milīgs, bargs pret citiem cilvēkiem.

Starp apzīmē, ka kāds priekšmets atrodas vai virzās citu priekšmetu starpā, piem.: **Starp** mums un jums ir liela starpība: **starp** Rīgu un Valmieru atrodas Cēsis; viņš patlaban nokļuvis **starp** divām ugunīm.

Caur 1) vietas nozīmē izteic, ka darbība dodas kādam priekšmetam cauri, piem.: puisēns izlīda **caur** sētu; **caur** sidraba birzi gāju.

2) „**Caur**” lieto darbības veicinātāja, cēlēja nozīmē, piem.: Tikai **caur** kaumiņu es tiku atkal uz ceļa; laimīgs tu tiki tikai **caur** mani.

Jāizšķir satiksmes vārdi „**caur**” un „**pa**”. „**Pa**” nozīmē darbības virzienu pa kāda priekšmetā virsu, apakšu, vidu, bet ne virzienu **caur** to, piem.: puika izlēca **pa** logu ārā (pa atvērtu), bet saule spīd **caur** un **pa** logu istabā.

3) **Datīvu** prasa satiksmes vārds „**līdz**”. Satiksmes vārds „**līdz**” kopojas lielako tiesu ar datīvu, bet dažreiz aiz tā stāv arī cits kāds locījums.

1) „**Līdz**” apzīmē virziena beigu vietu, piem.: no mūsu mājām **līdz** Rīgai piecdesmit kilometru; man šī lieta **līdz** kaklam.

2) „**Līdz**” lieto arī laika nozīmē, piem.: bērni apmeklē skolu **līdz** pavasarim; no tā laika **līdz** šo baltu dien(u) (akuz. jeb instr.) suns ar kaķi ienaidā.

4) **Datīvu** un **akuzatīvu** (jeb instrumentāli) prasa satiksmes vārds „**pa**”.

1) Ja „**pa**” norāda vietu, pa kuru darbība virzās, tad tas biedrojas ar akuzatīvu, piem.: no klēts **pa** dārza celiņu nāk māte ar putraimu sietiņu; brālis braukā ar laivu **pa** ezeru.

„**Pa**” daudzreiz nozīmē to pašu, ko satiksmes vārds „**caur**”, piem.: viņš skatījās **pa** atslēgas caurumu; puisēns izlēca **pa** logu.

2) Arī laika nozīmē „**pa**” lietojams ar akuzatīvu jeb instrumentāli, par piem.: rudenī **pa** miežu laiku, **pa** darba laiku, **pa** to starpu.

3) Ar datīvu „**pa**” lieto piemērības nozīmē, piem.: dzīvoju **pa** vecam; mēs ar viņu **pa** draugam; neviens nevar izdarīt viņam **pa** prātam; **pa** prātam man zirdziņš, **pa** rokai zobentiņš. Tāpat arī retumis iemesla nozīmē, piem.: tēvs **pa** jokam sāka bērnu rāt. Nolūkoju tautu dēlu **pa** kājiņu avumam.

4) Dalāmā nozīmē „**pa**” biedrojas ar datīvu, piem.: Sunišam maizes devu **pa** lielam gabalam; viņi visi bij **pa** pāriem.

5) **Ģenitīvu** un **akuzatīvu** prasa satiksmes vārds „**uz**”.

1) a) Kad kāds priekšmets atrodas otram priekšmetam virsū, uz jautājumu „**kur**”, tad „**uz**” kopojas ar ģenitīvu, piem.: **uz** tīruma guļ vēl sniegs; es sēdēju **uz** krēsla. b) Ja viens priekšmets

virzās pie otra, vai virs otra, uz jautājumu „kurp“, tad „uz“ biedrojas pa laikam ar akuzatīvu, piem.: strādnieki dodas uz tīrumu, viņš kaps tūliņ uz jumtu (saka arī uz jumta); tēvs brauks uz tirgu, baznīcu; likšu traukus uz galdu (arī uz galda).

2) Laika nozīmē: uz cik ilgu laiku, ap kādu laiku, satiksmes vārds „uz“ kopojas ar akuzatīvu, piem.: aizdod man naudu uz vienu mēnesi, dienu, nedēļu, gadu; uz rīta pusi sāka lietus līt; uz nedēļas galu pietrūka maizes.

Pie dažiem darbības vārdiem lieto „uz“ neistā nozīmē — ar akuzatīvu pārmaiņus ar ģenitīvu, piem.: tēvs dusmīgs uz dēlu (dēla); viņi ilgi skatījās, raudzījās, nolūkojās viens uz otru (otra); viņš kiedza uz puisēnu (puisēna); viņi bij uz vienu roku; vectēvs ir klībs uz vienu kāju (uz vienas kājas).

Dažos apvidos lieto satiksmes vārdus: da, kopš.

„Da“ (līdz) lieto ar datīvu malēniešu izloksnēs, piem.: no mūsu mājas da Rīgai ir tālu; viņš bij ūdenī da kaklam.

„Kopš“ („no“ vietā), laika sākuma nozīmē, biedrojas tagad ar ģenitīvu, bet dažos apgabalos to lieto ar datīvu, piem.: kopš tā laika (tam laikam) jau pagājušas divi nedēļas; kopš svētdienas viņš nav mājās.

Beidzot vēl jāpiezīmē, ka divi satiksmes vārdi nekad nav cits pakal cita nostādāmi. Piemēram nevar sacīt: saimnieks prasīja dārgu cenu par pie ratiem piesieto govī; es cieši uzstājos pret uz mani zīmētiem apvainojumiem.

Saikļi (konjunkcijas).

81. Jēdziens par saikļiem.

Pie tumšas, dziļas akas
 Kluss eņģelis raudāja,
 un viņa asara akā
 kā zvaigznīte iekrita.

Ir gājušas dienas un gadi,
 bet akā vēl zvaigznīte mirdz.
 Ak, klusais eņģel, vai zini:
 tā aka bij mana sirds. (Fr. Bārda.)

Teikuma: „Ir gājušas dienas un gadi“ vārdiņš „un“ savieno divi vārdus: „dienas“ un „gadi“. Pirmā pantiņā „un“ un otrā pantiņā „bet“

savieno divi teikumus: „rie tumšas, dziļas akas kluss eņģelis raudāja,“ un „viņa asara akā kā zvaigznīte iekrita“; „ir gājušas dienas un gadi“, bet „akā vēl zvaigznīte mirdz“.

Vārdus, kas savieno atsevišķus teikuma locekļus, vai arī veselus teikumus vienu ar otru, sauc par saikļiem (biedrotajiem).

82. Saikļu iedalījums.

Saikļus pēc viņu nozīmes iedala vairākās grupās.

1. Kopojamie saikļi.

a) Sāk saule klusi skumt un atvadīties
un pēd'jos ziedus kaisīt pirkstiem bāliem. (Fr. B.)

b) Mans krusttēvs ir krietns zemkopis, bez tam viņš prot gluži
labi strādāt arī galdnieka darbus.

c) Māsa ļoti veikli spēlē klavieres, turklāt viņa ir arī laba dzie-
datāja.

d) Dos no zemes arī man
Beidzot sešas pēdas. (Zvārg.)

e) Nevien vecaki, bet arī skolotāji cenšas izaudzināt bērnus par
derīgiem cilvēkiem.

f) Tāpat Lielupe, kā arī Daugava dažgad pavasaros stipri par-
plūst.

Un, arī, bez tam, turklāt, nevien — bet arī, tiklab —
kā arī, tāpat — kā ir kopojamie saikļi.

2. Pretstata saikļi.

a) Tik maziņš šis cilvēciņš liekas,
Bet lielus soļus viņš spē. (Smilga.)

b) Te tu mierīgs savā omā,
Citus neaiztikdams, staiga,
Tomēr paša dienas laikā
Sāk tev laupīt brīvību,
Apdraudot pat dzīvību. (Pērs.)

c) Mans brālis raksta diezgan daļi, turpreti (turpretim) man
ir stipri neglīts rokraksts.

d) Nevis kur parketu mīnā,
Zelta kur pokali skan, —
(bet) Dūmaiņā tumšistabiņā
Karājas šūpulis man. (Plūd.)

Bet, tomēr, turpretī, turpretīm, nevis — bet ir pretstata saikļi.

3) Nodibināmie saikļi.

a) Ragi nesāp, viens kas tiesa,
Jo tie kauls un nevis miesa. (Pērs.)

b) Visas druvas izkaltušas, tāpēc kā (tādēļ) ka lietus ilgi nav zemi slacinājis.

c) Mazā Almiņa mocās šodien ar zobu sapēm, tadēļ (tāpēc) viņa arī uz skolu nevarēja iet.

d) No viena punkta līdz otram nevar novilkt vairāk kā vienu taisnu līniju, tā tad īsakais ceļš divu punktu starpā ir taisna līnija.

Jo, tāpēc, tadēļ, tāpēc ka, tadēļ ka, tā tad ir nodibināmie saikļi.

4) Šķīramie saikļi.

a) Un vēlī ziedi naktis baigi skatās, vēro,
Vai balais mēness nenāk pēd'jo skūpstu sniegt tiem,
Vai laiks nav saltās izkopts mirdzā plecus liekt tiem.
(Fr. B.)

b) Nedz viņi līgsmojas, kad tos godā,
Nedz tie iet ar pēlējiem sodā,
Nedz tie skumst,
Kad to atmiņa virs zemes tunst. (L. Bērz.)

c) Daža laba saimniekmeita
Kāpa meitas nepanāca,
Ne ar darbu, ne valodu,
Ne ar skaistu dziedāšanu. (T. dz.)

d) Pats uzkāpu kalniņa
Zeltenītes lūkoties:
Gan bij lielas, gan bij mazas,
Nav manam prātiņam. (T. dz.)

e) Skan ilgi dziesma zilumā,
Ir skats, ir sirds uz augšu dodas. (L. Bērz.)

Vai — vai, nedz — nedz, ne — ne, gan — gan, ir — ir, jeb ir šķīramie saikļi.

Šķīramos saikļos „ir“ daudzkārt atmet „r“ un tā pārvērš „ir“ par „i“, gluži tāpat kā „kur“ par „ku“, piem.: i ēvs, i mātē mani rāja; ku tu brauksi? Arī malēniešu „ij“ bieži varam sastapt. Tādas izlokšņu formas rakstu valodai nav ieteicamas.

No „vai“ izšķir rakstu valoda „jeb“, ar ko kādam vārdam piebiedrojam kādu nozīmē līdzīgu vārdu, piem.: gramatika jeb valodas mācība, bībele jeb svēti raksti. Tauta lieto gan bieži „jeb“ tātā pašā nozīmē kā „vai“.

5) Vēlamie saikļi.

Kaut es būtu zinājusi,
Kuru ceļu Laima iet.

Ar zilīti ziņu laidu
Savam līnu arājam,
Lai tas nāca šo rudeni,
Lai ilgaki negaidīja. (T. dz.)

Kaut, lai ir vēlamie saikļi.

6) Pieļaujamie saikļi.

Lai gan šī vasara bij diezgan sausa, tomēr labība tīri brangi pavēdas. Kaut gan salmos tā nebija gara augusi, bet birums bij pietiekošs. Maizes būs diezgan un arī kustoņiem iznāks pa saujiņai miltu, lai arī raža ir bijusi vājāka nekā citus gadus. Jebšu labības gubu skaits mazāks nekā pērn, taču izkūlums nav daudz mazāks par pērnājo.

Kaut gan — tomēr (bet), kaut arī — taču, lai gan — tomēr, lai arī — bet, jebšu — tomēr (taču) ir pieļaujamie saikļi.

7) Nosacījuma saikļi.

Elkšņa riksti es negriezu,
Ja bērziņa nedabūju;
Pie kalpiņa es neiešu,
Ja neņems saiminieks.

Mans brālītis man nopirka
Ar valodu vainadziņu.
Kad es pati nerunāju,
Runā mans vainadziņš. (T. dz.)

Ja — (tad), kad — (tad) ir nosacījuma saikļi.

8) Salīdzināmie saikļi.

- a) Kā pa ziediem medutiņu
Savāc kamenītes,
Tā mēs naski, naski lasām
Saldās zemenītes. (Plūd.)

- b) Izskaitiet, jauni puīši,
Cik zvaigznīšu debesīs;
Cik zvaigznīšu debesīs,
Tik meitiņu vaiņagā. (T. dz.)
- c) Jo tie laudis daudz runāja,
Jo es nieka nebēdāju;
Dzīvoj' Dievu pielūgdama,
Zemē kāju piesperdama. (Γ. dz.)
- d) Kad nav laba, lai nekāda,
Man maizītes arājiņa;
Labāk raudu vienu dienu,
Nekā visu mūžu raudu. (T. dz.)
- e) Viņš steidzas, itkā (kā) kad laika trūktu.
Kā — tā, cik — tik, jo — jo, nekā, itkā, ka ir salīdzināmie saikļi.

9) Pakarotjamie saikļi: ka, kur.

... Vai tu ticēt vari,
Ka manā trūdu būdiņa
Mīt laimības un prieka gari? (Poruks.)

Tik kameņes stāstītu dūcot,
Kur mūžam zied puķu mežs. (Fr. B.)

10) Laika saikļi.

a) Kad pirmās salnas mostas,
Tad dārzos kāpostus cērt. (Skalbe.)

b) Kā vienu amatu iespēju makt,
(Tā) Vaj'ga atkal citu no gala sākt. (Rainis.)

c) Visu rītu taisījāmie ceļā. Kad saule uzlēca, tad mēs arī pilnīgi bijām gatavi. Kamēr tēvs salika visus ceļa piederumus ratos, tamēr es atvadījos no māmiņas un citiem mājniekiem. Līdz ko es iesēdos ratos, tēvs paņēma grožus, lai varētu sākt braukt. Iekam vēl no mājas izbraucām, tēvs noteica mājniekiem darbus; pirms viņš mājas pārbraucot, lai nosacītos darbus kārtīgi padarot, jo paiešot dažas dienas, kamēr viņš ieradīšoties mājās.

kad — tad, kā — tā, kamēr — tamēr, līdz, līdz ko, tikko, tiklīdz kā, kopš, kamēr, iekam (iekams), pirms ir laika saikļi.

Valoda ir sastopami daži vārdiņi, kam nav īsti ne apstākļu vārda, ne saikļu nozīmes. Zinātniskos rakstos tos sauc par partikulām, piem.: ne, nē, nu, jel, pat u. c.

83. Sajutumu skaņas (interjekcijas.)

Par sajutumu skaņām sauc tādus vārdus, ar kuriem izteicam dažādas jūtas, piemēram: 1) sāpes, žēlabas, 2) prieku, 3) brīnumus, pārsteigumu, 4) riebumu, nepatīkšanas, 5) piekrišanu, 6) sasaukšanos.

I.

1) Sāpes, žēlabas: vai, ak vai, ai!

Glābiet, milie ļautiņi! Nu jau laikam mani kaus! Vai! v— a — i!
v— a — a — i! (Valdis.)

Vai, Dieviņ, vai, Dieviņ!
Šogad sēra vasariņa. (T. dz.).

Jau gadu simtiem krāts,

Ak, vai!

Kopš as'ru ezers pieraudāts,

Ak, vai! (Aspaz.)

Kur asiņu biķeris izlija,
Ai, ilgi tur zemīte vaidēja,
Ai, ilgi tur lūgšanas nerima.
(Fr. B.)

Zelta lapas bira,
Zaļā zeme mira —
A—ai! a—ai! —a—ai!
(Rainis.)

2) Prieks, patikšana: ai, ak, urrā!

Ai, zāļā bērzu birze,
Tavu skaistu vainadziņu!

Kāds prieks! kāda līgsmel!
Hallō! Haidā!
Bravō! Urrā! (Plūd.).

Ak, tu, meža abelīte,
Tavu skaistu āboliņu! (T. dz.)

„Urrā! lielais dibenā!“ gavilē Jancis, cepuri vicinādams. (Valdis.)

3) Brīnums, pārsteigums: ahā!, ā, ak, ehē, uja, oho!
Ahā! tad mūrnieka Pēteris tas vainīgais! (Valdis.)

Ā! tur tās (skaņas) atkal dzirdamas no otras puses un tur atkal!
(Valdis.)

Uja, cik tu lepns! Ak, cik tu stiprs!

4) Riebums, nepatīkšanas: brr..! vē! Brr..! drebuļi
iet pār kauliem, tadas nepatīkamas lietas dzirdot.

Vē, kāds tu nejauks!

5) Piekrišana: oja! nuja!

„Tas jau iet brīnum viegli!“ — „Oja! kad māc. (Valdis.)

6) Sasaukšanās: uhū! a—ū!

Uhū! mežā atskanas,

Vai atbild kāds, vai atbalss tas? Uhū! (L. Bērzs.)

II.

Pie sajūtumu skaņām pieskaita arī darbības vārdu saīsinājumus (saņaukumus), ar kuņiem vēršam uz kaut ko citu uzmanību.

Klau, klau! (no „klausities“)
Ar dimanta cirvi saule grib
Jau ledu pušu skaldīt. (Aspaz.)

Prom ziema, nāk vaļa,
Lūk (no „lūkoties“) saule kā zib. (Rainis.)

Va re! (vai redzi) trīs gadi
Vēl jāpavada! (Plūd.)

Nu, pag, pag, (no „pagaidīt“) redzēsim, vai arī tev kad nepagērēs
adu!“ (Valdis.)

Nu sila rūķīšiem būs gan ko pikoties.
Rau, rau, (raudzīt) kur tie no paegļiem jau ceļas. (Plūd.)

III.

Pie sajūtumu skaņām pieder arī dažādu dabā dzirdamu trokšņu un skaņu attēlojumi.

Riteņi cits citam sauc:
Tik pa taku! Blakú, blaku!
Žviku žvaku! Žviku žvaku! (Plūd.)

Un laiž ar sparū sienā iekšā: blaikš!
Līdz pamatam iet sprādziens: braikš! (Asp.)

Nu aši! klus', zābaciņ, klibu-klabu!
Klus', kažociņ, tavu gribu-grabu!
Švīkš! iedegas maza lampiņa. (Aspaz.)

Kri-kri! Čak-čarr! Ci-ā! ci-ā!
Skan dārzā, mežā, tīrumā . . . (Plūd.)

Pulkstens gāja istabā: tik-tak, tik-tak!
Suņi rēja ārā: vau-vau!
Plaukš! nokrita grāmata no galda uz grīdas.

Šos vārdiņus daudzreiz lieto izteicēja nozīmē, piem.: Šis ar zobenu žvinks uz vienu pusi, žvinks uz otru pusi, velnam galvas nost, un ķēniņa meita glābta.

Švīkš-švakš! velns turp!
Brīkš-brakš! velns šurp!

Visu šķiru vārdu un formu sīkākam apskatam (analīzei).

Pavasariņ nākot.

Pavasaris nāca tuvāk un tuvāk. Bēgšus bēga ziema no uzkalniem un klajumiem, slēpdamās tumšajās gravās un meža biezokņos.

Saule iesila. Tērces sāka čalot. Strauti pārplūda un gāzās rūkdami upju gultās, kas bij vēl pārklātas ar ledu. Melns tas bija un izčakstējās, un daudz vietas tam rēgojās jau melni lasmeņi. Tomēr viņš turējās vēl, spītēdams saulei un cilvēkiem, kuŗi katru dienu ar ilgošanos gaidīja viņu izejam.

Kad debesis apmācās, un nolīja lietūs, straujš un silts, tad pavērās melnais upes vāks. Straume to lauzīja, un grūstīja, un drostalāja, un, pacēlusi ledus gabalus uz saviem dižspēka pleciem, nesa tos kā riekstu čaumalas uz jūru, kas neganta, melna šlaukstināja milzīgos vilņus gar pelēkam kāpu slejām, aiz kuŗām slēpās sarkanās zvejnieku mājiņas.
(Plūd.)

Analīzes paraugs:

Pavasariņ: liet. vārds (sugas), ja-celms, viensk. dat.

nākot: darām. kārtas tagadnes nelok. divdabis.

Pavasaris: lietu v., ja-zelms, viensk. nōmin.

nācā: nepārej. darb. vārds, I. šķiras, I. pašķiras, darāmā kārtā, īstenīb. izt., vienk. pagātne, III. pers. viensk.

tuvāk: apstākļu vārds (kārtas), atvasināts no īpašīb. v., pārākais pakāpiens.

un: kopojamais saiklis.

Bēgšus: apstākļu vārds, atvasināts no darb. vārda „bēgt“ ar galotni — šu(s).

bēga: nepārej. darb. vārds, I. šķiras, I. pašķ., darāmās k., īstenīb. izt. nepabeigtā pagātne, III. pers. viensk.

ziema: lietas v. (sugas), a-celms, viensk. nōmin.

no: satiksmes vārds, prasa ģenit.

uzkalniem: liet. v., saliktenis, a-celms, daudzsk., dat. (inst.)

klajumiem: (tāpat).

paslēpdamās: vidējās k. tagadn. nelok. divdab., siev. kārtā.

tumšajās: īpašīb. v. (kādības), noteic. galon., siev. k., daudzsk. lokat.

Dzimentene un tāle.

Tu trauci tālē, tāle tevi sauc.
 Velk nezināmais, saldi vilinādams.
 Ar varu brīnišķu tu tieci rauts;
 tev šķiet: nekas nav augstāk par to stādams.
 Tu padodies tam akli, nedomādams.
 Tu aizeji! Bet atceries šo, draugs:
 tur tev par tāli dzimentene kļūs tava!
 Un bridis nāks, kad viņa tevi sauks;
 tu pagursi — tik sauciens šis būs jauks.
 Viss sāks tev apnikt, kas no viņas nava;
 ne zelts vairs valdzinās, ne lēta slava.
 Viens vienīgs burvīgs sapnis dvēselē tev plauks,
 tik saldi nezināms, kaut sen viss zināmais.
 Un tas būs: dzimentene, tās saule, vējš un gaiss
 un tavas latvju mēles maigums burvīgais — —
 Un nebūs miera, līdz tos atkal gūsi, draugs.

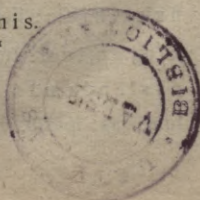
Fr. Bārda.

Ar šo (8.) burtņīcu morfoloģijas (etimoloģijas) kurss nobeidzas, un drīzumā sāks iznākt sintakses (teikumu mācības) kurss. Iznākušo fonetiku (skaņu mācību) un morfoloģiju (vārdu mācību) iespiedīs no jauna un izdos atsevišķā grāmatā, kas vasaras brīvlaika beigās būs dabūjama grāmatu veikalos.

L 3702

17 JUL 1928

Galvenais redaktors: Landavu Ziedonis.
 Izdevēja: Pašmācība „Skola Māja.”
 Rīgā, Krišjāņa Barona ielā Nr. 36.

 Armijas spiestuve, Rīgā.

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0310093866